

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
EMEVÎ HALİFESİ II. VELÎD VE DÖNEMİ

DOKTORA TEZİ

Sami Okan KÖSE

Danışman: Doç. Dr. Murat SERDAR

TOKAT-2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Murat Serdar danışmanlığında hazırlamış olduğum “Emevî Halifesi II. Velîd ve Dönemi” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Sami Okan Köse

İTHAF

Bu çalışmayı ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün “şahsi meselem” dediği Hatay'ın, anavatana (Türkiye Cumhuriyeti'ne) katılmasında katkıları bulunan Hatay Devleti Millet Meclisi'nin üyelerinden birisi olan büyük dedem Mehmet Kösediyap'a (Özköse'ye) ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde beni psikolojik olarak daima motive edip akademik bilgi ve tecrübesini benden esirgemeyen, bana bir danışmandan çok bir ağabey samimiyetiyle yaklaşan, imkânsız gördüğüm şeylerin imkânsız olmadıklarını algılamamı sağlayan kıymetli hocam Doç. Dr. Murat Serdar'a, lisans eğitimim esnasında tanıdığım; bilime ve hakikate duyduğu aşk ile bilime bakış şekli yönüyle beni oldukça etkileyen hocam Doç. Dr. İsa Kalaycı'ya, yine İsa hocam vesilesiyle tanıdığım ve tanıdıktan sonra her yönüyle hayatıma anlam ve değer katan hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yusüf Çelik'e şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca bu çalışmanın ortaya konulmasına kadar geçen süreçte bana maddi ve manevi açıdan her zaman destek ve yardımda bulunmaktan geri durmayan başta babam Murat (Hüseyin) Köse ile annem Filiz Köse'ye, kardeşlerim Yasemin ve Besime'ye (Beste'ye), dedem Galip Köse ile nenem Besime Köse'ye rahmetli olan diğer dedem Bereket Köse ile yine rahmetli diğer nenem Sabahat Köse'ye, teşekkür ederim.

Son olarak annemin halası, babamın teyzesi olan manevi nenem Türkan Korkmaz ile onu tanıdıktan sonra zekâsına hayran olduğum rahmetli manevi amcam Yusuf Nuraydın'a teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Asırlar boyunca birçok tarihçi ve âlim tarafından şiddetli bir şekilde saldırılara ve tenkitlere uğrayan II. Velîd (Velîd b. Yezîd); Arap milliyetçiliğine dayanan bir yönetim esasını benimseyen Emevîler'in son dönemlerinde hilafet tahtına oturmuş bir devlet başkanıdır. *Emevî Halifesi II. Velîd ve Dönemi* başlıklı bu çalışma toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde II. Velîd'in soyuna, doğum tarihine, ailesine, dair kimi bilgiler ele alınmaya çalışılmıştır. Bunun yanında yine bu bölümde II. Velîd'in gerek ilmi gerekse de kişilik olarak yetişmesine büyük tesirleri olan Abdüssamed b. Abdûla'lâ, Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî ve Yezîd b. Ebû Mûsâhık es-Sülemî adındaki hocalarının, ilk olarak kim olduklarına ilişkin bilgiler verilmiş akabinde bu kişilerin II. Velîd ile münasebetlerinin boyutu incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise öncelikle II. Velîd'in veliahtlığına giden süreç ve veliaht oluşu, amcası Hişâm ile mücadeleleri ve halifeliliğine giden süreç ile halifelik dönemi (ve bu dönemde gerçekleşen bazı olaylar) gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Bu hususlar irdelendikten sonra II. Velîd'in öldürülme süreci ve öldürülmesinde etkili olan nedenler hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü ve son bölüm, çalışmanın en hacimli bölümüdür. Bu bölümde II. Velîd'in kişisel özellikleri, hobileri ve yönelimlerine dair rivayetler gerek aralarında karşılaştırma yapma gerekse de lüzumlu yerlerde bazı tenkitlerde bulunup şerhler düşme suretiyle oldukça detaylı ve de dikkatli bir biçimde irdelenmiştir.

Sami Okan KÖSE
Tokat- 2024

ÖZET

EMEVÎ HALİFESİ II. VELÎD VE DÖNEMİ

Köse, Sami Okan

Doktora, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç Dr. Murat Serdar

Ağustos 2024, xii+175 sayfa

II. Velîd (h. 125-126/m. 743-744) veya diğer ismiyle Velîd b. Yezîd Emevî Devleti'nin on birinci halifesidir. Kaynakların büyük çoğunluğu, onun hakkında günahkâr, ahlaksız, eğlence ve içki aşığı bir şahsiyet olduğu yönünde sayısız rivayet aktarmaktadır. Veliaht iken bu karakteri ve yaşantısı nedeniyle amcası Hişâm b. Abdülmelik (h. 105-125/m. 724-743) tarafından veliahtlıktan azledilmeye çalışılan II. Velîd, halife olduktan sonra da veliahtlığı dönemindekine benzer bir yaşam tarzı benimsemiştir. Bu durum zamanla halktan büyük tepki toplamaya başlamıştır. Halkın tepkisine, yanlış politik kararları ve ailesinin bazı mensuplarına yönelik sert tutumu da eklenince, kendisine karşı başını amcasının oğlu Yezîd b. Velîd'in (III. Yezîd, h. 126/m. Nisan 744- Ekim 744) çektiği bir isyan hareketi başlatılmış ve bu hareket sonucunda da öldürülmüştür.

Bu çalışma ile II. Velîd'in hayli hovarda, lakayt, uçar, eğlence düşünü, devlet işlerine karşı çoğu zaman ilgisiz bir kişi olduğu ve bu doğrultuda sefih bir yaşam sürdüğü sonucuna varılmıştır. Bunun yanında II. Velîd'in yaptıklarının doğru şeyler olmadığını farkında olduğu ancak buna rağmen öz kontrol eksikliğinden dolayı çoğu zaman kendisini dizginleyemediği çıkarımına ulaşılmıştır. II. Velîd'in öldürülmesi hususunda ise tek bir neden veya etmenden ziyade birçok neden ve etmenin etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca II. Velîd'in öldürülmesinin Emevî Devleti'nin yıkılışını hazırlayan veya hızlandıran en önemli hadiselerden birisi olduğu fikri elde edilmiştir.

Bu çalışma; gerek II. Velîd'i spesifik olarak konu edinen doktora veya yüksek lisans tezi düzeyinde herhangi bir çalışma olmaması gerekse de II. Velîd'in karakteri ile öldürülme nedenlerine ilişkin özgün ve derin analizler sunması açısından ehemmiyet arz

etmektedir. Bu çalışmanın amacı; literatürde tez düzeyinde mevcut olan boşluğu doldurmaktır.

Anahtar Kelimeler: Emevî Devleti, Halife, Veliaht, Hişâm b. Abdülmelik, II. Velîd.

ABSTRACT

UMAYYAD CALIPH WALID II AND HIS PERIOD

Köse, Sami Okan

Doctorate's Degree , History Scientific

Advisor: Murat Serdar

August 2024, xii + 175 pages

“Al-Walid II” (h. 125-126/g. 743-744), or al-Walid b. Yazid, was the eleventh caliph of the Umayyad state. The vast majority of sources narrate numerous stories about him as a sinful, immoral person, a lover of entertainment and liquor. Al-Walid II, who was tried to be deposed from the crown prince by his uncle Hishām b. Abd al-Malik (Hishām b. Abd al-Malik (h. 105-125/g. 724-743)) due to this character and lifestyle, adopted a lifestyle similar to that of during his heirship after he became caliph. This situation started to draw a great reaction from the people in time. When his wrong political decisions and his harsh attitude towards some members of his family were added to the public reaction, a rebellion movement led by his uncle's son Yazid b. al-Walid (Yazid III, h. 126 / April 744 - October 744) was launched against him and he was killed as a result of this movement.

This study concludes that al-Walid II was an hovar, nonchalant, flighty, fun-loving person who was often not interested to the affairs of state and lived a life of debauchery.

It is also concluded that al-Walid II was aware that what he was doing was not the right thing to do, but despite this, he was often unable to restrain himself due to his lack of self-control. In the case of al-Walid II's assassination, it was seen that many reasons and factors were effective rather than a single reason or factor. In addition, the idea that the assassination of al-Walid II was one of the most important events that prepared or accelerated the collapse of the Umayyad state has been obtained.

This study is important both because there is no doctoral or master's thesis that deals specifically with al-Walid II, and because it offers original and profound analyses

of al-Walid II's character and the reasons for his assassination. The aim of this study is to fill thesis level gap in the literature at the.

Keywords: Umayyad state, Caliph, Heir, Hishām b. Abd al-Malik, Walid II.

İÇİNDEKİLER

İTHAF.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xii
BÖLÜM 1:.....	12
II. VELÎD'İN (VELÎD B. YEZÎD'İN) BİYOGRAFİSİ, AİLE EFRADI VE HOCALARI.....	12
1.1 II. Velîd'in Nesebi ve Doğumu	12
1.2 Babası	14
1.3 Annesi	20
1.4 Kardeşleri.....	22
1.5 Hanımları	25
1.6 Çocukları.....	34
1.7 II. Velîd'in Hocaları	35
1.7.1 Abdüssamed b. Abdüla'lâ	35
1.7.2 Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî	40
1.7.3 Yezîd b. Ebû Müsâhık es-Sülemî	41
BÖLÜM 2:.....	43
II. VELÎD'İN HALİFELİĞİNDEN ÖNCEKİ SİYASİ HAYATI, HALİFELİK DÖNEMİ VE ÖLÜMÜ (ÖLDÜRÜLMESİ).....	43
2.1 II. Velîd'in Veliahtlığına Giden Süreç ve Veliaht Olarak Tayini	43
2.2 II. Velîd'in Amcası Hişâm ile İlişkisi.....	46
2.3 Hişâm'ın Ölümü ve II. Velîd'in Halifeliğine Giden Süreç.....	59
2.4 II. Velîd'in Halife Oluşu Sonrası İlk İcraatları ve Önemli Faaliyetleri.....	61
2.5 II. Velîd'in İdari Atamaları ve Bürokratları.....	64
2.6 II. Velîd'in Oğullarını Veliaht Tayin Etmesi	66
2.7 II. Velîd'in Halifeliği Döneminde Yaşanan İç Gelişmeler	73

2.7.1 II. Velîd- Hâlid b. Abdullah el-Kasrî İlişkisi ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Öldürülmesi	73
2.7.2 Yahya b. Zeyd'in Öldürülmesi	78
2.7.3 Abbâsî Propangandası.....	83
2.8 II. Velîd'in Öldürülmesinde Etkili Olan Etmenler (Nedenler)	84
2.8.1 Sefih (Gayriahlaki), Dini Hafife Alan ve Zevkusefa İçinde Bir Yaşam Sürmesinin Öldürülmesindeki Etkisi	84
2.8.2 Yemenîler'in Öldürülmesindeki Rolü ve Etkisi	88
2.8.3 Amcaoğullarına Karşı Sert ve Katı Tutumunun Öldürülmesindeki Rolü ve Etkisi	92
2.8.4 Kaderiyye Mezhebinin Öldürülmesindeki Etkisi ve Rolü	94
2.9 II. Velîd'in Öldürülmesi	97
BÖLÜM:3.....	109
II. VELÎD'İN KARAKTER ÖZELLİKLERİ VE YÖNELİMLERİ	109
3.1 II. Velîd'in İçkiye (Şaraba, Alkole) Olan Düşkünlüğü	109
3.2 II. Velîd'in Müzik (Şarkı) ve Müzisyenler (Şarkıcılar) ile Olan İlişkisi	116
3.3 II. Velîd'in Komedyenlerle İlişkisi.....	128
3.4 II. Velîd'in Sarayları/İmar Faaliyetleri	129
3.5 II. Velîd'in Şiir Tutkusu.....	131
3.6 II. Velîd'in Av Merakı.....	133
3.7 II. Velîd'in At Yarışlarına Olan İlgisi	136
3.8 II. Velîd'in Din Konusundaki Tavrı	138
3.8.1 Dini İlimlere Olan Yaklaşımı Hakkındaki Rivayetler	138
3.8.2 Dine (İslam'a) Mugayir Olan Cinsi Münasebetleri Hakkındaki Rivayetler	139
3.8.3 Mani Dinine İnanan Bir Zındık Olduğu Yönündeki Rivayetler	140
3.8.4 Dinin (İslam'ın) Temel İlkelerine Ters Düşen ve Bu İlkeleri Aşağılayan Davranışları Hakkındaki Rivayetler.....	141
3.8.5 II. Velîd'in Firavun Olduğu Hakkındaki Rivayetler	143
3.8.6 II. Velîd'in Dine (İslam'a) Ters Düşen Davranışları Hakkındaki Rivayetlerin Genel Değerlendirmesi.....	144
3.9 II. Velîd'in Fiziki Özellikleri	151
KAYNAKÇA.....	157

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser
a. g. m.	Adı geçen makale
a. g. md.	Adı geçen madde
a. g. t.	Adı geçen tez
b.	Bin (oğlu)
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
g.	Gregorian
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
km.	Kilometre
m.	Miladi
neşr.	Neşreden
nr.	Numara
Red.	Redaktör
s.	Sayfa
S.	Sayı
sav.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y.	Tarih yok
thk.	Tahkik
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
vs.	Vesaire
y.y.	Yer yok
yay.y.	Yayınevi yok

GİRİŞ

Emevî devleti Hulefâ-yi Râşidîn devrinin ardından (h.11-40/m. 632-661) Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslâm Tarihi'nin ilk hanedan devletidir. Devlet, ismini kurucusu olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (h. 41-60/ m. 661-680) bağlı olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden almıştır. Muâviye ve onun ardından gelen iki halife bu kabilenin Süfyânî kolundan, diğer on bir halife ise aynı ailenin Mervânî kolundandır.¹ İnce bir siyaset ustası, ön görüşü yüksek bir idareci, ender yetişen bir diplomat olan Muâviye (I. Muâviye), Arapların tarihteki dört dehasından (dâhisinden) biri olarak ün salmıştır.² Fetih hareketlerine oldukça önem veren Muâviye, o dönem Bizans toprakları içerisinde yer alan şehirlerden biri olan İstanbul'u defalarca kuşatmışsa da alamamıştır.³ Muâviye'nin kendisinden sonraki dönemlere tesiri açısından belki de en önemli icraatı oğlu Yezîd b. Muâviye'yi kendisinden sonra veliaht olarak atamasıdır. Muâviye, bu icraatı ile İslâm Tarihi'nde (İslam dünyasında) veliahtlık müessesesini kurarak, hanedan sistemini başlatan ilk kişi olmuştur. Bu icraat veya bu tayinle iktidar ya da devlet belirli ailelerin elinde bir mülk haline gelmiştir.⁴

Muâviye'nin vefatından sonra yerine veliaht olarak atadığı oğlu Yezîd b. Muâviye (I. Yezîd) geçmiştir. Bu dönemde İslâm Tarihi açısından oldukça önem arz eden olaylar yaşanmıştır. Bunlar; başta Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ vakası olmak üzere bu vakanın ardından meydana gelen Harre Savaşı ve Mekke kuşatmasıdır. Yezîd b. Muâviye bu icraatları (özellikle Kerbelâ vakası) nedeniyle Müslümanların zihninde İslâm Tarihi'nin en kötü şahsiyetlerinden biri olarak yer etmiş, hatta bu nedene binaen tekfir edilip lanetlenmesi gerektiğini dillendirenler dahi olmuştur. Kişilik olarak bakıldığında ise Yezîd, vaktinin çoğunu şair ve müzisyenler ile oyun ve eğlence meclislerinde geçiren bir karaktere sahipti. Bunun yanı sıra Yezîd, içki kullanan ilk halife olmasından dolayı "el-humur" yani sarhoş lakabıyla anılmıştır. Özellikle Dımaşk

¹ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 87.

² İbrahim Sarıçam ve İrfan Aycan, *Emevîler*, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 2020, s. 11; İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 332.

³ İhsan Süreyya Sırma, *Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi*, 23. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, s. 26-27; Adnan Demircan, *Emevîler*, 4. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2018, s. 40-42.

⁴ Demircan, *a.g.e.*, s. 43; Sarıçam ve Aycan, *a.g.e.*, s.13; Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s. 90.

civarında su kanalları açtırması ve de tarımla alakadar olup tarımın gelişmesine katkı sağladığı için Yezîd'e "el-mühendis" lakabı da verildiği bildirilmektedir.⁵ Yezîd b. Muâviye'den sonra Emevî tahtına halife olarak o dönem genç bir yaşta olan Yezîd b. Muâviye'nin oğlu Muâviye (b. Yezîd/ II. Muâviye) oturmuştur. Fakat halifeliğinden yaklaşık kırk gün sonra vefat etmiştir.⁶

Muâviye b. Yezîd'in ölümünden sonra Emevî ailesinin ileri gelenlerinin yeni halife olarak Mervân b. Hakem üzerinde ittifaka varmasıyla Emevî Devleti'nin halifesi Mervân b. Hakem olmuştur. Böylelikle Emevî iktidarı ailenin Süfyânî kolundan Mervân'ın ismini taşıyan Mervânî koluna geçmiş ve Emevî Devleti yıkılana kadar Mervân b. Hakem'in soyundan gelenler halife olarak devleti yönetmiştir. Mervân'ın en önemli icraatları; Suriye'nin kontrolünü sağlaması ve kendisine bir tehdit olarak gördüğü Abdullah b. Zübeyr'in elinden Mısır'ı almasıdır.⁷

Mervân'ın ölümünün ardından oğlu Abdülmelik b. Mervân, Emevî Devleti'nin yeni halifesi olmuştur. Abdülmelik b. Mervân'a, kendisinden sonra dört oğlu halifelik yaptığı için "Ebü'l-mülûk (hükümdarlar babası)" lakabı verilmiştir. Emevîler'in en büyük hükümdarı olarak gösterilen Abdülmelik, iç karışıklıkları ortadan kaldırarak İslam âleminde siyasi birliği yeniden tesis etmiş, Emevî Devleti'ni adeta ikinci defa kurarak güçlü bir duruma getirmiş ve Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Âlimleri daima koruyup kollayan Abdülmelik b. Mervân'ın, şiire 'de merak duyduğu belirtilmektedir.⁸

Abdülmelik b. Mervân'ın vefatından sonra oğlu Velîd b. Abdülmelik (I. Velîd) hilafet makamına geçmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde gerçekleşen ilk büyük fetihlerden altmış yıl sonra İslâm Tarihi'nin ikinci büyük fetih harekâtını başlatan. I. Velîd, Emevî Devleti'ni dönemin en büyük devleti haline getirmiştir. I. Velîd döneminde gerçekleştirilen fetihler ekonomik yaşamı canlandırdığı gibi bölge ticaretinin Müslümanların kontrolüne geçmesini de sağlamış, bu gelirlerle ülke içinde refah artmış, sosyal ve kültürel faaliyetler canlanmıştır. Gelişmeler imar faaliyetlerine de yansımış, I. Velîd özellikle de dinî mimari alanında bazıları günümüze kadar ulaşan

⁵ Ünal Kılıç, "Yezîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 513-514.

⁶ Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları LXXXIV/Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 40.

⁷ İrfan Aycan, "Mervân I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 226-227.

⁸ İsmail Yiğit, *Emevîler (651-750)*, 4. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (İsam), Ankara 2019, s. 77.

önemli eserler yaptırmıştır. Dindar bir devlet başkanı olarak gösterilen I. Velîd, Müslümanların üzerindeki baskıyı kaldırıp İslâm'ın devlet dini halinde yükselmesini sağlamıştır. Öte taraftan sert bir mizaca sahip olmakla birlikte gerek ihtiyaç sahiplerine gerekse de belli bir takım hastalığı olanlara çeşitli yardımlar bulunmak suretiyle halka yönelik iyi bir muamelede bulunan I. Velîd, sağlık işlerine de büyük ehemmiyet vermiş, verdiği bu değer doğrultusunda da İslami dönemdeki ilk hastaneyi kendisi yaptırmıştır.⁹

Velîd b. Abdülmelik'in ardından kardeşi Süleyman b. Abdülmelik halifelik tahtına oturmuştur. Süleyman'ın yaptığı birçok müspet icraatı (devlet adamlarını eğlenceye sevk eden müziği yasaklama, gaza ve cihat sevgisi kaynaklı faaliyetleri, Haccâc tarafından hapse atılmış Müslümanları özgür bırakmak vb.) olduğundan söz edilmektedir.¹⁰ Buna karşın süslenmeye, nakışlı elbiseler giymeye düşkün olduğu ve oburluğu hakkında da kayıtlar mevcuttur. Hatta Süleyman b. Abdülmelik döneminin Emevî Devleti'nin duraklama dönemi olarak görüldüğü de ifade edilmektedir.¹¹

Süleyman b. Abdülmelik'in ölümünün akabinde yeni halife Ömer b. Abdülazîz olmuştur. Oldukça sade bir hayat süren ve döneminin ünlü bir din âlimi olan Ömer b. Abdülazîz, İslâm dininin bütün ilkelerini yaşamak ve yaşatmak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çabaları kapsamında öncelikle halka zulmeden ve halk tarafından sevilmeyen vali ve diğer önemli devlet görevlilerinin büyük bir bölümünün görevlerine son vererek yerlerine bilgili, dindar, dürüst ve güvenilir kimseler tayin etmiştir. Ardından Fedek arazini Ehl-i Beyt mensuplarına iade etmiş, Muâviye b. Ebû Süfyân devrinden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'nin lanetlenmesi âdetini kaldırmıştır. Böylelikle Hz. Ali evlâdının ve taraftarlarının sevgisini kazanmıştır. Bunun yanında devletin kuruluşundan itibaren adeta ikinci sınıf insan muamelesi gören ve mevâlî adı verilen gayri Arap Müslümanlardan alınan haksız vergileri kaldırarak bütün Müslümanları eşit hale getirmiş, gayri Müslimlerin hukukuna da ehemmiyet göstererek, İslam hukukunun onlara sunduğu bütün haklarını vermeye çalışmıştır. Başarılı bir vergi reformu uygulayan Ömer b. Abdülazîz, İslam için yaptığı davetler ile Berberî kabilelerinin tamamı ile Horasan ve Mısır halkının kitleler halinde Müslüman olmasını sağlamıştır. İcraatlarında Râşit halifeleri kendisine örnek alan Ömer b.

⁹ Mevlüt Koyuncu, "Velîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 30-31.

¹⁰ Sırma, *a.g.e.*, s.93-94.

¹¹ Yiğit, *a.g.e.*, s. 91.

Abdülazîz, yaptığı olumlu icraatlara binaen âlimler onu, Râşit halifelerin beşincisi, “*Mehdî*”, döneminin en hayırlı kişisi olarak kabul etmişlerdir.¹²

Ömer b. Abdülazîz’in ardından bir sonraki Emevî Devleti halifesi Yezîd b. Abdülmelik (I. Yezîd) olmuştur. Halifeliğinin ilk günlerinde Ömer b. Abdülazîz’i örnek alıp onun gibi davranmaya gayret göstermişse de, bu durum uzun sürmemiş ve Yezîd farklı bir yönetim anlayışı çerçevesinde icraatlarda bulunmuştur. Nitekim döneminde gerçekleşen Yezîd b. Mühelleb isyanını bastırıp saltanatının temellerini kuvvetlendirdikten sonra devlet işleriyle ilgilenmeyi bırakmış, kendini eğlenceye vermiş, zamanını daha çok Habâbe ve Sellâme isimindeki cariyelerinin söylediği şarkılar eşliğinde içki meclislerinde oyun ve eğlence ile geçirmiştir.¹³

Yezîd b. Abdülmelik’den sonra kardeşi Hişâm b. Abdülmelik hilafet tahtına oturmuştur. Ciddi bir devlet adamı, iyi bir idareci, mütegayyir bir halife kimliği ile tanınan Hişâm b. Abdülmelik tüm olumsuzluklara rağmen ülkede istikrarı büyük oranda korumayı başarmıştır. Hişâm’ın hilafet dönemi Emevî (Devleti’nin) hanedanının üçüncü yükselme devri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Hişâm b. Abdülmelik öldükten sonra yerine yeğeni II. Velîd diye de bilinen Velîd b. Yezîd geçmiştir. Tezimizin ana konusu olan II. Velîd hakkında kaynaklarda genellikle oldukça olumsuz rivayetler bulunmaktadır. Bundan dolayı da özellikle ilk/klasik dönem tarihçilerinin ve âlimlerinin büyük çoğunluğu II. Velîd’den bahsederken bir hayli kötü şekilde bahsetmekte ve olumsuz nitelermeler kullanmaktadır. Fakat buna rağmen bu tarihçilerin aktardığı az sayıdaki birkaç rivayette II. Velîd’den olumlu şekilde bahsedildiğini de belirtmek gerekmektedir.

II. Velîd’den en kötü şekilde söz edenlerin başında gelen kişilerden birisi hadis âlimi, edebiyatçı ve fakih olan Kadı Ebü’l-Ferec el- Muâfâ b. Zekerriyyâ en-Nehrevânî’dir. En- Nehrevânî, II. Velîd hakkında oldukça olumsuz bir niteliğe sahip olan şöyle ifadeler sarf etmektedir: “Onun (II. Velîd) hakkında; hayatına, yaptıklarına ve şiirlerine ilişkin bir takım haberler topladım. Bu haberler; onun aptallığı, sefihliği, ahmaklığı, ahlaksızlığı, ciddiyetsizliği (nüktedanlığı), arsızlığı (fuhşiyata düşkünlüğü),

¹² İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 53-55; Yiğit, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s. 92-93; Yiğit, *a.g.e.*, s. 99-100.

¹³ Kılıç, “Yezîd II”, s. 515-516.

¹⁴ Nadir Özkuyumcu, “Hişâm b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 150.

silikliği (bozuk oluşu, akıl olarak zayıflığı), dini önemsiz görüşü (hafife alışı) kaynaklı günahları ile Kur'an'ı inkâr edişi, Kur'an'a küfredişi ve de Kur'an'ı indiren ile Kur'an'ın indirildiği kişiyi (Hz. Muhammed'i) batıl (asılsız, yalan, beyhude) olarak kabul ettiği yönündeki açık beyanını içermektedir.¹⁵ İbn Kesîr, İbn Asâkîr ve Suyûtî, Kadı Ebü'l-Ferec el- Muâfâ b. Zekerıyyâ en-Nehrevânî'nin ismini zikrederek ona ait bu ifadeleri hemen hemen aynı şekliyle aktarmışlardır.¹⁶ Ayrıca İbn Kesîr ve İbn Asâkîr, Kadı Ebü'l-Ferec el- Muâfâ b. Zekerıyyâ'nın, II. Velîde ait dini hafife alan bir şiiri aktardıktan sonra şunları dediğini de nakletmektedirler: "II. Velîd'in hakkında (yine) bu tarzda ahlaksızlığına, arsızlığına (fuhşiyata düşkünlüğüne) ve de dini önemsiz görüşüne (hafife alışına) dair bahsi oldukça uzayacak çokça bilgi (rivayet) vardır."¹⁷ Kadı Ebü'l-Ferec el- Muâfâ b. Zekerıyyâ en-Nehrevânî ile benzer bir tutum içerisinde olan İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı eserinde II. Velîd'in lakabının "Cebbârü'l-'Anîd (İnatçı zorba)" olduğunu bu lakabın da ona (zıt olmadığını) uygun olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Aynı şekilde Mes'ûdî, II. Velîd'in "Halî'u Benî Mervân (Mervânoğulları'nın ahlaksız/azledileni, tahttan indirileni)" şeklinde bir lakabı olduğundan bahsederken,¹⁹ Kütübî ise "Halî'u- Benî Mervân", "ez-Zendîk (zındık), "el-Fâtik (katil)" şeklinde üç farklı lakaptan söz etmektedir.²⁰ Bunun yanında Taberî, Belâzurî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr, Zehebî ve Süyûtî gibi birçok tarihçinin birçok yerde II. Velîd için kullandığı, daha doğrusu II. Velîd hakkında aktardıkları rivayetlerde bulunan, "Fâsık/Fâsık halife" şeklinde bir niteleme de (bir lakapta) mevcuttur.²¹

¹⁵ En- Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlih'ül- kâfi*, 1. Baskı, C. 2, Muhammed Mursî el Hülî (thk.), 'Âlem el-Kütb, Beyrut 1993, s. 29.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8. Baskı, C. 10, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1990, s. 7; İbn Asâkîr, *Târîhu Medînetü Dimaşk*, C. 63, Muhibbiddîn Ebî Saîd Ömer b. Gurâmet'ül-Amrevî (thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000, s.334; Celâleddîn es-Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, 2. Baskı, Onur Özatağ (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 2015, s. 256.

¹⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s.7; İbn Asâkîr, *a.g.e.*, C.63, s. 333.

¹⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 1. Baskı, C. 24, Kâmil Selmanel-Cebbûrî (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 339.

¹⁹ El-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 3, Kemal Hasen Mer'î (Redaktör), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2005, s. 180.

²⁰ El-Kütübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, C. 4, , İhsân Abbâs (thk.), Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.], s. 256.

²¹ Et-Taberî, *Târîhü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, 2. Baskı, C. 7, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır [t.y.], s. 232; El-Belâzurî, *Kitâb Cümel min Ensâbü'l-Eşrâf*, 1. Baskı, C. 9, Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirkelî (thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1996, s. 167,174; El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1. Baskı, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), Adnan Demircan (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, s. 951-952,959; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fî't-Târîh*, 1. Baskı, C. 4, Muhammed Yusûf er-Rakkâk (Tashîh), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 479; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: El-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), Mertol Tulum (Red.), Bahar Yayınları, İstanbul 1986, s. 235; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3, 7-8; Es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 255.

Öte taraftan İbn Tagrıberdî *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe* isimli eserinde II. Velîd'in zındıklığı meselesine değinerek özetle şöyle ifadeler kullanmaktadır: “Benim II. Velîd hakkında görüşüme gelince ise, bana göre onun aklında bozukluk vardır. Zira öyle olmasaydı insanların ona karşı ayaklanıp onu tahttan indirmesinden korkarak zındıklık vb. faaliyetlerini gizlerdi. Durum böyle olmadı çünkü onun aklında noksanlık vardı.”²² II. Velîd ve hakkındaki olumsuz rivayetler hususunda İbn Haldûn'da şunları söylemektedir: “ Onu hakkında konuşanlar onun için çokça kötü şeyler söylediler. Fakat birçok kişi de (insanların birçoğu da) ona ilişkin söylenen kötü şeyleri reddederek şöyle dedi: “Bunlar düşmanlarının ona (attığı kötü iftirallerdir) mal ettiği çirkinliklerdir.”²³ Bu hususa ilişkin İbn Haldûn ile oldukça benzer ifadeler kullanan İbnü'l- Esîr şöyle demektedir: “Toplumdan bazı kimseler onun hakkında söylenenleri kabul etmeyip ret etmek suretiyle II. Velîd'i tenzih ederek şöyle dediler: “Bunlar onun hakkında söylenmiş birtakım dedikodular ile ona isnat edilmiş bazı (suçlardır) şeylerdir ve de doğru değildir”.²⁴ II. Velîd'in küfre sapması ve dini red etmesi meselesine temas eden Zehebî ise bu konuya ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Her ne kadar ona karşı ayaklanmalarına neden olan *hamr* (içki) içmesi ve lûtîlik (eşcinsel münasebetleri) ile tanınmış (ünlenmiş) olsa da, II. Velîd'in ne kâfir ne de zındık olduğu tam olarak kesin değildir.” Burada bir parantez açıp Zehebî'nin de diğer tarihçiler gibi II. Velîd'in “Fâsık halife” şeklindeki lakabından söz ettiğini belirtmek gerekmektedir. Zehebî ayrıca II. Velîd'in ölüm yeri ve yılını aktardıktan sonra II. Velîd için “Allah onu affetsin/bağışlasın” şeklinde bir ifade de kullanmıştır.²⁵ Bununla birlikte II. Velîd hakkında, *el-Egânî* isimli eserinde birçok olumsuz rivayet nakleden Ebü'l Ferec el-İsfahânî, II. Velîd'e ilişkin söylenen kötü şeyler hususundan şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “ Kötü ve kâfir birisi olduğuna dair çokça şiirleri vardır. İnsanlardan bazıları bu şiirlerin (ve içeriğinin) ona aidiyetini ret edip kabul etmeyerek şöyle demektedir: “ Bunlar haksız yere ona isnat edilip ona (yapıştırılan) atfedilen şeylerdir.” Fakat hâkim (yaygın) ve daha çok bilinen görüş farklıdır.²⁶

²² İbn Tagrıberdî, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*, Muhammed Abdülazîz Ahmed (thk.), Dârü'l-Kütb el-Mısriyye, Kahire 1997, s. 104.

²³ İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, C. 3, Halil Şehâde (Redaktör, fihrist ve dipnotları ekleyen), Süheyl Zekkâr (Redaktör), Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000, s. 132.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 486; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 243.

²⁵ Ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, 1.Baskı, C. 3, Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (thk.), Dârü'l-Garb'ül-İslâmî, Beyrut 2003, s. 548, 554-555.

²⁶ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, C. 7, İhsân Abbâs vd. (thk.), Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.], s. 5.

İlk dönem kaynaklarındaki II. Velîd'e dair olan genel olarak bu olumsuz yaklaşım ve rivayetlere karşın, daha evvelde bahsedildiği üzere bu kaynakların bazılarında az sayıda ve sınırlı bir miktarda da olsa birtakım olumlu rivayetlere de rastlamak mümkündür. Örneğin İbn Kesîr II. Velîd için: "Halka karşı iyi davrandı. Cömert, övülesi, şerefli ve şair kişiydi" şeklinde ifadeler kullanırken²⁷, İbnü'l-Esir de "Emevîler'in delikanlılarından, zarif, yiğit ve cömertlerinden biriydi" demektedir.²⁸ İlk dönem eserlerindeki ve bu eserlerin yazarları nezdindeki II. Velîd portresi genel olarak bu minvaldedir.

II. Velîd hakkında çağdaş dönem Arap yazarlarına bakıldığında ise muhtemelen ilk söz edilmesi gereken en önemli kişi; II. Velîd'i bu ölçüde kapsamlı ve teferruatlı ele alması nedeniyle Hüseyin Atvân'dır. Atvân, II. Velîd'e dair olan spesifik eserinde, II. Velîd'in hakkındaki olumsuz rivayetlerin büyük oranda uydurma olduğunu, II. Velîd'e ilişkin söylenenlerin bir itham dizisi olduğu, bu ithamların da ona ve Emevîler'e düşman kişi ve zümreler (amcası Hişâm ve çocukları, diğer amca çocukları, ve Abbasîler) tarafından atıldığını ileri sürmektedir.²⁹ II. Velîd hakkında müstakil bir çalışma kaleme alan Ekrem Hasan el-'Ulebi'nin de benzetmekle beraber Atvân'a nazaran nispeten daha ılımlı bir yaklaşımı vardır denilebilir. 'Ulebi, II. Velîd hakkında şunları söylemektedir: "II. Velîd ne en iyi ne de en kötü halifedir. Fakat o tek başına saldırılara hedef olmuştur. Bunun nedeni kendi eliyle kendisi için şer kapısını açması olmuştur. II. Velîd *hamrı* (içkiyi), gazeli(şiiri) seven şen şakrak bir halifeydi ancak fâsık, zındık, kâfir ve de arsız, değildi. Bilakis o Allah'ın emirlerini yücelten ve de namazları vaktinde eda eden bir kimseydi."³⁰ Her ne kadar bilimsel yönü zayıf olsa da II. Velîd hakkında yine arapça dilinde kaleme alınmış spesifik bir kitap çalışma olması nedeniyle önem arz eden, İbrahim el-Ebyârî'nin *el-Velid b. Yezid ve'd-Devletü'l-Ümeviyye* adındaki eserinden bahsetmek gerekmektedir. Ebyârî bu eserinde II. Velîd hakkında şöyle ilginç bir yorumda bulunmaktadır: "Esasen II. Velîd bir bedende; ilki hassas (yetkin) bir şair, diğeri ise bilinçli (gözlemci, basiretli) bir düşünür olan iki farklı ruh (mizaç) taşıyarak yaşamıştır. Ancak bunlardan biri diğere galip gelmiştir. Bunlardan birincisi yayıldığı vakit (etkileri) az olmasına rağmen (etkileri) çok olanın

²⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 5.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 242.

²⁹ Hüseyin Atvân, *Sîretü'l- Velid b. Yezid*, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire 1980.

³⁰ Ekrem Hasan el-'Ulebi, *el- Velid b. Yezid el-Halîfetü's-Şâ'ir*, 1. Baskı, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk 1987, s. 127-128.

etkilerini silmeye yetmiştir.”³¹ Ebyârî’nin bu yorumu gerçekten çok ilginç ve özgün bir yorumdur. Ebyârî, muhtemelen bu ifadeleri ile sanılanın aksine II. Velîd’in şairlik yönünün akıl etme (akıl eden) yönüne göre daha zayıf olduğunu fakat şairliği ile ünlenip tanınmasından dolayı bu durumun akıl eden tarafının (güzel) etkilerini veya izlerini gölgelediğini anlatmaya çalışmaktadır. II. Velîd için bir diğer ilginç yorumda bulunan Enîs Zekeriyâ en-Nassûlî şu şekilde ifadeler kullanmaktadır: “II. Velîd, öfkeli (coşkun, heyecanlı) ve kararsız (iniş çıkışları çok, dalgalı, değişken) bir kişiliğe sahipti.” Bunun yanında en-Nassûlî, II. Velîd’in sarhoş birisi olduğunu kabul etmekte ancak bir defasında yetmiş kadeh içki içtiği vb. rivayetleri de abartılı, uydurma ve kabul edilemez türden rivayetler olarak değerlendirmektedir.³² Bunun yanı sıra II. Velîd’in öldürülmesinin etkileri bağlamında Yusuf el- ‘İş: “ II. Velîd’in öldürülmesi Emevîler’in yıkılışına (yıkılışını hazırlamıştır) izin çıkarmıştır” diye kayda değer bir tespitte bulunurken³³ diğer bir önemli tespiti de Abdülhalîm el- ‘Uveys yapmakta ve şöyle demektedir: “ II. Velîd’in öldürülmesi (Emevîler’in) meşruiyet (fikrine) nosyonuna meydan okuyuşun ve de hilafet tabutuna büyük bir çivi çakılmasının başlangıç noktası olmuştur.” Ayrıca Abdülhalîm el- ‘Uveys, II. Velîd’in asılsız bir töhmete maruz bırakılan mazlum bir halife olduğunu da belirtmektedir.³⁴ II. Velîd hakkındaki çağdaş dönem Arap yazarlarının genel fikirleri bu yöndedir.

Türkçe dilinde II. Velîd’i doğrudan ele alan (nispeten yüzeysel ve dar kapsamlı olan) spesifik tek kitap çalışması Ali Aksu tarafından hazırlanmıştır. Ali Aksu II. Velîd hakkında, II. Velîd’i görece koruma tarafı ağır basan ihtiyat eksenli itidalli bir yaklaşımda bulunmaktadır. Aksu bu yaklaşımı bağlamında II. Velîd hakkındaki rivayetlerin bazısında abartılı bazısının da uydurma olduğunu, II. Velîd dâhil olmak üzere hiçbir Emevî halifesinin zındık ve kâfir olmadığı yönünde bir görüşe sahip olduğunu bildirmektedir. Aksu, yine söz konusu eserinde, II. Velîd ile hakkında söylenenlere yaklaşımı çerçevesinde, II. Velîd’i dinsiz (veya dini hafife alıp aşağılayan) birisi olarak sunan rivayetlere olduğu gibi onu dini bütün ve dine saygılı bir halife

³¹ İbrahim el-Ebyârî, *el-Velid b. Yezid ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, 1. Baskı, Mektebetü'n-Nahdatü'l-Mısriyye, Mısır 1956, s. 86-87.

³² Enîs Zekeriyâ en-Nassûlî, Ed- Devletü'l- Emeviyye Fî's-Şâm, Müesseset Hindâvî, Kahire 2012, s. 247, 246.

³³ Yusuf el-‘İş, *Ed-Devletü'l- Ümeviyye*, 2. Baskı, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1985, s. 304.

³⁴ Abdülhalîm el- ‘Uveys, *Benû Ümeyye Beyne's-Sukût ve'l- İntihâr*, 1. Baskı, Dârü's-Sahve, Kahire 1987, s. 84, 86.

şeklinde takdim eden rivayetlere de ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini söylemektedir.³⁵ Ali Aksu'nun kitabı dışında bir de Mücahit Yüksel'in kaleme aldığı *Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd ve Halifeliği Üzerine Bazı Tespitler* adında bir makale çalışması mevcuttur. Bu makale Türkçe dilinde kaleme alınmış salt II. Velîd'i konu edinen tek makale çalışması olması nedeniyle kıymete haizdir. Mücahit Yüksel söz konusu makalesinde, II. Velîd'in öldürülmesinin Emevî Devletini keşmekeş bir karmaşa durumu ile baş başa bırakarak istikrarsız kıldığını söylemektedir. Yüksel'e göre bu durumdan cesaret alan Abbâsiler, Şia ve de Mevâlî vb. gruplar da bunu fırsat bilerek Emevî aleyhinde olan faaliyetlerine daha rahat bir biçimde yürütmüşlerdir. Bütün bunlarda nihayetinde Emevî Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır.³⁶ Ayrıca Yüksel, II. Velîd'i başarısız bir devlet adamı veya yönetici olarak da nitelendirmektedir. *Hişâm b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti* isimindeki doktora tezinde Hişâm'ın, II. Velîd ile ilişkisini tahlili eden İsmail Hakkı Atçeken ise, bu tahlil neticesinde II. Velîd'e ilişkin bir takım çıkarım ve tespitlerde bulunmuştur. Atçeken; bu çıkarımları doğrultusunda Hüseyin Atvân'ın, II. Velîd hakkındaki tüm olumsuz rivayetlere karşın II. Velîd'i mazur göstermesini ilginç bulmaktadır. Ayrıca Atvân'ın, II. Velîd hakkındaki rivayetleri zayıf, zorlama ve şişirme rivayetler olarak gördüğünü belirten Atçeken, bu durumu da dolaylı yönden tenkit etmektedir. Atçeken'e göre güvenilir ilk dönem kaynaklarında II. Velîd'in kötü huylarına ve sabah akşam içki içmesine dair yeteri kadar bilgi mevcuttur. Öte taraftan Atçeken; Hişâm'ın, II. Velîd'e karşı olumsuz ve katı tavrının nedeni ne olursa olsun, bu durum II. Velîd'in kötü huylarına ve kişiliğine bir mazeret teşkil etmeyeceği görüşüne sahiptir.³⁷ *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi* isimindeki kitap çalışmasında II. Velîd'e de ayrı bir başlık açan İhsan Süreyya Sırma, II. Velîd hakkında oldukça sert ve kötü ifadeler kullanmaktadır. Sırma: "II. Velîd'in "Fâsık halife" diye ünlendiğini ve İslâm Tarihi'nde İslamiyet ile bu kadar pervasızca alay eden bir devlet başkanı (sultanı!) olmadığını buna rağmen tarihçilerin ona açıkça kâfir demeyip fâsık

³⁵ Ali Aksu, *Sıra dışı Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd*, Kitabevi (Yayınları) , İstanbul 2009, s. 137,149-150; Aksu, ayrıca II. Velîd döneminde, II. Velîd'in valilerinden biri olan Mervân b. Muhammed'in ufak çaptaki fetih hareketleri dışında fetih hareketinin yaşanmamasını iç karışıklıklara bağlamaktadır. Aksu, a.g.e., s. 64-65. El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 127; El-Belâzürî, a.g.e., C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913.

³⁶ Mücahit Yüksel, "Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd ve Halifeliği Üzerine Bazı Tespitler", *Türk İslâm MedeniyetiAkademik Araştırmalar Dergisi (TİMAD)*, C. 14, S. 27., 2019, https://isamveri.org/pdfdrq/D02907/2019_27/2019_27_YUKSELM.pdf (09.05.2024), s. 223.

³⁷ İsmail Hakkı Atçeken, *Hişâm b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 1997, s. 262-263.

diye geçiştirmelerinin düşündürücü olduğunu ” söylemektedir. Bunun yanı sıra Sırma; Hişâm’ı, II. Velîd’i kendisinin ardından veliaht olarak bıraktığı için suçlamakta hatta II. Velîd’in yaptıklarının vebalinin Hişâm’ın üzerine olduğu şeklinde bir eklemede bulunmaktadır Sırma, ayrıca II. Velîd’e kâfir veya zındık demeyen Zehebî’yi de eleştirmektedir.³⁸ Bir başka akademisyen tarihçi olan İsmail Yiğit *Emevîler* adındaki kitabının II. Velîd ile ilgili bölümünde özetle şunları söylemektedir: “Kaynaklarda; II. Velîd’in her türlü haramı işlemekten çekinmediği, zamanının çoğunu içki meclislerinde geçirdiği (vb.) şeklinde rivayetler aktarılmış, bu tür davranışlarından dolayı da kâfir ve zındık olup olmadığı tartışılmıştır. Ancak günümüz tarihçelerinin önemli bir kısmı II. Velîd hakkındaki bu rivayetlerin abartıldığı veya büyük çoğunluğunun düşmanları tarafından uydurulduğu görüşündedir.” Ayrıca Yiğit, Hişâm tarafından dolu bırakılan Beytül-mâl’in II. Velîd’in eliyle altı ayda boşaltıldığının da ifade etmektedir.³⁹

II. Velîd’in Türkçe dilinde yapılmış eserlerde beliren karakteri ve ona yönelik olan yaklaşım genel olarak bu şekildedir.

Türkçe ve Arapça dışında bazı şarkiyatçılar’ da II. Velîd’i doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmalarda II. Velîd’in şahsiyetine ve döneminde dair birtakım görüşler bildirmişlerdir. Bunlardan birisi olan İtalyan şarkiyatçı Francesco Gabrieli, II. Velîd’in devleti idare etmek için kesinlikle (uygun olmayan) yetersiz bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰ Alman oryantalist Julius Wellhausen ise II. Velîd hakkında şöyle ifadeler kullanmaktadır: “II. Velîd, tam olarak elinde bulunan iktidarla sadece oynadı. O, idari faaliyetleri bir çeşit spor olarak görüyor, bunlarla da ciddi ve sürekli bir şekilde ilgilenmiyordu. Her şeye gücü vardı, ancak her şey onun için yalnızca bir hevesten ibaretti ve bu heves de onda daima bir daldan bir dala atlardı. Âlimane bir dini sohbe iyice dalar, ancak ardından yeni kadehler devirir ve kutsal olan şeylerle alay ederdi. Kimsenin bir isteğini reddedemez, ancak yalnızca çabuk öfkelenmekle kalmayarak, bir çocuk kadar da zalim olabilirdi. Onun iktidarı elinde tutuşu bir lanet, bir beddua idi.”⁴¹ Öte taraftan Fransız Oryantalist Régis Blachère; bir yandan II. Velîd’i aylak, sefahate düşkün, hatalarının farkında olan ancak

³⁸ Sırma, *a.g.e.*, s. 140-141.

³⁹ Yiğit, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁴⁰ Gabrieli, Francesco “Al-Walîd Ibn Yazîd II Calîffo E Il Poeta”, *Rivista Degli Studi Orientali*, C. 15, S. 1, 1934: 1–64. <http://www.jstor.org/stable/41863792> (10.05.2024), s. 2.

⁴¹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Fikret Işıltan (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 168-169.

bunları düzeltmekten aciz diye betimlerken diğer yandan da, Arap şiir edebiyatını bir sanat hamisi ve sanatçı olarak etkileyen, Hicaz şiir okulunun gelişmesine (büyük) katkılar sağlayan birisi olarak tasvir etmektedir. Blachère ayrıca II. Velîd'in aldığı eğitimin onu bilinçsizce İslam'dan uzaklaştırmaya yönelik olduğunu da sözlerine eklemektedir.⁴²

Bir başka şarkiyatçı Robert Hamilton'a göre, II. Velîd, hilafet makamı için yetersiz bir donanıma sahip, iradesi zayıf, devlet işleri konusunda beceriksiz ve ilgisiz, zevk peşinde koşan aylak birsiydi.⁴³ İngiliz sanat tarihçisi Robert Hillenbrand'da II. Velîd için oldukça dikkat çeken tespitlerde bulunmaktadır. II. Velîd'i zamanının en önde gelen çapkınlarından birisi olduğunu söyleyen Hillenbrand; II. Velîd'in biraz şizofrenik bir kişiliğe sahip olduğunu savunmaktadır. Hillenbrand, edebi kaynakların, II. Velîd'in böyle bir kişiliğe sahip olduğunu gösterdiğini ve görsel kanıtların da bunu kanıtladığını belirtmektedir.⁴⁴ Batılı bir ortaçağ tarihçisi olan Hugh Kennedy' de diğer çağdaş batılı yazarlar gibi II. Velîd hakkında pek olumlu şeyler söylememektedir. Kennedy'e göre; II. Velîd, devletin rutin idari işlerine çok az önem veren, iddialı saray projelerine büyük meblağlar harcayan genel manada ihmalkâr bir halife veya devlet başkanıydı.⁴⁵ Son olarak yine bir şarkiyatçı olan Steven Judd, *Reinterpreting al-Walid b. Yazid (el- Velîd b. Yezîd'i yeniden yorumlamak)* isimli makalesinde modern (sosyal) bilimin, II. Velîd'i alkolik, dinsiz, beceriksiz ve hayli kusurlu bir figür olarak tanımlayıp bir kenara attığını öne sürmektedir. Judd, aynı çalışmasında ilk dönem kaynaklarındaki bazı belgeler veya rivayetler üzerinden (atıfta bulunduğu) çağdaşlarından oldukça farklı ve daha ziyade olumlu bir II. Velîd tasavvuru ortaya koymaktadır.

II. Velîd'in karakterine ve dönemine dair kaynaklarda mevcut olan bilgiler ile araştırmacıların bildirdiği kanaatler genel itibarıyla bu doğrultudadır.

⁴² Regis Blachère, "Le prince umayyade al-Walîd [II] Ibn Yazîd et son rôle littéraire", *In Analecta*, Beyrouth: Presses de l'Ifpo, 1975, <https://doi.org/10.4000/books.ifpo.6268/> <https://books.openedition.org/ifpo/6268> (11.05.2024), s. 379-399.

⁴³ Steven Judd, "Reinterpreting al-Walid b. Yazid", *Journal of the American Oriental Society*, C. 128, S. 3, 2008, <https://www.jstor.org/stable/25608405> (12.05.2024) s. 441.

⁴⁴ Robert Hillenbrand, "La Dolce Vita in Early Islamic Syria: The Evidence of Later Umayyad Palaces", *Art History*, C. 5, S. 1, 1982, <https://www.academia.edu/38022750/> (12.05.2024), s. 10, 28.

⁴⁵ Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 3. Baskı, Routledge, London and New York, 2016, s. 97.

BÖLÜM 1:

II. VELÎD'İN (VELÎD B. YEZÎD'İN) BİYOGRAFİSİ, AİLE EFRADI VE HOCALARI

1.1 II. Velîd'in Nesebi ve Doğumu

II. Velîd (h. 125-126/m. 743-744), Emevî Devleti'nin on birinci halifesi olmakla beraber, Emevî hanedanının Mervânî kolundan gelen halifelerinin de sekizincisidir.⁴⁶ Kaynaklarda tam olarak adı Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân⁴⁷ el-Ümevî el-Kureşî⁴⁸ el- Dimeşkî⁴⁹ olup künyesi Ebü'l-'Abbâs'tır.⁵⁰ Ünlü Memlûklü tarihçisi Kalkaşendî, II. Velîd'in Müktefî-Billâh şeklinde bir lakap ile anıldığını söylese de⁵¹ bu bilgi kaynaklarda pek zikredilmemektedir. Kalkaşendî'nin verdiği bu bilgi muhtemelen *Me'âsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe* adlı eserini Abbâsî Halifesi Mu'tazîd-Billâh'a (h. 279-289/m. 892-902) takdim etmesi⁵² ve Mu'tazîd-Billâh'ında kendisinden sonra halife olan oğlunun isminin Müktefî-Billâh' (h. 289-295/m. 902-908) olması⁵³ ile ilişkilidir. II. Velîd olarak anılmasının sebebi ise kendisinden önce Emevî hanedanından hilafet tahtına oturan (I. Velîd) Velîd b. Abdülmelik (h. 86-96/m. 705-715) adında bir halifenin bulunmasıdır.

Kaynaklarda Velîd b. Yezîd olarak da anılan II. Velîd'in doğum tarihi hakkında ilk dönem İslâm Tarihi kaynaklarında bir kaç farklı bilgi mevcuttur. İbn Asâkir *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eserinde bu konuya yönelik olarak II. Velîd'in h. 87/m.706 veya

⁴⁶ Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, s. 95.

⁴⁷ El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 127; El-Belâzürî, a.g.e., C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913; II. Velîd'in, İbn Asâkir'in *Târîhu Medînetü Dimaşk* adlı eserinde geçtiği şekliyle tam ismi şu şekildedir: "El- Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân b. Hakem b. Ebü'l-'Âs b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdülmenâf el-Kureşî el-Ümevî'dir." İbn Asâkir, a.g.e., s. 319; Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ* "sında ise tam adı şöyle verilmiştir: "El- Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân b. Hakem el-Halîfetü Ebü'l-'Abbâs el- Dimeşkî el-Ümevî Abdüşşems b. Abdülmenâf el-Kureşî el-Ümevî." Ez-Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, 11. Baskı, C. 5, Şü'ayb el- Arnavût (thk.), Müsesetü'r- Risâlet, Beyrut 1996, s. 370.

⁴⁸ İsmail Hakkı Atçeken, "Velîd II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 31.

⁴⁹ Ali Muhammed es-Sallâbî, *Ed-Devletü'l- Emeviyye*, 2. Baskı, C. 2, Dârü'l- Mağrifeh, Beyrut 2008, s. 484.

⁵⁰ El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 127; El-Belâzürî, a.g.e., C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913.

⁵¹ El-Kalkaşendî, *Me'âsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, C. 1, Abdü's-Settâr Ahmed Ferâc (thk.), 'Âlem el-Kütüb, Beyrut [t.y.], s. 156.

⁵² Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001 s. 264.

⁵³ Abdülkerim Özaydın, "Müktefî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 533.

h.90/m.709' da Dımaşk'ta dünyaya geldiği bilgisini aktardıktan sonra, h. 92/m.711'de doğduğu da söylenmektedir⁵⁴, diye bir ekleme yapmaktadır. Klasik dönem İslâm Tarihi'nin en önemli tarihçilerinden biri olan Taberî ise II. Velîd'in h. 88/m. 707 yılında dünyaya geldiğini ifade etmektedir.⁵⁵ Bir başka önemli tarihçi Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât* adlı eserinde, Velîd b. Yezîd'in h. 90/m. 709 yılında doğduğunu bilgisini nakletmektedir. Halife b. Hayyât naklettiği bu bilgiden sonra İbn Asâkir'e benzer bir şekilde ilk verdiği tarihin ardından *bir başka rivayete göre de h.92/m.711'de doğmuştur*⁵⁶ demek suretiyle bu konudaki ihtilafa bir bakıma temas etmiştir. Zehebî müellifi olduğu hem *Târîhu'l-İslâm*⁵⁷ adlı yapıtında hem de *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*'sında II. Velîd'in h. 90/m.709'da doğduğunu fakat h. 92/m.711'de doğduğu yönünde de rivayetin (veya söylentinin) olduğunu söyleyerek⁵⁸, Halife b. Hayyât'ın aktardığı iki farklı rivayeti aynı şekliyle nakletmektedir. Suyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* isimli eserinde Velîd b. Yezîd'in h. 90/m.709'da doğduğunu kaydeder.⁵⁹ Görüldüğü üzere II. Velîd'in ağırlıklı olarak h. 90/m.709 yılında dünyaya geldiği yönünde temayül varsa da h.87/m.706, h.88/m.707 ve h.92/m.711'de doğmuş olabileceği şeklinde de rivayetler mevcuttur.⁶⁰ Kaynaklarda verilen tarihlerin genellikle h.90/m.709 yılı üzerine yoğunlaşmasının, II. Velîd'in hayatı ile dönem olaylarının kronolojisi birlikte düşünüldüğünde doğal bir netice olduğu söylenebilir. Şöyle ki II. Velîd'in babası Yezîd b. Abdülmelik (h. 101-105/m. 720-724) oğlu II. Velîd'in ergenliğe erişmemesi sebebiyle önce kardeşi yani II. Velîd'in amcası Hişâm b. Abdülmelik'i, ardından ise oğlu II. Velîd'i veliaht tayin etmiştir.⁶¹ II. Velîd'in veliaht tayin edildiği bu tarih olarak da h.101/m.720 ve de h.102/m.720-721 yılları zikredilmektedir.⁶² Bunun yanında Taberî II. Velîd'in babası tarafından veliaht tayin edildiğinde yaşının on bir olduğunu bildirmektedir.⁶³ Bu hesaba göre II. Velid'in doğum yaşının veliaht tayin edildiği h.101/m.720 senesi baz alındığı takdirde h.90/m.709 olduğu anlaşılabacaktır. Bu çıkarımın

⁵⁴ İbn Asâkir, a.g.e., C. 63, s. 322.

⁵⁵ Et-Taberî, a.g.e., C. 6, s. 434.

⁵⁶ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, Abdulhalik Bakır (çev.), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, s. 434.

⁵⁷ Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 3, s. 548.

⁵⁸ Ez-Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 5, s. 371.

⁵⁹ Es-Suyûtî, a.g.e., s. 255; Kütübî, *Uyûnü't-tevârih*, Feyzullah (efendi koleksiyonu), mikrofilm nr.: 1694/3-cd arşiv nr:553 (eski) kayıt nr.:1487, Millet Genel Kütüphanesi, vr. 83a.

⁶⁰ Atçeken, a.g.md., C.43, s. 31.

⁶¹ İbn Abdürabbih, *el-İkdi'l-ferîd*, 1. Baskı, C. 5, Abdülmecîd et-Terhîna (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 189.

⁶² Atçeken, a.g.e., s. 20; Atçeken, a.g.md., C. 43, s. 31.

⁶³ Et-Taberî, a.g.e., C. 7, s. 209.

ilk bakışta en bariz zayıf noktasının II. Velîd'in veliaht olarak tayin edildiği yıllardan sadece ilkinin yani h.101/m.720'nin temel alınması olduğu düşünülebilir. Fakat II. Velîd'in veliaht tayin edildiği senenin h.102/m.720-721 kabul edilip bundan II. Velîd'in o anki yaşı olan on bir çıkarıldığında sonucun h.91/m.710'u göstermesi ve de h. 91/m.710 yılının kaynaklarda rastlanılmaması durumu izah etmektedir. Nitekim Emevîler hakkında önemli ve zengin içerikli birçok değerli çalışması olan, Arap dili ve edebiyatı uzmanı, araştırmacı ve tarihçi olan Hüseyin Atvân'ın; II. Velîd'in doğum tarihin h. 90/m.710 yılı olmasının II. Velîd'in yaşam serüvenindeki önemli olay ve gelişmelere uygun olduğu yönünde fikir belirtmektedir.⁶⁴

1. 2 Babası

II. Velîd'in babası Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'dır. H.71/ m.690-91 veya h.72/m. 691-92 senesinde Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.⁶⁵ Künyesi Ebû Hâlid'dir.⁶⁶ Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın babasının ismi adından da anlaşılacağı üzere Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (h.65-86/m. 685-705), annesinin adı ise Âtike'dir. Âtike, Yezîd b. Muâviye'nin (h. 60-64/m. 680-683) kızıdır.⁶⁷ Kendisinden evvel halifelik tahtına oturan dedesi Yezîd b. Muâviye'nin I. Yezîd olarak anılmasından dolayı kendisine II. Yezîd denilmektedir.⁶⁸ Annesi Âtike'nin anne tarafından soyu şöyle tarif edilebilir: Âtike'nin annesi Ümmü Külsûm bint. Abdullah b. 'Âmr, nenesi de Ümmü'l-Hakîm el-Beydâ' bint. Abdülmuttalib el-Hâşim'dir.⁶⁹ Ümmü'l-Hakîm el-Beyza Hz. Peygamberin halasıdır.⁷⁰ II. Velîd'in ileriki bölümlerde bu şecereye istinaden amcası Hişâm b. Abdülmelik'e karşı okuduğu şiirde Hz Muhammed'den dolayı yönden de olsa dayım diye bahsederek kendisiyle övünmesine⁷¹ tanık olunacaktır. Her ne kadar Araplar arasında soyu ile övünme davranışı yaygın bir adet olsa da, II. Velîd'in bu tavrında daha çok babasının etkisi altında olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Şöyle ki; II.

⁶⁴ Atvân, *a.g.e.*, s. 13.

⁶⁵ Ünal Kılıç, "Yezîd II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 515.

⁶⁶ İbn Hibbân, *Es-Sîretü 'n -Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ* (Hz. Peygamber ve Halifeler), 1. Baskı, Harun Bekiroğlu (çev.), Mehmet Azimli (Ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 462.

⁶⁷ Kılıç, *ag.m.*, s. 515.

⁶⁸ M. Akif Fidan, "Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 49, S. 2, 2008, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582702> (10.01.2023), s. 339.

⁶⁹ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s.16.

⁷⁰ Osman Adıgüzel, *Hz. Peygamber'in Dedesi Abdülmuttalib ve Halalarının Hayatları*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018, s.17.

⁷¹ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s.16.

Yezîd'de Emevîler'in Mervânî kolundan gelen bir baba ve Süfyânî kolundan gelen bir annenin çocuğu olması sebebiyle kendisiyle övünmüş, annesi ile olan soy bağından dolayı⁷² Yezîd b. Âtike adıyla da tanınmıştır.⁷³

Yezîd b. Abdülmelik'in yetişmesiyle genellikle annesi alakadar olmuştur. Annesinin, Emevî sülalesinin iki tarafının kanından olması nedeniyle Yezîd'i öteki kardeşlerinden daha yukarı bir mertebede gördüğü anlatılmaktadır.⁷⁴ Abdülmelik'in boşadığı Âtike tüm dikkatini oğlu Yezîd b. Abdülmelik üzerine yoğunlaştırdı. Babası Abdülmelik öteki çocukları gibi onun eğitimi ile de meşgul olmuş, bu doğrultuda allameler görevlendirmiştir. II. Yezîd, zaman zaman Medine şehrini ziyaret ederek şehirdeki fıkıh ve hadis âlimlerinin derslerine iştirak etmiştir. Zührî'nin ilminden istifade ederek hadis sahasında belli bir seviyeye ulaşmış hadis rivayetiyle ün kazanmıştır.⁷⁵

II. Yezîd, selefi Ömer b. Abdülazîz'in (h.99-101/m. 717-720) ölümünden sonra recep ayının yirmi birinci günü h. 101 (m. 920)' de halifelik tahtına oturmuştur.⁷⁶ II. Yezîd hayat felsefesi ve siyasi çizgisi ile Ömer b. Abdülazîz'den farklıydı.⁷⁷ Ne var ki iktidarının ilk yıllarında kimi rivayetlere göre kırk gün gibi kısa bir süre Ömer b. Abdülazîz'in politikalarını benimseyip devam ettirmiş⁷⁸ bu sebepten ötürü halk tarafından sevilmiştir.⁷⁹ II. Yezîd yukarıda da ifade edildiği üzere kısa bir süre sonra bu politikalardan vazgeçerek⁸⁰ kendi bildiğini uygular olmuştur. Böylelikle Ömer b. Abdülazîz döneminde oluşturulan nizam bozulmuştur.⁸¹ İbnü'l-Esîr; II. Yezîd'in, Ömer b. Abdülazîz'in siyasi uygulamalarından vazgeçişine dair şunları söylemektedir: “Yezîd, Ömer b. Abdülazîz'in yaptığı şeylerden heva ve arzusuna uymayanlara yöneldi. Hiçbir kötü iş (çirkinlikten) ve günahtan korkmaksızın onları reddetti. Bunlardan biri şudur: Daha evvel Haccâc b. Yûsuf'un kardeşi Muhammed b. Yûsuf, Yemen'de haraç toplama sorumlusuydu (amil) ve Yemenlilere yeni bir haraç koymuştu.

⁷² Kılıç, a.g.md., C. 43., s. 515.

⁷³ Abdullâh b. Hüseyin eş-Şerîf, *Ed- Devleü'l Emeviye Fi Ahd el-Halîfet Yezîd b. Abdülmelik*, 1. Baskı, Dârü'l-Kâhire, Kahire 2005, s. 43.

⁷⁴ Yiğit, a.g.e., s. 100.

⁷⁵ Kılıç, a.g.m., s. 515.

⁷⁶ Yiğit, a.g.e., s. 101

⁷⁷ Demircan, a.g.e., s. 88.

⁷⁸ Es-Suyûtî, a.g.e., s. 251; Sırma, a.g.e., s. 134.

⁷⁹ Yiğit, a.g.e., s. 101.

⁸⁰ Sırma, a.g.e., s. 134

⁸¹ Hasan Yılmaz, *Emeviler ve Emevi Halifeleri*, 1. Baskı, Yasin Topaloğlu (Ed.), Elips Kitap, Ankara 2016, s. 125

Ömer b. Abdülazîz hilafete gelince orada, oranın amili olan kişiye bir mektup yollayarak; ona, onda bir (öşür) ve bunun yarısıyla yetinmesini, Muhammed b. Yûsuf'un sonradan koyduğu fazlalığı kaldırmasını emrederek: “Yemen’den bana buğday payı gelmesi bu durumu yerleştirmekten daha hayırlıdır” dedi. Ömer’den sonra Yezîd halife olunca bu ziyade vergiyi yeniden koydurdu ve amiline: “Bunu (vergiyi) onlardan zayıf (düşkün) olsalar (bir hale gelseler) bile onlardan al,” dedi.”⁸²

II. Yezîd’in selefi olan Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz’in tesis edip kendisi tarafından devam ettirilmeyen bir diğer gelişme, devlet çatısı altında yaşayan Hristiyan halka iyi muamele gösterilip gönüllerinin kazanılmasıdır. Bu muamele o kadar ileri sevideydi ki, eskiden kiliseyken camiye çevrilmiş olan bir tapınağı eski sahiplerine vererek tekrar kilise olarak kullanılmasını sağlamıştı.⁸³ II. Yezid, Ömer b. Abdülazîz’in Hristiyanlara karşı olan bu uzlaşıcı politikasının aksini izlemiş ve de Hristiyanların kiliselerini ellerinden almakla yetinmemiş ikonlara tapınılmasını da yasak etmiştir.⁸⁴ Öte yandan Ömer b. Abdülazîz’in pek hoşlanmadığı bir vali olan ve Ömer b. Abdülazîz’e kin beslediği bilinen Yezîd b. Ebû Müslim’i h.101/m. 719-720 yılında İfrîkiye⁸⁵ ve Mağrib⁸⁶ valiliğine tayin etmiştir.⁸⁷

II. Yezîd dönemindeki kayda değer belki de en önemli olay Yezîd b. Mühelleb isyanıdır. Emevî Devleti’nde valilik ve kumandanlık gibi görevlerde bulunmuş olan Yezîd b. Mühelleb Vâsıt’ı ele geçirdikten sonra Kûfe üzerine yürümüş halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik karşısında “Akr” denilen bölgede ağır bir hezimete uğrayarak h. 102/m. 720’de öldürülmüştür.⁸⁸ İsyanı bastıran Mesleme’nin yerine Irak valiliğine atanan Ömer b. Hübeyre’nin hem Kays kabilesine mensup olması hem de Yemen asıllı

⁸² İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 332; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 65.

⁸³ Üçok, *a.g.e.*, s. 66.

⁸⁴ Carl Brockelman, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3. Kısımlar)*, 2. Baskı, Neş’et Çağatay (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 85; Fidan, *a.g.m.*, s. 348.

⁸⁵ İfrîkiye: Ortaçağda günümüzdeki Tunus ve çevresine verilen isim. “İfrîkiye” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Nadir Özkuyumcu, “İfrîkiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

⁸⁶ Mağrib: İslâm kaynaklarında, Doğu İslâm âleminin (Meşrik) sınırı addedilen Mısır’dan Atlantik Okyanusu’na kadar uzanan Kuzey (batı) Afrika ve Güney Sahrâ bölgesine verilen isim. “Mağrib” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; İbrahim Harekât, “Mağrib” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

⁸⁷ İsmail Yiğit, “Yezid b. Ebû Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 519.

⁸⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 220; Kılıç, *a.g.md.*, C. 43, s. 515.

kabilelere yönelik takındığı despot tavırlar Kaysî-Yemenî⁸⁹ kabileleri arasında var olan mücadele ve münakaşa ateşini daha da harlamıştır. Bunun yanı sıra II. Yezîd'in idari kadrolara yapacağı görevlendirme ve tayinlerde seçimini Kaysîler'den yana kullanması, Horasan⁹⁰ ve diğer pek çok bölgede Yemenli kabilelerin Emevîler aleyhine hareket etmesi neticesini ortaya çıkarmıştır. Sahip olduğu bu niteliğe atfen Yezîd b. Mühelleb'in isyanı Emevî Devleti'ni sarsan en önemli etmenlerden biri olmuştur. Bu isyanın ardından Yemenî kabileleri Emevî Devleti'nin tahakkümü altından çıkmaya çalışmış ve muhalif grupları desteklemeye başlamışlardır.⁹¹ Bu muhalif grupların en bilineni ve Emevîler açısından en tehlikelisi; imamet iddiasında olmakla beraber Emevîleri yıkma yolundaki ilk girişimleri Yezîd b. Abdülmelik zamanına denk gelen, Abbasoğulları yani Abbasîlerdir.⁹²

II. Yezîd'in devletin idari meselleriyle uğraşmayı bir kenara bırakarak kendisini eğlenceye verdiği, zamanın çoğunu genellikle Habâbe ve Sellâme isimindeki cariyelerinin söylediği şarkılar eşliğinde içki toplantılarında oyun ve eğlenceyle geçirdiği, dönemin ünlü şarkıcılarını dinlemekten pek zevk aldığı anlatılmaktadır. Hatta Habâbe'nin devlet işlerine karıştığı bile zikredilmektedir.⁹³ Ömer b. Abdülaziz'in döneminde saraydan kovulan şair ve şarkıcılar Yezid döneminde yeniden değer görmeye başlamışlardır.⁹⁴ II. Yezîd gerçekten de gençlik yıllarından itibaren zevkusefa'ya bir hayli meyilli olup şiirden çokça hoşlanan bir kişiliğe sahipti. Mes'ûdî, II. Yezîd'in şiire duyduğu aşka ilişkin, şu şekilde bir rivayet nakletmektedir:⁹⁵ “Bir keresinde II. Yezîd, Habâbe' den, el-Find ez-Zimmânî'ye ait olup, el-Besûs Harbi'nde söylenmiş kadim bir şiiri kendisi için okumasını istemiş, Habâbe de bu şiiri en iyi

⁸⁹ Araplar soy yönünden iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Kahtânîler, bir diğeri ise Adnânîler'dir. Adnânî kabileler soylarını Hz. İsmail'e dayandırırken, Kahtânî kabileler ise Tevrat'ta geçen adı geçen Yaktân soyundan geldiklerini savunmaktadırlar. Tezimizde bahsi geçen Kaysîler bu isim dışında Mudârî, Nizârî ve Kuzey Arapları olarak da anılmak da ve Adnânîler'i veya Adnânî kabileleri temsil etmektedirler. Yemenîler ise Ezdî, Kelbî veya Güney Arapları olarak da isimlendirilmekle beraber Kahtânî kabilelerini ifade etmektedirler. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Şahin, *Emevîler Döneminde Kaysî ve Yemenî Kabileler Arasındaki Mücadeleler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

⁹⁰ Horasan: İran'ın Kuzeydoğusunda yer alan bir bölgenin (veya şehrin) ismi. “Horasan” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

⁹¹ Fatma Odabaşı, “Yezîd b. Mühelleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 523.

⁹² Ed-Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, 1. Baskı, Muhammed Sa'îd er-Râfî' (Tashih), Matba'atü's-Sa'âdet, Mısır 1330/1912, s. 318-319; Sırma, a.g.e., s. 136.

⁹³ Yiğit, a.g.e., s. 105.

⁹⁴ Fidan, a.g.m., s. 354.

⁹⁵ Yiğit, a.g.e., s. 101.

şekilde Fülân b. Ebî Leheb'in okuyacağını söylemiştir. II. Yezîd bunun üzerine Mekke valisine bir mektup yazarak Fülân b. Ebî Leheb'in yol harcamaları ve giderleri için kendisine 1.000 dinar vermesini ve de istediği ulaşım araçlarıyla kendisine doğru göndermesini emretmiştir. Fülân b. Ebî Leheb adındaki şairin, Yezîd'in huzuruna çıkıp şiiri eşsiz bir maharetle dillendirilmesinin akabinde II. Yezîd şiiri tekrar okumasını emretmiş, ikinci okuyuşunda da çok iyi bir şekilde okuyunca II. Yezîd neşelenerek coşmuş ve Fülân b. Ebî Leheb'e "Bu şarkıyı (şiiri, nağmeyi) kimden aldın diye sormuştur." Fülân b. Ebî Leheb; II. Yezîd'e: "Babamdan aldım diye cevap vermiştir." II. Yezîd; peki o kimden aldı deyince, şair: "Oda babasından aldı diye karşılık vermiştir". Bu sözlerin ardından II. Yezid, Fülân b. Ebî Leheb'e: "Sana miras olarak bu sesten başka bir şey kalmamış olsa dahi, Ebû Leheb size çokça hayırları miras olarak bırakmış sayılır" demiş, şairin: "Ey Mü'minlerin Emîri! Ebû Leheb Hz. Peygamber'e zarar veren bir kâfir olarak ölmüştür" demesi üzerine ona: "Senin bu söylediklerini ben de biliyorum. Fakat bende bu güzel şiir sebebiyle "Ona (Ebî Leheb'e) karşı bir şefkat (sevecenlik) hissi beliriverdi. Zira o musikide (şarkı söylemekte) meşhurdu" demiş ve şairi giydirek ona ihsanlarda bulunmuş ve onu hediyelerle memleketine göndermiştir.⁹⁶

Mes'ûdi, Yezid b. Abdülmelik'in yine eserinin bir başka yerinde bu defa cariyeleriyle olan ilişkisi hakkında iki farklı verisiyonu olan bir rivayeti daha aktarır. Ebû Hamza't-ül-Hâricî adlı kişi üzerinden aktardığı ilk rivayete göre: "Ebû Hamzatü's-Şâ'iri adındaki kişi, Mervânoğullarını zikredip de onları ayıpladığı vakit şöyle söylerdi: Yezid b. Abdülmelik, Habâbe'yi sağına, Sellâme'yi de soluna oturtup uçmak istiyorum derdi, uçu Allah'ın lanetine uçu". Rivayetin diğer bir versiyonu da şöyle cereyan etmektedir: "Günlerden bir gün II. Yezîd meclisteyken Habâbe ve Sellâme ona şarkı söylemiş ve şarkının bitiminde şiddetli bir coşku hisseden II. Yezîd "Uçmak istiyorum" demiştir. Bu sözleri duyan Habâbe "Ümmeti ve bizi kime emanet edip gideceksin" diye karşılık vermiştir".⁹⁷ İbnü'l-Esîr II. Yezîd'in sevgilisi Habâbe'nin ölümü sonrası duyduğu derin üzüntü hakkında şu rivayeti kaydetmektedir: "Habâbe ve Yezîd dolaşmaya çıkmışlardı. Yezîd ona bir üzüm tanesi attı, bu üzüm tanesi Habâbe'nin boğazına kaçtı mosmor oldu, bunun neticesinde hastalanıp öldü. Yezîd onu üç gün

⁹⁶ El-Mes'ûdi, *a.g.e.*, C.3, s. 163; Muammer Gezici, *Mes'ûdi'nin Murûcu'z-Zeheb ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî halifelerinin kişilikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 58-59.

⁹⁷ El-Mes'ûdi, *a.g.e.*, C.3, s. 164; Gezici, *a.g.t.*, s. 58.

defnetmedi ve bu vaziyette kalan ceset kokmaya başladı. Yezîd'e cesedin durumu anlatılınca sonunda gömülmesine müsaade etti. Kederli ve üzgün bir ruh haliyle sarayına döndü. Bir cariyesi de şiir benzeri olan şu sözleri mırıldandı: "Aşığa, arzu duyduğu sevgilisinin dolaştığı yerleri ıssız olarak görmesi hüznün olarak yeter." Bunun üzerine Yezîd ağladı. Yezîd sevgilisinin vefatının (muhtemelen defninin) ardından yedi gün boyunca kimseye görünmedi.⁹⁸

H. 105/m. 724 tarihinde İrbid'de (Ürdün) vefat eden II. Yezîd'in ölümü hakkında birkaç farklı görüş vardır. Birincisi Habâbe'nin ölüm acısına dayanamayıp öldüğüdür.⁹⁹ Bu görüş ilk başta akla uygun olması açısından uzak bir ihtimal olarak görünse de kaynaklarda tasvir edilen II. Yezîd'in Habâbe'ye duyduğu aşk çerçevesinde düşünülecek olursa bir miktar anlam kazanabilir. Nitekim aşırı stres, üzüntü, keder, melankoli gibi psikolojik durumların insan bedeninde derin tahribatlar yaparak çeşitli hastalıklara sebep olduğu veya var olan hastalıkların şiddetini arttırdığı günümüzde olduğu gibi kadim tıp dünyasında da telaffuz edile geldiği bilinmektedir.¹⁰⁰ Bu realiteden hareketle II. Yezîd'in vücudunda var olması muhtemel bir hastalığın sevgilisi Habâbe'nin vefatı sonrası hissettiği yoğun acı, stres ve keder sebebiyle şiddetlendiği ve bir şekilde ölümüne neden olduğu şeklinde yapılan bir analiz mevzu bahis olan bu ölüm nedenini akla daha yakın bir forma sokabilir.

II. Yezîd'in ölüm nedeni hakkındaki bir diğer görüş vebadan¹⁰¹ veya verem (tüberküloz)¹⁰² öldüğü şeklindedir. Maalesef kaynaklar ilk görüşün bir miktar haklı olarak biraz abartıya kaçtığını söyleseler de bu konuda kesin bir fikir birliği içinde değillerdir. Görüldüğü üzere II. Yezîd halifelik döneminde birtakım cılız olarak nitelendirebileceğimiz fetih hareketlerini¹⁰³ ve de istisna şeklinde addedilebilecek siyasi müdahale veya tasarruflarını¹⁰⁴ saymaz isek genel olarak olumlu bir lider, yönetici ve halife profili çizmemiştir. Bunun yukarıda da izah olunduğu üzere vaktini çoğunlukla; cariyelerine, müziğe, şarkılara ve de şiir ile şairlere ayırmasında büyük pay vardır. II. Yezîd'in bu karakteri ve karakterinin devlet idaresine olan yansımaları neticesinde

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 368; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 103.

⁹⁹ Kılıç, *a.g.md.*, C. 43, s. 515.

¹⁰⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yeliz Sürme, "Stres, Stresle İlişkili Hastalıklar Ve Stres Yönetimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, 2019, <https://www.researchgate.net/publication/334124313> (11.01.2023), s. 525-529.

¹⁰¹ Yiğit, *a.g.e.*, s. 104; Kılıç, *a.g.md.*, C. 43, s. 515.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 367.

¹⁰³ Yiğit, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁰⁴ Fidan, *a.g.m.*, s. 342.

Ömer b. Abdülazîz döneminde elde edilen sosyo-politik ve iktisadi düzlemdeki kazanımların birçoğu heder olmuştur. II. Velîd'in babası ile ilgili bu bölüm imkânlar dâhilinde ve çalışmamızın genel örüntüsünü bozmayacak şekilde geniş tutulmaya çalışılmıştır. Bunun sebebi kaynakların II. Velîd'in ileride ele alınacak olan karakter özellikleri ve yönelimlerinin büyük ölçüde babasından yani II. Yezîd'den miras kaldığı yönünde bilgiler sunmasıdır.

1.3 Annesi

II. Velîd'in annesinin adı, Ümmü'l-Haccâc bint. Muhammed b. Yûsuf b. Hakem b. Ebî 'Akîl es-Sekafî'dir.¹⁰⁵ Babası Muhammed b. Yûsuf b. Hakem es-Sekafî'nin kardeşinin Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî¹⁰⁶ olmasında dolayı¹⁰⁷ Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî' amcası olmaktadır.¹⁰⁸ Taberî; II. Velîd'in annesinin adının Zeyneb bint. Muhammed b. Yûsuf olduğu söylemenin ardından dayılarının Kays kabilesi ile Sekîf ailesinden oldukları bilgisini vermektedir. Taberî'nin, II. Velîd'in annesinin adının Zeynep olduğuna dair aktardığı bilgiye¹⁰⁹ diğer klasik kaynaklarda genel olarak rastlanılmamaktadır. Kaynakların büyük çoğunluğu Ümmü'l Haccâc adından bahsetmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât* adındaki eserinde enteresan bir şekilde II. Velîd'in annesinin ismini verirken: "Annesi (II. Velîd'in) Ümmü Muhammed olup ismi de Âişe bint. Muhammed bin Yûsuf es-Sekafî'dir", şeklinde bir bilgi aktarmaktadır.¹¹⁰ Fakat İbn Hibbân'ın aktardığı bu bilgi diğer eserlerde kaydedilmemektedir.

II. Velîd, babasının dışında annesinin de Sekîf ailesi gibi muteber bir aileye müntesip olması nedeniyle hem baba hem de anne tarafından soylu bir kişi olmuş

¹⁰⁵ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 127; Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 5.; Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî*, C. 2, Abdülemir Muhânâ (thk.), Mektebetü's-Sadduk, Beyrut 2010, s. 261; Sedat Seçkin Bozkurt, *Tarihu'l-Ya'kûbî'nin Tercüme ve Değerlendirmesi*

(*Kitâbu't-Târîh II*), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2015, s. 270; El-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, C. 2, Abdullah İsmâîl es-Sâvî (Tashih), Mektebetü't-Târîhiyye, [y.y.] 1938, s. 280; Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 3. Baskı, C. 1, Évariste Lévi-Provençal (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır 1951, s. 167.

¹⁰⁶ "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁰⁷ İbn Hazm, *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l Hulefâ ve Fütuhu'l İslâm)*, 1. Baskı, Şaban Öz (çev.)-Bediusseyid el-Lahham (thk.), İlâhiyat Yayınları 2004, s. 32.

¹⁰⁸ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 127.

¹⁰⁹ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 321; Et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, 1. Baskı, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2023, s. 343.

¹¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 1. Baskı, C. 2, Dâiret el-Ma'ârif el-Osmâniyye, Haydarâbâd (Hindistan) 1975, s. 320.

olmaktadır. II. Velîd'in soyundan ötürü sahip olduğu şöhrete binaen Tarîh b. İsmâîl es-Sekafî isimli şair II. Velîd'i metheden şöyle bir şiir söylemiştir: ¹¹¹

*Ne mutlu! sana oradan ve buradan olan nesebinin dalları için
Ne mutlu! sana birbirine karışan soyunun kolları için*

Kaynaklarda II. Velîd'in annesi Ümmü'l Haccâc'ın hayatı, evlenmeden önce kocası ile irtibatının mahiyeti, oğlu ile münasebetinin durumu hakkındaki bilgiler oldukça az ve son derece yüzeysel niteliktedir. Bununla birlikte Ümmü'l Haccâc'ın, kocası II. Yezîd'e; diğer eşi olan Sa'de' bint. Amr b. Osman b. Affân'dan olan Abdullah ismindeki oğlu yerine kendi oğlu II. Velîd'i veliahtlığa tayin etmesi ve de II. Velîd'in eğitime yüksek ihtimam göstermesi gibi konularda tavsiyelerde bulunduğu bu tavsiyelerinin de işe yaradığı şeklinde bazı bilgiler mevcuttur.¹¹² Diğer yandan II. Yezîd'in ikinci eşi olan Ümmü'l Haccâc'ın oğlu ile arasının iyi olduğu ancak II. Velîd'i lüks ve bolluk içinde büyütmesinin, II. Velîd'in lakayt ve şımarık bir kişiliğe sahip olmasına tesir ettiği de bildirilmektedir. Bunun yanı sıra Ümmü'l Haccâc'ın kocası II. Yezîd'in siyasi anlayış ve pratiğinde de etkili olmuştur. Ailesinden ve amcası Haccâc'ın Kays yanlısı ile Yemenî karşıtı bir politika izlemesinden ötürü sıkı bir Kaysî kabilesi taraftarı olan kocası II. Yezîd'i, Yemenîler'in o dönem önderi statüsünde olan Yezîd b. Mühelleb'in üstüne gidilmesi hususunda kışkırtmış bunda da etkili olmuştur. Aslında Ümmü'l Haccâc'ı Yemenî karşıtı olmaya asıl sevk eden şey, Süleyman b. Abdülmelik'in (h.96-99/ m. 715-717) Yemenîler'i destekleyip, Yezîd b. Mühelleb'ten, Haccâc'ın yakınlarını ve görevlilerini tevkif edip onlara baskı uygulamasını istemesidir.¹¹³

Babası II. Yezîd'in Yemenî kabilelere karşı izlediği politikanın bir benzerini idame ettiren II. Velîd bu çerçevede Benî Sekîf'ten olan annesinin kardeşlerine yani dayılarına meylederek onlara değer vermiş (himayesi altına almış) ve de (siyaseten) onların görüş ve isteklerine uygun davranışlar sergilemiştir.¹¹⁴ Annesinin büyük kardeşlerinden bazıları, II. Velîd'in devlet sarayında önemli görevlere tayinle taltif

¹¹¹İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 2. Baskı, Mustafa Efendi el-Seka (Tashih), Matba'atü'l-Mu'âhed, Kahire 1932, s. 261.

¹¹² Atvân, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹³ Aksu, *a.g.e.*, s. 94.

¹¹⁴ Atvân, *a.g.e.*, s. 50.

edilmiş bir statüde bulunmakla beraber, annesinin amcaoğulları yani Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi'nin çocukları ve torunları da Dımaşk şehrinin muhtelif yerlerinde çeşitli görevler vermiştir.¹¹⁵

1.4 Kardeşleri

Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* 'ında II. Velîd'in kardeşleri ve üvey anneleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, II. Velîd'in aynı anne ve babadan olan bir erkek bir de kız kardeşi vardır. Erkek kardeşinin adı Yahyâ, kız kardeşinin adı Âtike'dir. Bunların, yani II. Velîd, Yahyâ ve Âtike'nin annesinin adı daha evvel adını zikrettiğimiz Ümmü'l-Haccâc'dır. II. Velîd'in babası II. Yezîd'in diğer bir eşi olan Sa'de bint. Abdullah b. Amr b. Osman b. Affân adlı üvey annesinden olma yine bir kız bir erkek olmak üzere isimleri Abdullah ve Âişe olan iki kardeşi bulunmaktaydı. Anneleri Ümmüveled¹¹⁶ olan beş erkek kardeşi mevcuttu. Bunlar; Gamr, Abdülcebbâr, Süleym (Süleyman), Hâşim ve Ebû Süfyân'dır. Bu bilgiler göre II. Velîd'in toplamda ikisi kız yedisi erkek olan toplamda dokuz kardeşi vardı. Bu kardeşlerinden ikisi II. Velîd olan münasebetleri ve göze çarpan kişilikleri babında diğerlerinden daha fazla göze çarpmaktadır. Bu kardeşlerden biri Gamr'dır. Gamr; övülesi kişiliği, kardeşi halife II. Velîd'e olan benzerliği ve de II. Velîd ile olan yakın ve samimi ilişkisiyle ön plana çıkmaktadır. Gamr; dayanıklı (sağlam veya cesur), akli başında, terbiyeli (namuslu) bir karaktere sahipti. Gamr birçok kere yaz seferlerine komutan olarak iştirak eden ve hiç kimsenin almaya güç yetiremediği ganimetleri elde etmeye muvaffak olmuştur. Gamr'ın yaz seferlerinden biri de h. 125/m. 143 yılındaki Kıbrıs seferiydi.¹¹⁷ Yemâme¹¹⁸ valiliği görevinde de bulunan Gamr'ın ekonomik olarak durumu bir hayli iyi durumdaydı. Kırsal beldelerde (taşrada) kendisine bolca gelir getiren malları

¹¹⁵ İbn Hazm, *Cemheretü' ensâbi'l- 'Arab* , 5. Baskı, C. 1, Abdüsselâm Muhammed Harun (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır 1962, s. 267; Atvân, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁶ Ümmüveled: Efendisi olan kişiden hamile kalan cariyeye verilen isimdir. "Ümmüveled" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Hamza Aktan, "İstîlâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001; Cuma Karan, "Abbasi Sarayında Ümmüveledlerin Yönetime Etkisi: Hayzürân, Şağab ve el-Kahramâniye Örneği" *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 54, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1109866> (29.04.2023), s. 383.

¹¹⁷ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 227.

¹¹⁸ Yemâme: Suudi Arabistan'da tarihi bir bölge, günümüzde bir yerleşim merkezi. "Yemâme" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Mustafa L. Bilge, "Yemâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

(gayrimenkulleri) bulunmaktaydı. İsmail b. Yesâr adlı bir kişi Gamr'dan övgüyle bahseden şöyle bir şiir söylemiştir.¹¹⁹

*İnsanlar şeref ve yüceliklerini saydıklarında
Övünmesin onlardan hiç kimse, Gamr'a karşı
Hiçbir gün geçmezdi ki, Gamr'ın üstünden
O mutlaka ihsanlarda bulunurdu, insanlara
Aydınlattı toprağımı, onun alnı adeta
Yıldız üzerine doğan ayın on dördü gibiydi sanki
Onu gördüklerinde, ona boyun eğerler korkudan
Aynı Sâvir halkının Kisrâ'ya boyun eğdikleri gibi
Lüey b. Gâlib'in torunlarına nispet ederler onu
Onun babası Ebü'l-Âsî, Harb ve Âmir'dir
Malını çok vermekle öyle bir hale geldi ki
Sanki malı ona bir ok atmış da, o da hiddetlenmiş, veriyor*

Yukarıda bahsedildiği üzere Gamr karakter olarak kardeşi II. Velîd'e benzemekteydi. İleriki bölümlerde ele alınması planlanan II. Velîd'in musikiye verdiği değerin ve şarkıcılarla (müzisyenlere) kurduğu samimi münasebetlerin bir benzerine kardeşi Gamr'da da müşahade etmekteyiz. Gamr ile Emeviler döneminin önemli musikişinaslardan biri olan Ma'bed b. Vehb¹²⁰ veya kısa adıyla Ma'bed ile arasında gerçekleşen bir hadise bu durumu gözler önüne sermektedir. Anlatıldığına göre Gamr hac ettiği vakitte yanına şarkıcı Ma'bed gelir ve kendisine şarkı söyler ve durmaksızın aynı şarkıyı okumaya devam eder. Ma'bed'in söylediği bu şarkıyı beğenen Gamr şehirden ayrıldığı vakit onu kendisiyle beraber götürür.¹²¹ Kardeşi II. Velîd'in eğlence meclislerine tanık olan Gamr bu eğlence toplantılarına arada bir katılım da

¹¹⁹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 8, s. 351-352; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 742-743.

¹²⁰“Ma'bed b. Vehb” hakkında bkz.: Fuat Günel, “Ma'bed b. Vehb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 283.

¹²¹ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, C. 1, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1952, s. 208; Atvân, *a.g.e.*, s. 50.

göstermekteydi¹²² Gamr kardeşi II. Velîd h. 126/ m. 743 senesinde öldürüldüğü vakit Harran'daydı.¹²³

Gamr'ın öldürüldüğü yer ve öldüren kişinin kimliği hakkında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas¹²⁴ tarafından h. 132/m. 750 Filistin ve Ürdün arasında bulunan “*Futrus nehri*” civarında öldürülen Emevîler ile beraber¹²⁵ öldürülmüştür.¹²⁶ İkinci görüşe göre ise Gamr, Ebü'l-Abbas es-Seffâh (h. 132-136/ m. 750-754) tarafından Hîre'de öldürülmüştür.¹²⁷ Diğer bir görüşe göre de Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas tarafından öldürülen Emevîlerle beraber Şam'da öldürülmüştür. Gamr öldürülmek üzere getirildiği vakit: “Bana karşı sizin adaletiniz, bizim size yaptığımız zulümden daha çok olsun.” demesiyle Abdullah: “Onu öldürün!” dedi. Abdullah'ın bu sözünün ardından Gamr: “Ben ihtiyar bir adamım; beni bırakırsan, ölümüm sana yeterli gelir zaten.” dedi. Gamr'ın bu sözlerine karşılık olarak Abdullah b. Ali: “Ancak siz Hüseyin b. Ali de yaşlı olmasına rağmen onu öldürdünüz.” diye cevap verdi ve Gamr'ı öldürdü.¹²⁸

II. Velîd'in önem arz eden kardeşlerinden birisi de Süleyman'dır. II. Velîd'in Süleyman olan ilişkisi Gamr ile olan ilişkisinin tam zıddı bir durumdaydı. Süleyman kardeşi II. Velîd'den haz etmeyen bir kimseydi. Öyle ki bazı kaynaklar onu II. Velîd'in katledilmesine yardım edenlerden biri olarak göstermektedir.¹²⁹ Süleyman kardeşi II. Velîd öldürülüp de kesik başı kendisine gösterilip II. Velîd'in yüzüne bakarak söylediği şu sözler: “Uzak tutun bunu benden; vallahi ben onun şarap içtiğine, bir fâsık olduğuna ve ahlaksızlık etmem için aklımı çelmeye çalıştığına (beni nefesine istediğine/benimle birlikte olmak istediğine!) şahidim. Kardeşi olmama rağmen bu fâsık beni kendisi için

¹²² Atvân, *a.g.e.*, s. 51.

¹²³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 296

¹²⁴ “Abdullah b. Ali b. Abdullah” hakkında bkz.: Ethem Ruhi Fıçlalı, “Abdullah b. Ali b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

¹²⁵ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 289; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 288.

¹²⁶ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l- Arab*, s. 91.

¹²⁷ İbn Abdürabbih, *a.g.e.*, C. 5, s. 227; Atvân, *a.g.e.*, s. 52. ; “Hire” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Ali Ed-Dâkûkî, “Hîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

¹²⁸ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.8, s. 352; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 743.

¹²⁹ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 251; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l- edeb*, 4. Baskı, C. 2, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk.), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997, s. 228; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.8, s. 351; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 743; Ez-Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 5, s. 373.

istedi! ”¹³⁰, onun kardeşine karşı ne kadar sert, katı ve garez dolu bir tutum içinde olduğunu net bir şekilde tasvir etmektedir.

II. Velîd’in arasında geçen bir olaya binaen diğer kardeşlerine görece ön planda olan diğer bir başka kardeşi de Abdülcebbâr’dır. II. Velîd, amcasının oğlu Ravh b. Velîd b. Abdülmelik’i eşinden boşayıp (Muhammed b. Abdülmelik’in kızını), kendi kardeşi kardeşi Abdülcebbâr’la evlendirmiştir. Bu olay, Velîd b. Abdülmelik’in çocuklarının, Velîd b. Yezîd’e karşı nefret besleyip cephe almalarına sebep olmuştur.¹³¹ II. Velîd’in diğer kardeşleri hakkında kayda değer bir bilgi mevcut değildir.

1.5 Hanımları

II. Velîd’in üç (hür) hanımı bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra birçok Ümmüveled olan hanımı da vardı.¹³² II. Velîd’in Ümmüveled olmayıp da hür bir kadın olan eşlerinden ilki Sa’de bint. Saîd b. Halid b. Amr b. Saîd Osman b. Affan’dır.¹³³ II. Velîd’in Sa’de bint. Saîd ile evliliği basit bir evlilikten ziyade gerek siyasi gerek tarihi olarak önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni, Araplar’ın kadim tarihlerinden itibaren gelenek veya adet edindikleri bir takım davranış kalıplarıdır. Araplar arasında evlilikler yoluyla siyasi ve sosyal ittifaklar kurma ve aile içi kırınglıkların giderilmesi çabası sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Bu gelenek, Emevî halifeleri tarafından da sürdürülmüştür. Emevî halifelerinin temelini bu geleneksel

¹³⁰ Es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 256; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 11; İbn Kuteybe, *‘Uyûnü’l-ahbâr*, 1. Baskı, C. 2, Dârü’l-Kütb el-Mısriyye, Kahire 1928, s.42. Rivayetin daha ayrıntılı bir başka versiyonu Taberî ve Belazûrî tarafından şöyle aktarılmaktadır: “Taberî ve Belazûrî bu hususta şöyle bir rivayet nakletmektedirler: “Velîd öldürüldüğünde kesik başı Yezîd b. Velîd’e (III. Yezîd) getirildi. Yezîd b. Velîd, II. Velîd’in kesik başını Yezîd b. Ferve adlı kişiye vererek evine götürmesini emretmiştir. Velîd’in kesik başını takriben bir aylık bir süre evinde tutan Yezîd b. Ferve, Yezîd’in emri üzerine Velîd’in kesik başını Velîd’in kardeşi olup Velîd’i sevmeyen Süleyman b. Yezîd’e götürmüştür. Süleyman kardeşi Velîd’in başını görünce İbn Ferve’ye: “Uzak tut onu benden, Şehadet ederim ki o, *hamr* (içki) içerdi. Hayâsız (yüzsüz) bir fâsıktı. Bu fâsık beni nefsinde istedi (bana tecavüz etmek istedi) fakat ben bunu kabul etmedim.” İbn Ferve Süleyman’ın yanından ayrılıp uzaklaştığında, Velîd’in kadın mevlâsına rastlamış ve kadına: “Yazıklar olsun sana! Süleyman, Velîd’in kendisine tecavüze yeltendiğini iddia etti!” Kadın mevlâ bu iddiaya şöyle cevap verdi: “Yalan söylüyor vallahi o habis (kötü)! Vallahi o kendisine tecavüz etmek isteseydi ederdi. Onun buna engel olmaya gücü yetmezdi.” Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 251; Et-Taberî, *Târihu’t-Taberî (Taberî Tarihi)*, 1. Baskı, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2023, s. 264-265; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. 9, s. 181-182; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 966.

¹³¹ El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C.8, s. 351; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 742.

¹³² Atvân, *a.g.e.*, s. 53; II. Velîd’in eşlerinin liste/tablo şeklinde ayrıntılıca gösterimi için bkz.; Adnan Demircan, “Emevî Halifelerinin Evlilikleri”, İstem Dergisi, S.18, 2011, [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260877\(25.01.2023\)](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260877(25.01.2023)), s. 259.

¹³³ İbn Abdürabbih, *a.g.e.*, C. 5, s.198; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. 9, s. 127; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913.

düşünceyle alan bu tür bir evlilik olgusuna dayalı olarak kendi evliliklerinde, erkek çocuklarının evliliğinde ve kızlarını evlendirdikleri damatların seçiminde aile içi dengeleri gözettileri göze çarpmaktadır. Bu çerçevede, Ebû Süfyân'ın soyundan olanlarla evlilikler yapılmasının yanı sıra Hz. Osman'ın soyundan gelenlerle de evlilikler yapılmıştır.¹³⁴ Hüseyin Atvân, II. Velîd'in erken yaşta evlenmesinin babasının isteği doğrultusunda olduğunu belirtmektedir. Babasının bu isteğinin de çıkış noktasının siyasi ve kan yolu ile Hz. Osman'ın soyu ile bağlantı kurmak olduğu ileri sürmektedir. Atvân ayrıca Emevî Devleti'nin Mervânî soyundan gelen halifelerinin Emevî ailesini bir arada tutmaya, aileyi soy bakımından teşkil eden kolları yani Süfyânîler ile Mervânîler'i ve de dolaylı yönden de olsa Hz. Osman'ın soyunu birbiriyle kaynaştırmaya oldukça fazla istek gösterdiklerini söylemektedir.¹³⁵ II. Velîd'in bu minvalde olan Sa'de bint. Saîd ile olan evliliğinin bir benzerini dedesi Abdülmelik b. Mervân'da da görmekteyiz. Abdülmelik b. Mervân eşlerinden biri Hz. Osman'ın torunu Ümmü Eyyub bt. Amr b. Osman b. Affan iken diğer bir eşi de daha evvel bahsi geçen I. Yezîd'in kızı olan Atike bint. Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyân' dır.¹³⁶

II. Velîd'in eşi Sa'de bint. Saîd ile olan evliliğinin Sa'de'nin kız kardeşi Selmâ'ya âşık olmasıyla son bulmaktadır. Bu hadise II. Velîd'in hilafetinden önce vuku bulmuştur. Hadise; bir rivayete göre II. Velîd'in; alımlı hoş bir bayan olan Selmâ ismindeki baldızının, kız kardeşini yani II. Velîd'in eşi Sa'de'yi ziyarete geldiğinde, II. Velîd'in Selmâ'yı görerek kendisine âşık olması şeklinde gelişir.¹³⁷ Bir başka rivayete göre ise II. Velîd, kayınbabası Saîd b. Hâlid'in hastalanması vesilesiyle kendisine geçmiş olsun ziyaretine gitmiş ve orada karısı Sa'de'nin kız kardeşi Selmâ'yı görüp kendisinden çok hoşlanarak ona tutulmuştur.¹³⁸ Bunun üzerine II. Velîd baldızı Selmâ ile evlenebilmek için eşi Sa'de'yi boşamıştır. Eşini boşayan II. Velîd, kayınbabasına Selmâ ile evlenme isteğini iletmiştir. Fakat II. Velîd'in amcası olan Hişâm, II. Velîd'in kayınbabası Saîd b. Hâlid'i bu evliliğin olmaması için II. Velîd aleyhinde kışkırtmıştır. Bunun üzerine Saîd b. Hâlid II. Velîd'in isteğine karşılık: “Benden kızlarım için seni damızlık edinmemi talep ediyorsun!” şeklinde bir cevap vermiştir. Aldığı bu olumsuz

¹³⁴ Demircan, a.g.m., s. 247.

¹³⁵ Atvân, a.g.e., s. 53.

¹³⁶ Demircan, a.g.m., s. 247.

¹³⁷ El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 127-128; El-Belâzürî, a.g.e., C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913-914.

¹³⁸ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, a.g.e., C.7, s. 22.

cevap sebebiyle II. Velîd'in halifelik makamına oturmadan önceki zaman diliminde Selmâ ile evlenmesi mümkün olmamıştır. Kayınbabası Saîd'in Selmâ ile evlenmesine rıza göstermemesi üzerine II. Velîd kayınbabası Saîd'i yeren bir şiir okumuştur:¹³⁹

*Kim anahtar olursa yapmak istediği bir iyilik için
Ey Saîd b. Hâlid! Sen kilit olursun onun için*

Bu gelişmeden sonra II. Velîd, hem Selmâ'ya o vakit sahip olamadığı için kahrolup aşk acısı çekmiş hem de enteresan bir biçimde Sa'de'yi boşadığı içinde pişmanlık duyup tekrar ona dönmesini istemiştir. Ne var ki Sa'de' bu arada başka bir kişi ile evlenivermişti. II. Velîd eski karısı Sa'de'nin kendisine dönmesi için ona yolladığı bir mektubunda şöyle bir şiir kaleme almıştı:¹⁴⁰

*Ey Sa'de! Bize gelecek bir yolun var mı?
Ve kıyamete kadar da kavuşma olacak mı?
Evet, galiba bu gerçekleşecektir
Kocanın ölümüyle veya boşamasıyla*

*İşte o zaman ben (bu durumla alay edip) zevkleneceğim ve gönlüm ferahlayacak
Ve ayrılığımızdan sonra biz (tekrar) birleşeceğiz*

Sa'de'nin, bu şiir karşısında II. Velîd'in elçisi aracılığı ile II. Velîd'e şöyle bir cevap verdiği aktarılmaktadır:¹⁴¹

¹³⁹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 128; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 914.

¹⁴⁰ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 23; Bu şiirin kaynaklarda büyük çoğunlukla II. Velîd tarafından söylendiği veya kaleme alındığı nakledilmektedir. Fakat Belâzürî *Ensâbü'l-Eşraf* isimindeki eserinde bu şiirin (muhtemelen) II. Velîd'den daha önceleri yaşamış olan Abdullah b. Amr b. Velîd b. Ukbe tarafından okunduğunu aktarmaktadır. II. Velîd'in bu şiiri söyleyen ilk kişi olmayıp, bulunduğu durumu açıklar nitelikte olması sebebiyle veya duygu durumunu tam olarak yansıttığını düşünmesi nedeniyle uygun görüp okuduğu da düşünülebilir. Abdullah b. Amr b. Velîd b. Ukbe tarafından şiirin hangi sebep ile okunduğu ve ne tür basit farklılıklar barındırdığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; El-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 1. Baskı, C.3, Mehmet Vehbi Şahinalp ve Musa K. Yılmaz (çev.), Adnan Demircan (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, s. 730.

¹⁴¹ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 23; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 2, Yusuf Ali Tavîl ve Meryem Kâsım Tavîl (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut [t.y.], s. 393; Sa'de'nin şiir şeklinde verdiği bu cevapta geçen *Lübnâ* ismi bir Arap şairi olan Kays b. Zerîh'in kendisine büyük bir aşkla bağlandığı sevgilisinin ismidir. Kays b. Zerîh ve *Lübnâ* arasında yaşanan şiddetli aşk duygusu ve ardından Kays b. Zerîh'in *Lübnâ*'yı boşayıp terk etmesi, Sa'de ve II. Velîd arasındaki ilişkiye bir hayli benzemektedir. Sa'de bu sebepten dolayı olsa gerek Kays b. Zerîh'in divanında yer alan bir beyti dile getirmek suretiyle

Lübnâ'yı terk edip de ona mı ağlıyorsun?

Lübnâ gidiverdi şimdi, sen ne yaptın öyle (sen ne yapacaksın şimdi böyle)?

Sa'de' ve II. Velîd'in arasında geçen bu konuşmalardan veya yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla II. Velîd'in son pişmanlığının bir işe yaramadığı ve de Sa'de ile tekrar bir araya gelme çabalarının bir temenni ya da arzudan ileri geçemediği görülmektedir.

II. Velîd'in hür olan eşlerinden bir diğeri, veliahtlığa tayin ettiği iki oğlundan biri olan Osman'ın annesi Âtike bint. Osman b. Muhammed b. Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyân b. Harb'dir.¹⁴² II. Velîd'in bu eşi hakkında kaynaklarda hemen hemen ismi dışında başka bir bilgi yoktur. II. Velîd'in Sa'de'den sonraki bu evliliği, hem Selmâ'ya duyduğu aşka rağmen onunla bir araya gelememenin yaşattığı acıyı hem de Sa'de'yi boşadıktan bir süre sonra buna pişman olmasının meydana getirdiği kederi ve hüznü hafifletici bir nitelikte bir evlilik olmuştur.¹⁴³

II. Velîd'in evlendiği hür kadınlardan bir başkası ise yukarıda da bahsi geçen Selmâ'dır. II. Velîd'in, Âtike'den sonra evlendiği Selmâ, II. Velîd'in evlendiği kadınlar arasında II. Velîd'in hayatında en çok yer kaplayan kadın olmuştur. Daha evvel II. Velîd'in baldızı Selmâ'ya ilk nerede, nasıl âşık olduğuna, ardından karısı Sa'de'yi boşayıp Selmâ ile evlenebilmek için verdiği uğraşlara ve hilafet sürecinden önce Selmâ ile evlenmeye kayınbabası olan Saîd b. Hâlid sebebiyle muvaffak olamama durumundan bahsedilmişti. Veliahtlık süresi boyunca Selmâ'ya duyduğu aşk sebebiyle deli divane olan II. Velîd'in onu bir kerecik dahi olsa görebilmek için her yolu denediği görülmektedir. Buna en iyi örnek oluşturabilecek hadise şöyle gelişmiştir: II. Velîd, bir gün kayınbabası Saîd b. Hâld'in evi etrafında dolaştığı esnada o civarda yağ satan bir kişiyi görmüştür. II. Velîd, yağ satıcısının kıyafetlerini alıp giyerek: *"Yağ alan var mı?"* diye bağırmaya başlamış ve de yağ yüklü olan merkebi Saîd b. Hâlid'in malikânesine girene kadar sürmüştür. Bu durum cariyelerin dikkatini çekmiş ve cariyeler dışarı çıkıp bakınmaya başlamıştır. Cariyelerin arasından birinin Selmâ'ya:

kendi duygularını dışa vurmuştur. "Kays b. Zerîh ve Lübnâ" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Hüseyin Tural, "Kays b. Zerîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022; Diğer bir ifade ile Sa'de'nin "*Lübnâ'yı terk edip de ona mı ağlıyorsun?*" şeklinde dillendirdiği ifade Kays b. Zerîh'in divanında birebir olarak mevcut olup; Sa'de, bu söylemle *Lübnâ* üzerinden kendi durumunu anlatmaya çalışmıştır. "Kays b. Zerîh'in divanı" için bkz.; Kays b. Zerîh, *Divan (Kays b. Zerîh)*, Abdurrahman el-Mustavi (tetkik ve şerh), Dârü'l- Mağrifeh, Beyrut 2004, s. 88.

¹⁴² Zübeyrî, a.g.e., C.1, s. 167.

¹⁴³ Atvân, a.g.e., s. 53.

“Efendim! Pisliğin çocuğu bu yağcıdan II. Velîd’e daha çok benzeyen birini görmedim. Ona şöyle bir baksanıza?” demesiyle beraber Selmâ yağcı kıyafeti giymiş olan II. Velîd’e bakmış ve cariyeye: “Yazıklar olsun sana! Vallahi bu II. Velîd’in ta kendisidir. O da beni gördü,” demiştir. Ardından Selmâ; cariyesinden, ona (yani II. Velîd’e):“Ey yağ satıcısı! Yağına ihtiyacımız yok!” demesini istemiştir. Cariyeden bu sözleri işiten II. Velîd köşkten dışarı çıkmış ancak çıkarken gözü biraz Selmâ’ya ilişmiş ve şöyle mısralar ağzından dökülüvermiştir:¹⁴⁴

*Ben bir kişi gördüm
Güzel yüzlü ve yakışıklı
Kötü giysiler giymiş
Abâ ve kıldan
Ben yağ satarım da satarım
Kârına değil de zararına satarım*

II. Velîd’in halifelik makamına oturduğu vakit duygusal anlamdaki ilk ve en önemli arzularından biri, halife olmadan önce içinde bir ukde olarak saklı kalan Selmâ ile evlenme isteği olmuştur. II. Velîd bu arzusunu bir an önce hayata geçirebilmek için Selmâ’yı istetmek için ona görücüler gönderip onu istetir ve ardından muradına ererek de onunla evlenir. Fakat II. Velîd bu defada başka bir sorunla karşı karşıya kalır. II. Velîd’in Selmâ ile evlenmeden daha evvel: “Ben onunla evlenirsem onu üç kere boşayacağım” şeklinde ettiği yemin¹⁴⁵ kendisine hatırlatılmış ve II. Velîd müşkül bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine II. Velîd ettiği yeminin İslâm fıkhnca hükmünün ne olduğunu, dönemin âlimlerine sorarak öğrenmeye çalışmıştır. Ancak bu konuda dönemin din ulaması muhtelif görüşler öne sürmüştür. Ulemadan bir grup II. Velîd’in ettiği hüküm uyarınca Selmâ’nın boşanmış sayılacağını ileri sürerken, diğer bir grup boşamanın geçerli olabilmesi için bunun evliliğin ardından söylenmiş olması gerektiğini savunmuştur. Hal böyleyken II. Velîd, Selmâ ile gerdeğe girmek istemiş ama devletin ileri gelenlerinin kendisine: “Sen halkın önderisin, eğer sen böyle

¹⁴⁴ Francesco Gabrieli, *Dîvânü'l- Velîd b. Yezîd*, Halil Mürdem Bek (neşr.), el-Mecmau'l- ‘İlmiyyü'l Arabî, Matba'atü İbni Zeydün, Dımaşk 1937, s.11; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 139; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 925.

¹⁴⁵ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 23.

davranırsan senin bu davranışın insanlar için kötü bir örnek olur,” demesi üzerine isteğinden vazgeçmiştir. Ortadaki sorunu çözebilmek için bir rivayete göre Selmâ’nın kardeşi diğer bir rivayete göre de Selmâ’nın babası tarafından hülle yoluna başvurulmuştur. Hüllenin ardından Selmâ’nın boşanmasıyla beraber II. Velîd, Selmâ’nın iddet süresini beklemeye koyulmuş ve iddet süresinin bitiminin hemen sonrasında da kendisiyle tekrar evlenmiştir.¹⁴⁶ II. Velîd bu hususla ilgili iki farklı şiir söylemiştir.¹⁴⁷ İlk şiir şöyledir:

*Çık komşularımın evinden
Ey dostum, uysalca!
Çıkamaz mı gelin?
Gerçekten uzadı onun mahpusluğu
Sabah oldu olacak
Ancak uzun sürdü onun giyinmesi
Çıktı gecede ışıldayan bir yıldız misali
Şanssızlığı yok olan yıldız misali
Beş tane gencecik (ergen) kız arasında
Soyu en yüce olandır onların arasında*

İkinci şiir ise şu şekildedir:

*Ey şu kervanın içindeki Selmâ!
İster dur, istersen yürü Selmâ!
Sabah yaklaşp da
Serçeler şakımaya başlayınca
Çıktık güneşten korunarak*

¹⁴⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 150; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 935-936. Hülle: Kocası tarafından üç defa boşanmış (üç talâk) bir hanımın eski kocasıyla tekrar evlenebilmesi için öncelikle başka bir erkekle evlenmesi ve bu erkekten boşandıktan sonra eski kocasıyla evlenebilmesine olanak tanıyan durum. “Hülle” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Saffet Köse, “Hülle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998; İddet: Evliliği sona eren bir kadının tekrardan evlenebilmesi için beklemesi gereken süre ifade eden fıkıh kavramıdır. “İddet” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; H. İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁴⁷ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 150-151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 935-936.

*Kavmin tek gözlü gibi bineklerine atlayarak
Her ne vakit yükler arkaya kaysa (bineğin sırtında)
Düzelttik o yükleri bineğin göğsüne bağlanan urganla*

II. Velîd'in Selmâ'ya duyduğu eşi benzersiz aşk duygusu, II. Velîd'i devlet başkanı veya halife kimliği yanında bir aşk şairine dönüştürmüştü. II. Velîd büyük aşkı Selmâ'ya olan hislerini birçok defa şiirsel bir anlatım yoluyla ortaya koymuş, bu yönelimi de onu kimi zaman siyasi bir figürden ziyade edebi bir figür olarak ön plana çıkarmıştır. Selmâ'nın uğruna ölmekten geri durmayacağını vurguladığı bir şiiri şu dizelerden oluşmaktadır:¹⁴⁸

*Ey Selmâ! Allah bana hayatımı gösterdi
Hesap gününde seni göreceğim gibi
Karşılığını vermez misin, hayatını köle ettiğin kişiye
Sen arzu ettiğin takdirde mutlaka sana gelecek kişiye
Sen ölme ama şayet ölürsen kendisinin de öleceği kişiye!
Şayet ecel kendisine süre verirse senin için gözyaşı dökecek kişiye!
Öl desen ölmeye muktedir olacak kişiye
Hemencecik ölümü tadacak ve sana karşı gelmeyecek kişiye
Gerçekten sana istediğini verecek kişiye
Senin dışında geniş arzı verecek kişiye
Tutkulu, benekli ve hasta olan şu adamı mükâfatlandır!
O ki ayağı tutulunca geçmesi için seni anan kişidir*

Selmâ'nın bayram namazı için camiye gitmesi gibi basit ve sıradan bir olayda bile II. Velîd, bu olayın kendisine hissettirdiklerini yüksünmeden şiirsel bir tarzdaki şu beyitlerle dile getirmiştir:¹⁴⁹

*Bana haber verdiler ki Selmâ
Bugün çıktı namazgâha*

¹⁴⁸ Gabrieli, *Dîvânü'l- Velîd b. Yezîd*, s. 27; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 141; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 927.

¹⁴⁹ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 30; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 140; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 925.

*Bir de ne göreyim, orada bir karga!
 Ayıklıyor tüylerini, bir dalın üzerinde
 Dedim ki ona: Allah aşkına, yaklaş yanıma!
 “Ne var?” dedi, ardından indi aşağıya
 “Selmâ’yı gördün mü?” dedim ona
 “Hayır!” dedi ve çekip gitti sonra*

II. Velîd bir başka şiirinde Selmâ’nın aşkıyla yüreğinin nasıl yanıp tutuştuğunu şöyle anlatmıştır:¹⁵⁰

*Ey sevdadan dolayı kalbi parçalanmış olan!
 Veya ey kalbi iplerle bağlı olan!
 Selmâ onun aşkıdır, başkasının ismini anmaz
 Ne ilgi çekici güzeli ne de yaşlı çirkini
 Akrabalık ve de sevgi, yakınlık (muhabbet) oluşturdu
 (II.) Velîd ile Saîd’n kızı arasında*

Selmâ’nın ne zaman öldüğüne ilişkin kaynaklarda birbirinden ayrı rivayetler mevcuttur. Bu konudaki birinci rivayete göre Selmâ II. Velîd ile evlendikten kısa müddet sonra ölmüştür. Bir diğer rivayete göre de Selmâ II. Velîd’e getirilmek üzere Medine’den yola koyulmuş fakat yolda hastalanarak II. Velîd’in yanına varıp gerdeğe girdiği gece vefat etmiştir. Bu iki rivayet dışında kaynaklar Selmâ’nın II. Velîd ile evlendiği tarihten kırk gün sonra, II. Velîd ile girdiği gerdekten üç gün sonra, gerdekten yedi gün sonra ve son olarak da gerdekten bir yıl sonra öldüğü şeklinde birbirinden farklı rivayetlere de yer vermektedir.¹⁵¹ Hüseyin Atvân, Selmâ’nın ne zaman öldüğüne dair rivayetler bağlamında yaptığı değerlendirmesinde; Selmâ’nın ölümün II. Velîd ile evlendikten veya gerdekten kısa süre sonra olduğu yönünde kanaat belirtmektedir. Atvân vardığı bu kanaati; II. Velîd’in Selmâ’nın ölümünden duyduğu acı üzerine muhtelif zaman ve yerlerde sarf ettiği bir takım sözlerine dayandırmaktadır. Ne var ki bu konu özelinde ifade etmek gerekir ki Selmâ’nın ne zaman vefat ettiğine ilişkin ortaya

¹⁵⁰ Gabrieli, *Dîvânü'l- Velîd b. Yezîd*, s. 40; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 140; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 926.

¹⁵¹ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 25, 27; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 129, 151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 915, 937. Atvân, *a.g.e.*, s. 57, Aksu, *a.g.e.*, s. 97.

konan rivayetlerden herhangi birini kesin olarak doğru addetmek kaynakların bu konudaki verdiği yetersiz, sık ve birbirinden farklı bilgiler sebebiyle imkânsızdır.

Selmâ'nın ölümü üzerine II. Velîd'in şu mısraları okuduğu nakledilmektedir:¹⁵²

*Bilmez misiniz, Selmâ yerini (evini) ıssız bir diyara taşıdı
İçinde lahitli bir mezarın bulunduğu yere taşıdı*

Hristiyan bir kadın olan Süfrâ, II. Velîd'in evlendiği eşleri arasında zikredilmemekle birlikte tutkulu bir şekilde ilk görüşte âşık olduğu hanımlardan biriydi. II. Velîd, Süfrâ'yı ilk gördüğünde onu çok beğenmiş, ona âşık olmuş fakat Süfrâ kendisini reddetmiştir. Aşkından ne edeceğini bilemez bir duruma gelen II. Velîd bir keresinde Süfrâ'ya birazcık bakabilmek için Hristiyanlara ait bir bayram kutlaması esnasında kılık değiştirerek kutlamanın yapıldığı kilisenin bahçesine girerek hasta rolü oynamıştır. Kilisedeki kadınlar bahçeye çıkarak onun hasta olduğunu görünce etrafını kuşatmışlardır. Bu esnada diğer kadınlar gibi Süfrâ'da onu tanımadan onunla sohbet edip gülüşmüştür. Bu vesileyle de II. Velîd, Süfrâ'ya hayli fazla bakma fırsatı bulmuştur. II. Velîd oradan ayrılıp gittiğinde ise Süfrâ'ya konuştuğu bu kişinin II. Velîd olduğu söylenmiş ve bunu işiten Süfrâ'da ona âşık oluvermiştir. Bu durum üzerine ise II. Velîd'in ağzından şu mısralar dökülvermiştir:¹⁵³

*Ey Velîd, gönlün ferahlayıp gülsün ve şenlensin
Eskiden beri gönlün güzel kadınların avcısı olmuştur
Belirtileri açık, yumuşak ve nahif bir aşkın sahibisin.
Bayram günü kilise tarafında karşımıza çıktı o latîf kadın
Dikkatli gözlerle gözlemledim onu ve sonra doya doya baktım
Onun haçı öptüğünü de gördüm
Vah benim nefsim ki, haçı tanrı kabul eden (haça tapan) sizleri seyrettim.
Rabbimden dilerim ki onun yerinde ben olayım
O haç gibi beni öpsün*

¹⁵² Gabrieli, *Dîvânü'l- Velîd b. Yezîd*, s. 40; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 937.

¹⁵³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 7; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Büyük İslâm Tarihi), C. 10, Mehmet Keskin (çev.), Çağrı Yayınları, İstanbul [t.y.], s. 21-22; Yüksel, "Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd ve Halifeliği Üzerine Bazı Tespitler", s.210-211.

Ardından da cehennem ateşine yakıt olayım

Süfrâ'ya olan aşkı insanlar tarafından işitilince, II. Velid bu defa da şöyle bir şiir söylemiştir:¹⁵⁴

*Süfra ne güzel bir kadındır. Her ne kadar söyleseler de
Ben içki içen Hristiyan bir kadına tutuldum
Gündüzümüzü gölgeleyip geceye çevirmek bizim için kolay olur
O vakit biz ne öğle ne de ikindi namazını kılmayız*

1.6 Çocukları

Kitâbü Nesebi Kureyş ve Cemheretü Ensâbi'l-'Arab isimli eserlerde aktarıldığına göre II. Velîd öldüğünde ardından on beş erkek çocuk ve iki kız çocuk bırakmıştır. II. Velîd'in erkek çocuklarının isimleri şöyledir: Saîd, Abbâs, el-Hakem, Yezîd, el-Âs, Mûsâ, Feth, Fihri, Kusayy, Lüeyy, Vâsıt, Züâbe, Mü'min, Osman ve Velîd'dir. Bu çocuklardan Saîd'in annesi Sa'de bint. Saîd b. Halid b. Amr b. Saîd Osman b. Affan diğer bir oğlu olan Osman'ın annesi daha evvelde zikredildiği üzere Âtike bint. Osman b. Muhammed'dir. Bu ikisi dışındaki diğer erkek çocuklarının anneleri Ümmüveled olan kadınlardır.

II. Velîd'in erkek çocuklarının dışındaki sahip olduğu iki kız çocuğundan birinin adı Emetullâh diğerinin adı Ümmü'l- Haccâc'dır. Emetullâh'a ilişkin sadece Abdülazîz b. Velîd b. Abdülmelik'le evlenip onun eşi olduğuna dair bir bilgi mevcuttur. Ümmü'l- Haccâc'ın da kız kardeşi gibi hakkında pek bir bilgi bulunmamakla beraber yalnızca yaptığı iki evlilikten bahsedilmektedir. İlk evliliğini Muhammed b. Yezîd b. Velîd ile yapan Ümmü'l- Haccâc, ikinci evliliğini de Yahyâ b. Abdullah b. Mervân b. Hakem ile yapmıştır.¹⁵⁵ Bu iki kaynak dışından kimi başka kaynaklar Velîd'in çocuklarının sayısına, cinsiyetine ve adlarına ilişkin olarak bu bilgiler dışında bir takım basit farklarla daha değişik bilgiler vermektedir. Bunlarda birisi Ya'kûbî'nin *Târîhü'l-Ya'kûbî* adlı eseridir. Ya'kûbî, II. Velîd'in çocukları hakkında bilgi verirken II. Velîd'in kız çocukları hususuna yönelik bir malumat vermemiştir. Bunun yanı sıra Ya'kûbî, II. Velîd'in çocuklarından olan Mü'min'i zikretmeyerek II. Velîd'in çocuklarının sayısının on dört olduğunu belirtmiştir. Ayrıca diğer kaynaklarda II. Velîd'in oğullarından biri

¹⁵⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 7, İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 22.

¹⁵⁵ Zübeyrî, *a.g.e.*, C. 1, s. 167; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, C. 1, s. 91-92.

olarak anılan Vâsıt'dan da bahsetmemiş onun yerine Vâsıl isminde bir çocuğu olduğu söylemiştir.¹⁵⁶ Bu konuda farklı bilgiler sunan bir başka kaynak *Ensâbü'l-Eşrâf*'dir. *Ensâbü'l-Eşrâf*'da yer alan bilgilere göre II. Velîd'in on dört çocuğu vardır. *Ensâbü'l-Eşrâf*'da mevcut olan bu bilgi *Târîhü'l-Ya'kûbî*'deki bilgi ile örtüşürken fakat yine bu eserdeki II. Velîd'in, Müfettah ve Düvâbe adlı iki çocuğunun olduğu bilgisi ne *Târîhü'l-Ya'kûbî*'de ne de diğer eserlerde kaydedilmemiştir.¹⁵⁷ *Târîhü'l-Ya'kûbî* ve *Ensâbü'l-Eşrâf* dışında bu konuda farklı bilgi veren diğer bir başka kaynak Nüveyrî tarafından kaleme alınan *Nihâyetü'l-ereb* adındaki eserdir. Nüveyrî bu eserinde II. Velîd'in erkek ve kız olmak üzere toplamda on üç tane çocuğu olduğunu nakletmekte ancak bunların ismi hakkında herhangi bilgi vermemektedir.¹⁵⁸ Görüldüğü üzere kaynaklar II. Velîd'in çocuklarına yönelik olarak, küçük bazı ihtilaflarla farklı bilgiler ortaya koymuştur. Ne var ki hem nesep ilmi bağlamında spesifik eserler olmaları hem de ittifak halinde benzer bilgileri sunmaları sebebiyle *Kitâbü Nesebi Kureyş* ve *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* da ki bilgileri diğerlerine nazaran bir nebze daha doğru kabul etmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

1.7 II. Velîd'in Hocaları

II. Velîd'in babası Yezîd b. Abdülmelik oğlu II. Velîd'in eğitimiyle ilgilenmesi için iki hoca görevlendirmiştir. Bu hocaların ilki Abdüssamed b. Abdüla'lâ bir diğeri sonraki bölümde ele alınacak olan Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî'dir.¹⁵⁹ Bu iki isim dışında II. Velîd'in, Yezîd b. Ebû Müsâhık es-Sülemî adında bir hocasının daha olduğundan da söz edilmektedir. II. Velîd'in hocaları olan bu üç şahsiyette her biri ayrı ayrı II. Velîd'in nezdinde ve yaşamında çok kıymetli bir yere sahip olmuştur. Buna karşın Velîd b. Yezîd'in hayatında en hacimli yeri kaplayan en önemli şahsiyetin hocası Abdüssamed b. Abdüla'â olduğu söylenebilir.

1.7.1 Abdüssamed b. Abdüla'lâ

¹⁵⁶ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 265; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 273.

¹⁵⁷ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 129; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 915.

¹⁵⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, 1. Baskı, C. 21, Dârü'l-Kütüb el-'İlmiyye, Beyrut [t.y.], s. 296.

¹⁵⁹ Atçeken, *a.g.md.*, C. 43, s. 31.

Abdüssamed'e ilişkin; ilim öğrenmeye duyduğu merak sayesinde çeşitli ilimlere vakıf olduğu şiir ve hitabet yeteneğini babasından miras alarak döneminin en meşhur¹⁶⁰ şair ve hatiplerinden birisi haline geldiği¹⁶¹ böylelikle de ilmi, kültürel ve edebi alanlarda önemli bir statüye eriştiği şeklinde bir takım genel bilgiler mevcuttur. Ayrıca statüsünün veya ününün getirdiği bir netice olarak da Emevî halifelerinin birçoğunun oğluna veya veliahdına hocalık yapmak gibi bir şerefe nail olduğu da aktarılmaktadır.¹⁶² Fakat Abdüssamed'in olumlu yönlerinden bahseden yukarıdaki birkaç yüzeysel anlatının dışında kaynakların onun hakkında genellikle kötü bir portre çizdiği ifade edilebilir. Çizilen bu kötü portrenin en açık tezahürlerinden birini hem Taberî hem de İbnü'l-Esîr' de görmek mümkündür. Her iki tarihçi de, II. Velîd'i içki içmeye ve ahlaksız işler yapmaya sevk eden kişinin Abdüssamed olduğunu söylemektedir.¹⁶³ İbn Asâkir ve Belâzürî'de, II. Velîd'in hocası Abdüssamed hakkında benzer bilgiler vermekle beraber Taberî ve İbnü'l-Esîr'e ek olarak Abdüssamed'in zındık olduğu şeklinde bir iddianın veya bir suçlamanın da mevcut olduğunu nakletmektedirler.¹⁶⁴ Öte yandan Abdüssamed'in zındık olduğu iddiasının yanı sıra onun eşcinsel veya lûtî olduğu da ileri sürülmektedir. Bu konu hakkında bilgi veren *Ensâbü'l-Eşrâf* ve *el-Egânî* de yer alan rivayete veya anlatıya göre: Temiz yüzlü yakışıklı birisi olan Saîd b. Abdurrahman b. Hassân b. Sâbit el-Ensârî, adap öğrenmek için Velîd b. Yezîd'in hocası Abdüssamed b. Abdüla'lâ'nın yanına gidip gelmekteydi. Fakat günlerden bir gün Abdüssamed ona tecavüze etmeye teşebbüs etti. Bunun üzerine Saîd, Hişâm'ın kapısına gelmiş ve hiddetle içeri girerek Hişâm'a şöyle demiştir: “Vallahi! Eğer sen olmasaydın Abdüssamed elimden sağ kurtulamazdı.” Hişâm da “Peki ama niye?” diye sorunca Saîd şöyle dedi:¹⁶⁵

Öyle (rezil) bir şey talep etti ki benden

¹⁶⁰ Atvân, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁶¹ El-Câhiz, *Kitâb el-Burşân ve'l-Urcân ve'l-Umyân ve'l-Hûlân*, 1. Baskı, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk. ve şerh), Dârü'l-Cîl, Beyrut 1990, s. 130.

¹⁶² Atvân, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁶³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467; Abdüssamed'den olumsuz bir şekilde bahseden bir başka kişi İbn Hacer el-Askalânî'dir. İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* isimli eserinde Taberî'nin Abdüssamed hakkındaki rivayetlerini aynen aktardığını söyleyebiliriz. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 1. Baskı, C. 5, Selmân Abdü'l-Fettâh, Ebû 'Gudde (thk.), Mekteb el-Matbu'âtî'l-İslâmiyye, Beyrut 2002, s. 187.

¹⁶⁴ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 36, S. 237; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 129-130; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 915.

¹⁶⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C. 8, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, s. 271-272; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 133; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 919.

*Daha evvel hiç kimse talep etmemişti bunu benden
Onun durumu âdeta şöyleydi o anda
Sanki ava çıkmış aslan, bölgesinde avda*

Bu rivayetin farklı bir versiyonu daha bulunmaktadır. Yine *el-Egânî* de yer alan rivayetin farklı versiyonuna göre; Velîd b. Yezîd, İbn Yesâr el-Nesâî adındaki bir kişi ile bir su birikintisinin (gölet) yanında oturur iken orada bulunan Abdüssamed ismindeki bir dostuna İbn Yesâr'ı su birikintisinin içine itmesini söyler ve Abdüssamed'de bunu yapar. İbn Yesâr, Velîd b. Yezîd'in emriyle sudan çıkarıldıktan sonra şu şiiri okur:¹⁶⁶

*De ki veliahda onu bulursam
Veliaht ki hak yolunda (hilafette) olmaya en çok layık olandır
Vallahi! Eğer sen olmasaydın Abdüssamed elimden sağ kurtulamazdı
Öyle (rezil) bir şey talep etti ki benden
Daha evvel hiç kimse talep etmemişti bunu benden*

Hüseyin Atvân, Abdüssamed hakkında nakledilen bu iki farklı anlatıdan, içerisinde İbn Yesâr el-Nesâî'nin adının geçtiği rivayetin daha doğru olduğu yönünde fikir belirtmektedir. Ne var ki Atvân'ın bu görüşünün hikâye (anlatı) ile şiir arasındaki tutarsızlık sebebiyle yanlış olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira her iki anlatıdan sonra aktarılan ve birbirine büyük oranda benzeyen şiirlerde geçen “*Benden bir şey talep etti*” ibaresi sadece Saîd b. Abdurrahman'ın adının geçtiği hikâyenin içeriği ile uyushmaktadır. İbn Yesâr el-Nesâî'nin isminin geçtiği hikâye ile şiir ise birbirine içerik veya anlam yönünden uymamaktadır. Buna karşın Atvân, daha evvel bahsi geçen eserinde II. Velîd'in hocası Abdüssamed'in özellikle homoseksüel olduğunu ortaya koyan, içeriğinde Saîd b. Abdurrahman'ın isminin geçtiği rivayeti sert bir şekilde tenkit ederek bu rivayetin güvenilir olarak telakki edilemeyeceğini söylemektedir. Atvân'a göre II. Velîd'in hocası Abdüssamed'in homoseksüel veya lûtî olduğunu aktaran bu rivayetin râvî silsilendeki râvîlerinin birçoğu II. Velîd'e veya Emevîler'e karşı düşmanlık besleyen zümrelere mensup veya bu zümrelere muhabbet besleyen

¹⁶⁶ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C. 4, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, s. 413.

kimselerdendir. Bu zümreler genel olarak Abbâsoğulları yani Abbâsîler, Zübeyrîler ve Hz. Ali evlâdı'dır (Aleviler). Tenkidinin yönünü ayrıntılı olarak ravi silsilesini zikretmesinden dolayı Ebü'l Ferec el-İsfahânî'ye ve onun *el-Egânî* eserine çeviren Atvân, bu ravilerden Zübeyr b. Bekkâr gibi birçoğunun, mevzu bahis zümrelerin mensuplarından veya taraftarlarından olduğunu söylemektedir. Fakat Atvân'ın bu zümrelere mensup veya taraftar olmakla itham edip rivayetine güvenilmemesi gerektiğini söylediği Zübeyr b. Bekkâr,¹⁶⁷ Atvân'ın eserinde II. Velîd'î savunmak için en çok başvurduğu araç olan cerh ve ta'dîl ilminin¹⁶⁸ ulemasının çoğunluğu tarafından doğru sözlü ve güvenilir bir ravi olarak nitelendirilmektedir. Yine İbn Kuteybe, Belâzürî, Taberî, Süyûtî gibi ileri gelen tarihçilerin de Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayetlerinden istifade ettikleri bilgisi bu anlamda önemlidir.¹⁶⁹ Her ne kadar Atvân, eserinin diğer bölümlerinde; II. Velîd hakkındaki rivayetleri de, bu rivayetleri nakleden ravilerin çoğunun cerh'e uğramış olmaları veya raviler arasındaki kopukluktan dolayı rivayetin hadis ilmi tenkidi metodunca zayıf (Munkatî)¹⁷⁰ addedilmesi sebebiyle de eleştirse de durum İslâm Tarihi (bilimi) metodolojisi açısından böyle değildir. İslâm Tarihi bilimi hadis ilminin salt rivayet senet zincirini dikkate alan yaklaşımından ziyade genel olarak rivayet zinciri yoluyla ortaya konulan metne odaklanır. Diğer bir deyişle bu alanda çalışan bir tarihçi için temel kaygı rivayeti aktaran raviler değil bu raviler yoluyla elde edilen hadisin/rivayetin veya metnin muhteviyatı ve de tutarlılığıdır. Bu kaygı veya zihniyet çerçevesinde tarihçi (İslâm tarihçisi); herhangi bir rivayet senedinin veya hadisin “*Sahih*”¹⁷¹, “*Hasen*”¹⁷² ve zayıf gibi kuvvet dereceleriyle değil elindeki metnin (bilginin) izah etmeye çalıştığı olay ile uyum içinde olup olmadığı ile ilgilenir.

¹⁶⁷ Atvân, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁶⁸ Cerh ve Ta'dîl: Hadis ravilerinin dini ve ilmi yönden tenkidi ile meşgul olan ilim. “Cerh ve Ta'dîl”, hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 394-401.

¹⁶⁹ Mustafa Fayda, “Zübeyr b. Bekkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 525.

¹⁷⁰ Zayıf (Munkatî) hadis: Hadis ilmi terminolojisine göre “sahih” ve “hasen” diye adlandırılan hadis türlerinin şartlarından birine veya birkaçına sahip olmayan rivayetler/hadisler için kullanılan hadis terimi. “Zayıf hadis” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Mahmut Demir ve Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁷¹ Hadis ilminin ilkeleri bağlamında güvenilir ve doğru kabul edilebilmesi için gerekli şartlara sahip ve dini meselelerde de hüccet olarak kullanılan hadis türüdür. “Sahih” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Mehmet Efendioğlu, “Sahih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁷² Hasen: Dini meselelerde hüccet olarak kullanılan makbul hadis türüdür. “Hasen” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Mücteba Uğur, “Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Bunun neticesi olarak da şayet üzerinde durduğu olayı daha iyi tanımlıyorsa kuvvet yönünden daha altlarda olan bir hadisi/rivayeti daha üstte olana tercih edebilir. Hatta senedi sorunlu olan fakat metni, kendi açıklamasına yardımcı olan başka bir rivayeti bile kullanmakta bir sakınca görmez.¹⁷³ İslâm Tarih metodolojisinin bu minvaldeki anlayışının en açık örneği; Ya'kûbî, Belâzürî, İbn Kuteybe, Taberî, Mes'ûdî, İbn Abdürabbih gibi çok kıymetli ve muteber klasik dönem İslâm tarihçilerinin, hadis ilmi ulemasınca en ağır bir biçimde tenkit edilen, yalancılıkla suçlanıp cerhe uğrayan Heysem b. Adî'nin eserlerinden (eserindeki rivayetlerden) nakillerde bulunmasıdır.¹⁷⁴ Bir diğer önemli örnek ise Halîfe b. Hayyât'm, hadis rivayetinde isnadın ehemmiyetini çok iyi bilmesine rağmen tarih sahasında bunun daha gevşek kullanılması şeklinde yaygınlaşan zihniyeti benimsemesidir. Halîfe b. Hayyât, bundan dolayı zayıf senedi olan veya rivayet zincirinde kopukluk olan rivayetleri kullanmanın yanında hadis rivayetinde cerh edilmiş bazı kimselerin rivayetlerini de almaktan çekinmemiştir.¹⁷⁵ Kaldı ki muhaddislerin de rivayet zincirindeki kopukluk sebebiyle zayıf olarak nitelendirip delil olarak kabul etmedikleri şer'î nitelikli rivayetlere rağmen tarihi rivayetlerde tenkide uğramış rivayetleri veya ravileri kullandıklarına rastlamak mümkündür.¹⁷⁶

Kendisinden tarihteki olayları neden-sonuç ilişkisi bağlamında tüm yönleriyle aydınlatması beklenen tarihçinin yalnızca hadisçilerin yöntemleri ve hadisçilerin kendilerine sunduğu rivayet malzemesiyle beklentileri karşılayabilmesi imkân dâhilinde değildir. Tarihçinin, tarihçilik görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için hem metot hem kaynak seçimi ve de çeşidi hususunda tam anlamıyla özgürce hareket etmesi; hadis rivayet tekniğinden istifade etmenin yanında temel olarak tarih metodolojisinin olanaklarını kullanması gerekmektedir. Çünkü sadece hadis metodolojisinin olanakları ile tarihçilik yapmak mümkün değildir. Eğer bu mümkün olsaydı; tarih ilmi diye bir ilim meydana gelmez, bu alanlardaki ilmî faaliyetler kolaylıkla sadece hadisçiler eliyle

¹⁷³ Âdem Apak, "Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler", Siyer Araştırmaları Dergisi, S. 7, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1112849> (29.05.2023), s. 67-68.

¹⁷⁴ Cevat İzgi, "Heysem b. Adî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 290.

¹⁷⁵ Mustafa Fayda, "Halîfe B. Hayyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 302.

¹⁷⁶ Fuat İstemi, *Hadis ve Tarih Metodolojilerinin Karşılaştırılması (Hicret Rivayetleri Örneği) Hadis ve Tarih Metodolojisinin Karşılaştırılması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dicle Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Diyarbakır 2016, s. 69

de gerçekleştirebilirdi.¹⁷⁷ Bu açıklamalar çerçevesinde denilebilir ki Atvan'ın gerek Abdussamed ile ilgili bahsi geçen rivayette gerekse ileride ele alınacak olan II. Velîd hakkında olumsuz portre çizen rivayetler hususunda, bu rivayetlerin hadis ilmi tenkidi metodunca zayıf veya uydurma anlatılar olduğu yönündeki savı anlamsız ve yanlışır.

Klasik dönem İslâm tarihçilerinin Abdüssamed'in karakteri ile ilgili olarak aktardıkları rivayetler çerçevesinde, her yönüyle oldukça kötü bir karakter tasviri yaptıkları somut olarak görülmektedir. Kaynakların Abdüssamed'e ilişkin aktardıkları menfi mahiyetteki rivayetler konusunda büyük ölçüde ittifak halinde olması, bu rivayetlerin aksinin iddia edilmesinin pek olanaklı olmadığını göstermektedir. Ne var ki II. Velîd'in diğer hocaları olan ne Ebû Nahîle'nin ne de Yezîd b. Ebû Mûsâhık es-Sülemî'nin, Abdüssamed b. Abdüla'â gibi özellikle zındıklık başta olmak üzere diğer kötü şeylerle suçlanmamaları¹⁷⁸ Abdüssamed b. Abdüla'â' ya ilişkin ortaya konan olumsuz rivayetlerin doğruluk ve güvenirlilik oranını biraz daha arttırmaktadır.

Abdüssamed'in ölümü meselesi hususu; dönem olayları arasındaki bağlantıya sadık kalıp gelişmeleri hiyerarşik olarak doğru ortaya koyabilme gayesi nedeniyle, daha sonra "II. Velîd'in amcası Hişam ile İlişkisi" başlığı altında alınacaktır.

1.7.2 Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî

II. Velîd'in, Abdüssamed dışında eğitimine ve yetişmesine tesir eden bir diğer hocası daha önce de belirtildiği üzere Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî'dir. İbn Kuteybe ve İbn Düreyd, asıl adının "*Yağmar*" olduğu, Ebû Nahîle künyesi ile anılmasının ise annesinin kendisini Arapçada karşılığı "*Nahl*"¹⁷⁹ olan hurma ağacının yanında dünyaya getirmesi sebebine dayandığı şeklinde bir bilgi vermektedirler.¹⁸⁰ Ebû Nahîle'nin hayatına ilişkin mühim bir ayrıntı da onun, saygısız ve itaatsiz bir evlat olmasından dolayı babası tarafından evlatlıktan reddedildiğidir. Bu durum üzerine hayatını idame ettirebilmek için arayışa giren Ebû Nahîle, o esnada bir müddet çöllerde kalmış ve çölde kaldığı müddet zarfında da kendini edebiyat ile şiir konusunda yetiştirmesine müteakip¹⁸¹ özellikle recez¹⁸² ölçüsünde söylediği şiirler sayesinde büyük bir şöhrete

¹⁷⁷ Apak, a.g.m., s. 68.

¹⁷⁸ Gabrieli, *Dîvânü'l- Velîd b. Yezîd*, s. 17.

¹⁷⁹ "Nahl" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Nebi Bozkurt, "Hurma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, s. 602; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk ve şerh), I. Baskı, Dârü'l-Cîl, Beyrut 1991, s. 252.

¹⁸¹ Atvân, a.g.e., s. 97.

ulaşmıştır. Recez ölçüsü dışında kasideleri ile de ün kazanan bir şair haline gelen Ebû Nahîle'nin¹⁸³ eriştiği bu şöhret Emevî valisi Mesleme b. Abdülmelik'in kulağına kadar ulaşmış ve Mesleme kendisini ödüllendirmiştir. Ebû Nahîle daha sonra Mesleme'nin aracılığı ile önce Velîd b. Abdülmelik'e daha sonra diğer Emevî halifelerine veya veliahtlarına takdim edilmiş ve onlardan büyük kıymet görmüştür.¹⁸⁴ Bu bilgilerden hareketle Ebû Nahîle'nin, II. Velîd'in babası Yezîd b. Abdülmelik'e de takdim edildiğini, Yezîd'in b. Abdülmelik'in de edebi alandaki şöhretinden dolayı Ebû Nahîle'yi oğlu II. Velîd'in hocası olmaya layık görüp oğlunun eğitimi ile ilgilenmesi için görevlendirdiği çıkarımının kesin olmamakla beraber yapılması mümkündür. İbnü'l-Mu'tez'in *Tabakâtü's-Şuarâ* isimli eserinde bildirdiğine göre Ebû Nahîle, II. Velîd'e şiiri öğreten veya diğer bir deyişle II. Velîd'in şairane karakterinin ortaya çıkmasında fitili ilk ateşleyen kişidir. Bu sebepten dolayı olsa gerek Ebû Nahîle, II. Velîd tarafından çokça sevilip hürmet gösterilen ve kendisine bolca ihsanlarda bulunulan bir şahsiyet olmuştur. Ebû Nahîle'nin II. Velîd'e şiiri öğreten kişi olmasına rağmen, onun neden II. Velîd'in hayatında Abdüssamed b. Abdüla'â kadar hacimli bir yeri kaplamadığı sorusu akla gelebilir. Bunun sebebi tarih kitaplarında genellikle kötü bir şahsiyet olarak tasvir edilen II. Velîd'i kötü işler yapmaya sürükleyen kişinin Abdüssamed b. Abdüla'â olduğu yönünde ki güçlü ve genel kanaattir. Dolayısıyla bu sebep, Abdüssamed b. Abdüla'â'nın II. Velîd'in diğer hocaları olan Ebû Nahîle ile Yezîd b. Ebû Müsâhık es-Sülemî'den daha fazla ön planda olup daha çok tanınmasını mümkün kılmıştır denilebilir.

1.7.3 Yezîd b. Ebû Müsâhık es-Sülemî

II. Velîd'in, Yezîd b. Ebû Müsâhık es-Sülemî ismindeki hocası hakkındaki bilgiler yok denilecek kadar azdır. Yezîd b. Ebû Müsâhık'ın II. Velîd'in hocası olduğu bilgisi klasik kaynaklarda ilk olarak Ebü'l Ferec el- İsfahânî'nin *el-Egânî*'sinde geçmektedir. Fakat bu eserdeki bilgiler üç beş satırı geçmeyecek düzeyde az ve sınırlıdır. İsfahânî'nin bu üç beş satır bilgi içerisinde belki de verdiği en önemli detay; Yezîd b. Ebû Müsâhık tarafından söylendiğini öne sürdüğü bir şiirde II. Velîd'in hocası

¹⁸² "Recez" hakkında bkz.: Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

¹⁸³ Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, Abdü's-Settâr Ahmed Ferâc (thk.), Dâr-ü İhyâi'l- Kütüb el-'Arabiyye, Kahire 1961, s. 297

¹⁸⁴ Atvân, *a.g.e.*, s. 97.

tarafından yerilmiştir.¹⁸⁵ Bunun yanı sıra İbn Asâkir'de *Târîhu Medînetü Dîmaşk*'ında İsfahânî'ye ek olarak Yezîd b. Ebû Müsâhık'ın şair olduğunu nakletmektedir. Bunun haricinde İbn Asâkir, Yezîd b. Ebû Müsâhık hakkında *el-Egânî*' deki mevcut bütün bilgileri aynen aktarmış ve bu bilgileri *el-Egânî*'den aldığını da belirtmiştir.¹⁸⁶ Öte yandan Atvân, Yezîd b. Ebû Müsâhık'a ilişkin *el-Egânî*'de yer alan (II. Velîd'in yerildiği şiirin) anlatıların bir benzerinin Kütübü 'Uyûnü't-tevârîh isimli eserinde de yer aldığını ve bu rivayetlerin *el-Egânî*'den aktarıldığını ifade etmektedir.¹⁸⁷ II. Velîd'in hocası Yezîd b. Ebû Müsâhık tarafından yerilmesini anlatan yukarıda bahsi geçen şiir şu şekildedir.¹⁸⁸

(Bütün) Halifeler övülesi işlerle geçip gidiverdi

II. Velîd ise yerildi.

Reayasının yerine eğlence ile meşgul oldu

Ve (böylelikle) akıl sahibi insanın fiiliyle zıtlıştı.

İbrahim el-Ebyârî daha önce bahsi geçen *el-Velid b. Yezid ve'd-Devletü'l-Ümeviyye* adındaki kitap çalışmasında, Yezîd b. Ebû Müsâhık'ın bu şiiri II. Velîd' in ortaya koyduğu kötü faaliyetlere dur diyebilmek için ihtar mahiyetinde söylediği şeklinde görüş bildirmektedir.¹⁸⁹ Fakat kaynaklarda hiçbir surette II. Velîd'in hocası olduğu söylenen Yezîd b. Ebû Müsâhık'ın bu şiiri hangi gerekçe veya sebeple söylediğine dair bir izahat yoktur. Bu şiir muhtevası itibari ile kaynakların ortaya koyduğu II. Velîd profiline uygun olmakla beraber şiirin II. Velîd'in hocası tarafından hangi gerekçe ile hangi sebepten ötürü veya hangi olaydan sonra söylenmiş olduğunun bilinmemesi şiirin güvenilirliğine bir miktar da olsa gölge düşürmektedir. Kaynakların bu şiirin söylenme gerekçe ve sebebine dair net bir bilgi vermemiş olması, kaynaklarda şiiri söyleyen kişi olan Yezîd b. Ebû Müsâhık hakkında oldukça sınırlı ve az bilgi bulunmasıyla ilişkili olabilir.

¹⁸⁵ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 54.

¹⁸⁶ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 387.

¹⁸⁷ Atvân, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸⁸ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 54; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 387; El-Ebyârî, *a.g.e.*, s. 86; Atvân, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁸⁹ El-Ebyârî, *a.g.e.*, s. 86.

BÖLÜM 2:

II. VELİD'İN HALİFELİĞİNDEN ÖNCEKİ SİYASİ HAYATI, HALİFELİK DÖNEMİ VE ÖLÜMÜ (ÖLDÜRÜLMESİ)

2.1 II. Velîd'in Veliahtlığına Giden Süreç ve Veliaht Olarak Tayini

II. Velîd'in; çalışmamızın birinci bölümünde, babası Yezîd b. Abdülmelik tarafından ergenliğe erişmemesi sebebiyle amcası Hişâm'dan sonra h.101/m.720 veya h.102/m.720-721 tarihinde veliaht olarak tayin edildiği bilgisi verilmişti. Yezîd b. Abdülmelik'in kafasında bir veliaht atama düşüncesi, daha önce temas ettiğimiz bir isyan hareketi olan Yezîd b. Mühelleb isyanının ardından oluşmaya başlamıştır. Bu olaydan sonra II. Velîd'in veliaht atama meselesine ve bunun önemine dikkatini çeken ilk kişi Abbâs b. Velîd b. Abdülmelik olmuştur. Abbâs, Yezîd b. Abdülmelik'den kardeşi Abdülazîz b. Velîd'i veliaht olarak tayin etme talebinde bulunsa da bu talebi gerçekleşmemiştir. Buna karşın, Yezîd b. Abdülmelik'in kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'de kardeşleri Hişâm b. Abdülmelik'in veliaht olarak tayin edilmesi için Yezîd b. Abdülmelik'den istek de bulunmuştur. Böylelikle Abbâs ve Mesleme arasında veliaht tayini konusunda bir mücadele vuku bulmuştur. Bu mücadele hakkında şu rivayet aktarılmaktadır: Abbâs, Yezîd b. Mühelleb isyanının ardından Yezîd b. Abdülmelik'e: "Ey Müminler'in Emîri! Irak halkı hain ve fitneci (dedikoducu) bir topluluktur. Sen bizi savaşçı olarak gönderiyorsun ve (Yezîd b. Mühelleb isyanı gibi) olaylar gerçekleşiyor. Irak halkının: "Müminlerin Emîri veliahdını tayin etmeden öldü" şeklinde bir söylenti çıkarmayacaklarından emin değilim. Bu durum, Şam halkının taraftarlarının gücünü kırar. Keşke (bu durum karşısında) Abdülazîz b. Velîd'i veliaht olarak tayin etsen." Yezîd: "Yarın inşallah" dedi. Bu haber Mesleme b. Abdülmelik'e ulaşınca hemen Yezîd'in yanına gelerek: "Ey Mü'minlerin Emîri! Sen Abdülmelik'in çocuklarını mı daha çok seviyorsun yoksa II. Velîd'in çocuklarını mı?" dedi. Yezîd'in: "Abdülmelik'in çocukları benim kardeşlerimdir ve onları daha çok seviyorum," demesi üzerine Mesleme, Yezîd'e: "Peki kardeşin mi yoksa kardeşinin oğlu mu halifelğe daha çok layıktır" sorusunu yöneltmiş, Yezîd'de bu soruya: "Çocuğum yok ise, kardeşim, kardeşimin oğlundan daha layıktır" şeklinde cevap vermiştir. Yezîd'in bu cevabı üzerine Mesleme, Yezîd'e: "Senin oğlun henüz ergenlik çağına gelmedi (daha küçük bir çocuk), bundan dolayı sen önce kardeşin Hişâm'ı ardından da oğlun II.

Velîd'i veliaht tayin et ve de Hişâm'dan oğlun II. Velîd'i kendisinden sonra veliahtlıktan hile yaparak azletmeyeceğine dair söz al.” diye karşılık vermiştir. Yezîd daha öncede ifade edildiği üzere o vakit on bir yaşında olan oğlu II. Velîd'in küçük olmasını da hesaba katarak Mesleme'ye önerisini kabul etmiş ve önce kardeşi Hişâm'ı onun ardından da oğlu II. Velîd'i kendisinden sonra veliaht olarak tayin etmiştir. Bu durumdan haberdar olan Abdülazîz “Heyhat; Mesleme işimizi bozdu ve bitirdi,” demiştir.¹⁹⁰ Bu veliahtlık tayini ile Hişâm uzun süredir hayalini kurduğu halifelik tahtına oturmayı bir nevi garantilemiştir. Gerçekten de Hişâm, kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'den sonra halife olacağı fikrine sahip olmakla beraber hem Ömer b. Abdülazîz hem de Yezîd b. Abdülemelik'in halifelikleri öncesinde halifelik makamına oturabilmek için büyük uğraşlar göstermiştir.¹⁹¹ Hatta bir takım rivayetlere göre kendisini hilafet için bütün kardeşlerinden daha layık gören Hişâm, özellikle Ömer b. Abdülazîz'in halifeliğine kerhen rıza göstermek zorunda kalmıştır.¹⁹² Bununla beraber Hişâm'ın Ömer b. Abdülazîz döneminde mevcut halifeye karşı (halifelik hususunda) menfî bir tavır takınmadığı¹⁹³ ancak Yezîd b. Abdülemelik'e karşı cephe aldığı bildirilmektedir. Hişâm'ın bu davranışının sebebi, büyük ölçüde Yezîd'in tarih kitaplarında anlatıldığı kadarıyla eğlence peşinde koşan¹⁹⁴ ve hayatını zevk-ü sefa ile geçiren bir halife olmasıyla alakalıdır. Yezîd'in bu tarzdaki davranışlarından hoşnut olmayan Hişâm,¹⁹⁵ bunu bir siyaset malzemesi olarak kullanmış ve Yezîd'i ayıplayıp, kınamıştır. Bu durumun Yezîd'in kulağına gitmesiyle beraber Yezîd, Hişâm'a karşı soğuk davranmaya başlamıştır. Fakat Hişâm, muhtemelen veliahtlığı riske girmesin diye Yezîd'e kulağına giden haberlerin doğru olmadığını söylemek zorunda kalmıştır. Hişâm'ın Yezîd ile arasındaki ilişkideki tansiyonu düşürücü bu hamlesi bir yana bırakılacak olunur ise ikili arasının genel olarak çok da iyi olduğunu söylemek pek mümkün değildir.¹⁹⁶ Yani Hişâm ve II. Velîd ilişkisinin, somut bir çatışma veya

¹⁹⁰ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 8, s. 369-370; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 757-758; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 347; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 81; Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 6; Atvân, *a.g.e.*, s. 203; Aksu, *a.g.e.*, s. 21-22; Atçeken, *a.g.t.*, s. 19-20.

¹⁹¹ Aksu, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁹² Atvân, *a.g.e.*, s. 204-205.

¹⁹³ Atçeken, *a.g.t.*, s. 19.

¹⁹⁴ Aksu, *a.g.e.*, s. 23

¹⁹⁵ Atçeken, *a.g.t.*, s. 21-22.

¹⁹⁶ Aksu, *a.g.e.*, s. 22- 23.

düşmanlık barındıran radde de kötü olmayan ama ileri derecede de samimiyete dayanmayan ortalama bir ilişki olarak tanımlanması mümkündür.

Öte yandan Yezîd, oğlu II. Velîd'in kendisi ölmeden on beş yaşına basıp nispeten gerekli olgunluğa ulaşması sebebiyle Hişâm'ı birinci veliahdı tayin ettiği için pişman olmuş ve “Keşke oğlum II. Velîd'in ergenlik çağına gelmesini bekleseydim ancak Mesleme beni rahat bırakmadı (buna izin vermedi)” demiştir. Ayrıca Yezîd, oğlu II. Velîd'i her gördüğünde bu konuda duyduğu pişmanlığı: “Allah seninle benim arama Hişâm'ı koyan kişi arasındadır”, şeklindeki sözleriyle dışa vurmuştur¹⁹⁷

Kaynaklardan sadece Ya'kûbî'nin naklettiği bir rivayete göre Yezîd'in, oğlu II. Velîd'den önce Hişâm'ı birinci veliaht tayin ettikten sonra duyduğu pişmanlık sadece pişmanlıkla kalmamış ve de Yezîd, kardeşi Hişâm'ı veliahtlıktan azletmek veya vazgeçirmek için bir çaba içerisine de girmiştir. Buna göre Yezîd b. Abdülmelik'in, kardeşi Hişâm'ı kendisinden sonra veliaht olarak tayin edip onun ardından oğlu II. Velîd'e biat almak istediği esnada Hişâm, Cezîre¹⁹⁸ bölgesindeydi. Yezîd, kardeşi Hişâm'ı veliahtlıktan azletmeye ikna etmesi ve de bunun karşılığında Cezîre bölgesinin idare ve haracının Hişâm'a bağlanacağını söylemesi için Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi, Hişâm'ın yanına gönderir. Olayın devamında gerçekleşen gelişmeler hakkında Hâlid b. Abdullah el-Kasrî şunları anlatmaktadır: “Hişâm'a gittim ve ona bu vaziyeti anlattım. O, hemen bu öneriyi kabul etmek istedi. Bunun üzerine ona: “Ey insan! Sana söyleyeceğim şeyi gizleyeceğine dair bana söz verirsen sana bir şey söyleyeceğim,” dedim. Hişâm ise bana: “Sana söz veriyorum. O sözü kimseye söylemeyeceğim ve gizleyeceğim” deyince ben şöyle dedim: “O'nun (Halife Yezîd'in) çok az zamanı kaldı. Ondan sonra Cezîre de sana ait bölgelerden birisi olur.” Hişâm bu sözlerim karşısında bana: “Yezîd'den nasıl kurtulacağını” sorunca ben ona: “O işi ben hallederim” dedim. Bu cevabım üzerine Hişâm: “Ne istersen yap” dedi. Bu konuşmaların ardından ben Yezîd'in yanına geri döndüm ve ona şunları söyledim: “Ey Mü'minlerin Emîri! Ben, zor (çetin) bir adamın yanından geliyorum. Korkarım ki, onunla senin aranda düşmanlık ve kötülük meydana gelecek. Eğer ki sen onu veliahtlıktan azledersen, insanlar sizi yemek

¹⁹⁷ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 347; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 82; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 8, s. 370; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 916.

¹⁹⁸ Cezîre: İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen isim. “Cezîre” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Ramazan Şeşen, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

ve size karşı gelmek için fırsat bulacaklar. Fakat oğlun II. Velîd'i, kardeşin Hişâm'dan sonra veliahtlığa tayin edersen bunların hiçbiri meydana gelmez." Hâlid'in söylediği bu sözler Yezîd'in aklına yatmış ve Hişâm'ı veliahtlıktan azletmemiştir.¹⁹⁹

2.2 II. Velîd'in Amcası Hişâm ile İlişkisi

Kaynakların aktardığı rivayetler çerçevesinde Hişâm ve II. Velîd ilişkisinin tek düze bir biçimde seyretmediği görülmektedir. Hişâm; ilk başlarda, halifelik tahtına oturduktan sonra, kısa bir müddet II. Velîd'e iyi davranmış ardından ise kardeşinin oğlu II. Velîd'e olan tavrı olumsuz yönde değişmiştir. Hişâm'ın II. Velîd'e karşı olumsuz yönde değişen tavrı, II. Velîd'i veliahtlıktan azletme istek ve çabasına varacak bir seviyeye kadar ulaşmıştır. Hişâm'ın II. Velîd'e karşı tavrının neden kötüleştiği ve de II. Velîd'i neden veliahtlıktan azletmeye çalıştığı ile ilgili olarak iki farklı görüş mevcuttur.²⁰⁰ Bunlardan birincisi ilk dönem klasik eserlerin tamamına yakının ittifak içinde aktardığı rivayetler çerçevesinde şekillenen görüştür. Bu görüşe göre Hişâm; II. Velîd'e, şarap içmeye, eğlenceye, kötü arkadaşlar edinmeye meyledip de bu kötü huylarının (gayri ahlaki) açığa çıktığı vakte kadar iyi davranmış fakat sonrasında II. Velîd'in kötü huyları (gayri ahlaki) ve edindiği kötü arkadaşlıklar sebebiyle ona cephe alıp azletmeye çalışmıştır.²⁰¹ İkinci görüş ise çağdaş Arap tarihçilerince savunulan ve de Hişâm'ın II. Velîd'e karşı cephe alıp onu veliahtlıktan azletmeye çalışmasının temel sebebini II. Velîd'in (kötü) karakterine değil, Hişâm'ın Mesleme adındaki oğlunu, II. Velîd'in yerine veliaht tayin etme arzusuna dayandıran görüştür.²⁰² Ali Aksu'da, çağdaş

¹⁹⁹ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 241-242; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 259; İlk dönem kaynaklarından sadece Ya'kûbî'nin aktardığı bu rivayet, bu konuya doğrudan veya dolaylı yönden değinen bir çok çalışmada kendine yer bulmuştur. Mahmut Enginar, *Hâlid b. Abdullah El-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 27-28; Atvân, *a.g.e.*, s. 204; Aksu, *a.g.e.*, s. 24; Atçeken, *a.g.t.*, s. 21.

²⁰⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 26.

²⁰¹ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 127-130; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913-916; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 2; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15.; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, C. 7, Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ (thk.), Naim Zerkûr (Tashîh), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut [t.y.], s. 236; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l Ümem ve Te'akübü'l-Himem*, I. Baskı, C. 2, Seyyid Keservi Hasan (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 462.

²⁰² Atvân, *a.g.e.*, s. 206-207; Aksu, *a.g.e.*, s. 26; Muhammed Hudari Bek, (*Muhâdarât fî Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye*) *Ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Muhammed el-Osmânî (thk.), Dârü'l-Kalem, Beyrut [t.y.], s. 342; Muhammed Abdülhay Muhammed Şa'bân, *Sadru'l-İslâm ve'd-Devletü'l Emeviyye*, [yay.y.] Beyrut 1987, s. 171; Bu görüşü savunan tarihçiler ana kaynaklardan sadece Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin, *el-Egânî*'sinde yer alan bir rivayete göre savlarının doğruluğunu göstermek istemişlerdir. Mevzu bahis rivayet şöyledir: "Velîd (uzunca) bir müddet Hişâm'ın yanında saygın birisi olarak yüksek bir konumda

Arap tarihçilerinin savunucusu olduğu bu görüşü doğru bulup desteklediğini söylemektedir.²⁰³ Bu iki görüş hususunda öncelikle Hişâm'ın yalnızca iktidar hırsı ve kan bağından dolayı oğlu Mesleme'yi veliaht tayin etmek istediğini ima eden ikinci görüşün, olayları veya kişileri tek taraflı olarak ele aldığı ifade edilmelidir. Şöyle ki; Hişâm'ın iktidar hırslısı bir insan olduğu doğru olmakla beraber o, aynı zamanda yaşadığı dönemde dini değerlere ve kaidelere son derece önem verip dindar kimliği ile de tanınan bir şahsiyetti.²⁰⁴ Bunun yanı sıra ciddi bir devlet adamı ve iyi bir idareci olmakla da ön plana çıkan Hişâm, çağdaş İslâm tarihçisi Ekrem Hasan el-'Ulebi'nin deyimiyle sanki halife olmak için yaratılmıştı.²⁰⁵ Şu halde Hişâm'ın sadece tek bir yönünü (karakter özelliğini) temel alan ve olayı sadece kan bağına indirgeyen ikinci görüşün zayıf veya sübjektif olduğunu söylemekte bir beis yoktur. Buradan hareketle, kan bağının çok küçük bir miktar yadsınamaz etkisi dışında, Hişâm'ın II. Velîd'e cephe alıp onu veliahtlıktan azletmek suretiyle oğlu Mesleme'yi veliaht atama isteğine iten temel (veya ilk) saik Hişâm'ın yukarıda izah edilen karakter yapısıdır, denebilir. Yani Hişâm daha evvel iyi davrandığı II. Velîd'in dinen caiz olmayan ve bir veliahda yakışmayan davranışlardan rahatsız olmuş ve ona karşı iyi ve yumuşak olan tavrını sertleştirip onu iktidardan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Nitekim Hişâm'ın bu tarz tavrı sadece II. Velîd'e özel değildir. Hişâm özellikle dini meselelerde yanlış hal ve davranışlarına şahit olduğu çocuklarına dahi cephe alıp onları cezalandırmıştır. Örneğin rivayete göre Hişâm'ın, şarap içmeyi seven ve kadınlara düşkün olan Saîd isminde bir oğlu vardı. Bir keresinde birtakım kişiler Hişâm'a oğlu Saîd'in zina yaptığı şeklinde bir

kaldı. Fakat daha sonra Hişâm onu yani veliahtlıktan Velîd'i azledip oğlu Mesleme'ye biat almak istedi. Ardından Hişâm, Velîd'in ahlaksızlıklarını her yerde dillendirir oldu." Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 6; Bu rivayet aslında konu hakkında bilgi veren diğer ana kaynakların geneline yakınında da, birinci görüşten bahsederken dolaylı olarak değinildiği üzere, *el-Egânî*'dekine benzer bir şekilde bulunmaktadır. Tek fark, diğer ana kaynaklar Velîd'in uygunsuz ve gayri ahlaki tavırlarının ortaya çıkması sebebiyle Hişâm tarafından azledilip yerine Hişâm'ın kendi oğlu Mesleme'yi veliaht atamak istediğinden bahsederken, *el-Egânî*'de yalnızca Hişâm'ın Velîd'i azledip yerine kendi oğlu Mesleme'yi veliaht atamak istediği şeklinde eksik bir bilgi verilmektedir. Bu rivayetin anlatısında eksiklik, boşluk veya kopukluk olduğunun en büyük delili, diğer ana kaynaklarla karşılaştırıldığında, *el-Egânî*'deki rivayetin içeriğindeki eksiklik, boşluk ve kopukluğun bariz bir şekilde temayüz edilmesidir. Fakat her nedense konu üzerine çalışan çağdaş dönem tarihçilerinin birçoğu buradaki bu rivayetten Hişâm'ın oğlu Mesleme'yi veliaht atamak için Velîd'e kötü davranıp onu azletmeye çalıştığı gibi, ana kaynaklar ile örtüşmeyen bir sonuca varmışlardır. Bunun yanında *el-Egânî*'deki rivayette yer alan, "Ardından Hişâm, Velîd'in ahlaksızlıklarını her yerde dillendirir oldu," ifadesi diğer ana kaynakların ittifak içinde naklettikleri şekliyle, Velîd'in gayri ahlaki davranışları olduğu bu nedenle de Hişâm tarafından azledilmeye çalışıldığı bilgisiyle tutarlılık ve uyum göstermektedir.

²⁰³ Aksu, *a.g.e.*, s. 26.

²⁰⁴ Atçeken, *a.g.t.*, s. 236; Özkuyumcu, *a.g.md.*, C. 18, s. 150.

²⁰⁵ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s.19.

şikâyetle bulunmuşlardır. Bu şikâyet üzerine Hişâm oğlu Saîd'i yanına çağırıp onu Humus valiliğinden azlettikten sonra ona şöyle demiştir: “Ey kötü kadının oğlu! Sen Mü'minler'in Emîri'nin oğlu olmana rağmen zina mı yapıyorsun? Bundan böyle ölene kadar hiçbir işimi idare etmeyeceksin (sana hiçbir görev verilmeyecek); Allah sana lanet etsin. Kureyşli biri hiç zina eder mi? Senin gibi bir kişi zina etmemeli. Bir Kureyşlinin fâsıklık yapması ne demek biliyor musun?” Sâid babası Hişâm'ın ona karşı sarf ettiği öfke dolu bu sözlerden sonra ölene kadar bir daha asla devlet içerisinde bir göreve getirilmemiştir.²⁰⁶ Bir başka rivayete göre de Hişâm'ın, Muâviye ismindeki bir oğlu günlerden bir gün bir insan topluluğu içerisinde otururken önünden bir tilki geçer ve Muâviye'de o tilkiyi yakalayabilmek için hemencecik atına binerek tilkinin peşine takılır. Ne var ki Muâviye kısa bir mesafe kat etmeye kalmadan atının üstünden düşerek vefat eder. Bu durumu öğrenen Hişâm oğlunun ölümüne üzülme yerine: “Vallahi ben onu halifelik için aday göstermeyi kararlaştırmıştım fakat o (ne yazık ki) bir tilkinin peşinden gitti” demiştir.²⁰⁷ Hişâm'ın buradaki sözlerinin mealı bir bakıma şöyledir: “Ben onu halifelğe layık görürken onun şu yaptığı hareket ne kadar saçma, utanç verici ve akılsızcadır!” Hişâm bu olayda aslında dolaylı olarak vefat eden oğlunu eleştirmek de bu yolla da halifelik makamına gelecek kişinin bu tarz eğlenceler ve meşgalelerle uğraşmasının son derece yanlış ve de yakışıksız bir durum olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. İbn Kesîr'in naklettiği bir rivayette ise Hişâm; Cuma namazına gelmediğini fark ettiği bir oğluna neden Cuma namazına gelmediğini sorar, oğlu, kendisine bineğinin rahatsızlanmasından dolayı gelemediğini söyleyince de, oğluna: “Sen yürümekten de mi acizsin” diyerek karşılık vermiş ve oğlunu bir yıl boyunca bineğe binmeme cezasına çarptırmıştır.²⁰⁸ Ortaya konan bu rivayetler ve değerlendirmeler ışığında Hişâm'ın konu devlet idaresindeki ciddiyet ve dini hassasiyet olduğunda çoğu zaman kendi çocuklarına bile taviz vermediği açıkça müşahade

²⁰⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 8, s. 405-406; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 791-792; İbn Abdürabbih, *a.g.e.*, C. 5, s. 194; Hüseyin Atvân, Hişâm'ın oğlu Saîd'in içkici ve zevk-ü sefa peşinde koşan birisi olduğu bilgisinden yola çıkarak Hişâm'ın konu kendi oğulları olunca Velîd'e karşı davrandığı gibi sert bir tutum takınmadığı yorumunda bulunmaktadır. Atvân, *a.g.e.*, s. 206. Fakat bu yorum, Hişâm'ın, zina yapması sebebiyle oğlu Saîd'i ne kadar ağır bir şekilde tenkit edip cezalandırdığını anlatan rivayetin varlığından dolayı doğru değildir. Hişâm büyük olasılıkla içkiciliği vs. kötü huylarından habersiz olduğu için oğlu Sâid'e gereken cezayı vermemiştir. Hişâm'ın oğlunun kötü huylarından habersiz olduğu için onu cezalandırmadığı savının en büyük dayanaklarından bir başkası da Hişâm'ın ileride temas edilmesi planlanan, yine içki içme meraklısı olan oğlu Mesleme'yi içki içtiğini öğrendikten sonra nasıl payladığı bilgisidir.

²⁰⁷ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 207.

²⁰⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 352; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 11.

edilmektedir. Dolayısıyla Hişâm'ın II. Velîd'e karşı cephe alarak II. Velîd'i veliahtlıktan azledip oğlu Mesleme'yi yerine veliaht tayin etmesi meselesinde asıl sebep Hişâm'ın siyasi hırsları ve de oğlu ile arasındaki kan bağı değil birinci görüşte de ana kaynakların belirttiği üzere II. Velîd'in kötü faaliyetleri ve davranışlarıdır.

Hişâm ve II. Velîd münasebetlerinin seyri incelemeye devam edildiğinde; Hişâm'ın, II. Velîd'i h. 116/ m. 743-735 yılında hac emiri²⁰⁹ olarak tayin edip hacca gönderdiği bilgisi önemli bir detay olarak göze çarpmaktadır.²¹⁰ Hişâm'ın bu davranışı bir görüşe göre II. Velîd'in gayri ahlaki ve dinen sakıncalı davranışlarına bir son verip edildiği kötü arkadaşları ile arasına mesafe koyabilmesini sağlama amacı taşımaktadır.²¹¹ Bir diğer görüşe göre de Hişâm, II. Velîd'in Hicâz'da ortaya koyması muhtemel kötü davranışları vesilesiyle II. Velîd'i teşhir ederek rezil etmek istemektedir.²¹² Hişâm'ın bu görevlendirmesi ile yola çıkan II. Velîd kaynakların belirttiğine göre, içine köpek doldurduğu sandıkları, şarap fiçilerini (şişelerini) ve Kâbe'nin üzerine koydurmak üzere yaptırdığı bir kubbeyi de (çadır/örtü) beraberinde götürmüştür. Rivayetlere göre II. Velîd yaptığı kubbeyi Kâbe'nin damına kurup orada içki içmek isteyince yakın çevresi onu “Senin ve bizim can güvenliğimiz tehlikededir” demek suretiyle uyarılmış ve II. Velîd bu uyarı üzerine geri adım atmıştır.²¹³ II. Velîd'in dini değerleri bu şekilde küçümseyici ve hafife alıcı hareketleri Hişâm'ın kulağına gidince Hişâm, II. Velîd'i gittiği bu kötü yoldan geri dönerek kendine çekidüzen vermesi için defalarca uyararak nasihatle bulunmuş fakat olumlu bir netice elde edememiştir.²¹⁴ Bundan dolayı Hişâm en son çare olarak II. Velîd'i veliahtlıktan azledip oğlu Mesleme'ye veliaht olarak biat almaya karar vermiştir. Hişâm aldığı bu kararı II. Velîd'e ileterek veliahtlıktan çekilmesi yönünde kendisinden talep de bulunmuşsa da II.

²⁰⁹ “Hac Emirliği” veya “Emir'i Hac:” Haccın kurallarına uygun bir biçimde ve güven içinde ifa edilmesini sağlamak üzere görevlendirilen kimseye verilen isim. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Münir Atalar, “Emir-i Hac” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

²¹⁰ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 413-415; Taberî'ye göre bu tarih h.119/m.737yılıdır. Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; Belâzürî'ye göre ise bu tarih.h.110/m. 728-729 yılıdır.El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 130; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 915-916.

²¹¹ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 2 ; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15,

²¹² Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 6.

²¹³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221

²¹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 2 ; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15.

Velîd bunu kabul etmemiştir. Hişâm aldığı bu olumsuz cevap karşısında, II. Velîd'e, Mesleme'yi kendisinden sonra veliaht ilan etmesi şeklinde farklı öneride bulunmuş olsa da netice yine olumsuz olmuştur. Bunun üzerine Hişâm gizliden gizliye oğlu Mesleme'ye veliahtlık için biat almaya çalışmıştır. Hişâm'a giriştiği bu faaliyette; bir takım komutanlar (Emirler), Medinelilerin ileri gelenlerinden olan bazı kimseler, dayıları Muhammed b. Hişâm ile İbrahim b. Hişâm el-Mahzûmî, Kınnesrîn²¹⁵ valisi II. Velîd b. el-Ka'kâ', Humus valisi Abdülmelik b. el-Ka'kâ', çocuklarının hocası ez-Zühri gibi kişi ve gruplar destek vermişlerdir.²¹⁶ Hişâm'ın böylesi muteber ve geniş bir insan kitlesi tarafından desteklenmesine rağmen II. Velîd'i destekleyen pek az kişi vardı. Bunlardan en bilineni de Emevîler'in önde gelen komutanlarından biri olan Mesleme b. Abdülmelik'dir. Mesleme, Hişâm'ın II. Velîd'e karşı sert ve kötü davranışlarından ötürü zaman zaman onu uyarak bu davranışlarından alıkoymaya çalışmıştır. II. Velîd, kendisine destek olan ender kişilerden biri olan Mesleme b. Abdülmelik öldüğünde ona özel ağıt mahiyetinde bir şiir okumuştur.²¹⁷

Ne var ki II. Velîd, gittiği yoldan dönmeye hiç niyetli gibi gözükmemekle beraber gittiği yolda sınırı iyice de aşmıştı. Durum böyleyken Hişâm bir gün II. Velîd'e şöyle dedi: “Yazıklar olsun sana Ey II. Velîd! Vallahi senin Müslüman olup olmadığını bilmiyorum. (Çünkü) Münker namına olan ne varsa onları yapıyor ve bu hususta hiç çekinmeyerek hiç de gizleme ihtiyacı hissetmiyorsun.” Hişâm'ın bu sözlerini duyan II. Velîd ona şöyle bir şiirle karşılık verir:²¹⁸

Ey bizim dinimizi soran kişi! (O halde dinle!)

Biz Ebû Şâkir'in dini üzereyiz

İçeriz biz onu bazen saf bazen de karışık birbirine

İçeriz biz onu bazen sıcak bazen de ılık yine

²¹⁵ Kınnesrîn: Suriye'nin kuzeyinde yer alan tarihi bir şehir. “Kınnesrîn” hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; İsmail Yiğit, “Kınnesrîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022.

²¹⁶ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209-210; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221; Aksu, *a.g.e.*, s. 31.

²¹⁷ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 8-9; Aksu, *a.g.e.*, s. 32.

²¹⁸ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 130; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 916; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 210; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221-222; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 467-468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 2-3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15; Ömer Ebû'n-Nasr, *el-Eyyâmü'l Âhira li'd-Devletü'l Ümeviyye*, I. Baskı, Mektebetü'l-Ehliyye, Beyrut 1962, s.155.

II. Velîd'in söylediği bu şiir nedeniyle Hişâm bir hayli öfkelenmiştir. Çünkü II. Velîd, bu şiirle künyesi Ebû Şakir olup kendisi gibi pervasız ve içki tiryakisi olan Hişâm'ın oğlu Mesleme²¹⁹ üzerinden Hişâm'ı iğneleyerek alaya almıştır. Hişâm bunun üzerine oğlu Mesleme'ye bir hayli sinirlenerek şöyle sözler sarf etmiştir: "II. Velîd senin yüzünden beni ayıplıyor. Oysa ben seni hilafete aday olarak gösteriyorum. Onun için terbiyeni takın, namazlara ve cuma namazlarına devam et!" Hişâm bu sözleriyle de yetinmeyip muhtemelen Mesleme'nin halk nazarında mütedeyyin bir şahsiyet olduğu algısını yerleştirebilmek için onu h. 119/m. 737'de hac emiri tayin etti. Mesleme ise hac emirliği görevi esnasında; hac ibadetlerini tastamam (ve açıkça) yerine getirmiş, gösterdiği yumuşak başlı ve vakur duruşunun yanı sıra Mekke ve Medine'de dağıttığı mallar ile de herkesin gözünde son dere olumlu bir intiba yaratmayı başarmıştır. Mesleme'nin bu çerçevede babasının uyarısını dikkate alarak bu doğrultuda da kendisine çeki düzen verip kötü alışkanlıklarına bir süreliğine bir son verdiğini

²¹⁹ Çağdaş dönem tarihçilerinden olan Ömer Ebû'n-Nasr, el-Eyyâmü'l Âhira li'd-Devletü'l Ümeviyye isimli eserinde, Hişâm'ın Velîd gibi pervasız ve içki tiryakisi olan oğlu Mesleme'yi veliaht tayin etme girişimini son derece yanlış bulup eleştirmektedir. Fakat Hişâm'ın daha evvel ele alınan, çocukları karşısında dini ve siyasi konularda izlediği tutum ile Mesleme'nin babasının ihtarından sonra kendisini ıslah etmesi gibi durumlar göz önüne alındığında Ömer Ebû'n-Nasr'ın bu eleştirisinin haklılık payının bir miktar düşük olduğu belirtilebilir. Ebû'n-Nasr, *a.g.e.*, s.154; Ayrıca daha önce bahsedildiği üzere Hişâm; II. Velîd'e, Mesleme lehine veliahtlıktan çekilmesini önermiş ancak Velîd bunu kabul etmemiştir. Bazı rivayetler Hişâm'ın bununla kalmayıp, Mesleme'yi bu defa Velîd'den sonra veliaht yapmak için Velîd'e bir teklifte daha bulunmuş olduğunu söylemektedir. Hişâm'ın bu teklifine Velîd'in ne tür bir cevap verdiği konusunda ise iki farklı rivayet vardır. Birinci rivayete göre Velîd, kendisinden sonra Mesleme'yi veliaht olarak kabul etmemiştir. Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 209; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 221; İkinci rivayete göre ise Velîd, Hişâm'ın bu teklifine olumlu cevap vermiş, yani Mesleme'yi kendisinden sonra veliaht olarak kabul etmiş veya kabul ettiğini deklare etme sözü vermiştir. El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 37-38; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 827-828; Bu iki rivayet Hişâm ve Velîd ilişkisini seyrine bakılıp değerlendirildiğinde, birinci rivayet akla daha yakın gibi durmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler tabii olarak Hişâm'ın neden ısrarla Mesleme'yi devlet idaresinde en üst konuma getirmek istediği sorusunu akla getirmektedir. Kaynakların iyi ve maharetli bir devlet adamı şeklinde tasvir ettiği Hişâm, muhtemelen oğlu Mesleme'nin olumlu sayılabilecek birtakım faaliyetleri sebebiyle nitelikli bir devlet adamı olma potansiyeline sahip olabileceği düşüncesine sahip olmuş ve bundan dolayı da onu devletin en üst kademesine layık görmüştür. Mesleme'nin kaynaklarda olumlu addedilebilecek faaliyetlerine ilişkin tek bir rivayet bulunmakta ve bu rivayet de Taberî tarafından aktarılmaktadır. Taberî'de yer alan bilgiye göre Mesleme babası Hişâm döneminde h. 121/m.739 yılında Bizans topraklarına yaptığı bir seferin ardından Metâmîr denilen bölgeyi fethetmiştir. Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 160; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 170; Bu bilgi Hişâm'ın Mesleme'yi neden ısrarla devlet başkanı (halife) yapmak istemesi hususunda yeterli bir bilgi ya da kanıt olmasa da önem bakımından son derece kayda değer bir bilgi veyahut ayrıntıdır. Hişâm gibi bir devlet adamının bu tarzdaki tekil olaylardan bile isabetli çıkarımlara varmasının pek de imkânlar dışında olmadığını ifade etmek gerekir. Hişâm hem oğlu Mesleme hakkındaki içki içmesinin duyulması olayına kadar ki olumlu intibasından hem de buna karşın yeğeni Velîd hakkındaki olumsuz intibasından dolayı Mesleme'yi önce kendisinden sonra veliaht yapmayı denemiş bunu başaramayınca Velîd'den sonra veliaht yapma girişiminde bulunmuştur. Hişâm; bu davranışıyla, kötü karakterinden dolayı ne Velîd'i ne de Velîd'in uygun gördüğü bir veliahdı devlet başkanlığına layık görmediğini ortaya koymaktadır. Diğer bir değişle nitelikli bir devlet adamı olan Hişâm, Velîd'in kötü karakterinden dolayı, Emevî Devleti'nin geleceğini düşünmeyi ve bu yolda çaba göstermeyi kendisine elzem bir görev olarak addetmiştir.

söylemek mümkündür. Mesleme'nin bu olumlu tavrı hasebiyle Medine halkının azatlılarından bir kimse sanki Mesleme üzerinden II. Velîd'e nispet yaparmışçasına şu şiiri okur:²²⁰

Ey dinimizi soran kişi! [O halde dinle!]

Biz Ebû Şâkir'in dini üzereyiz

Atı yularıyla bahşeden biridir o

Ne zındık ne de günahkâr biridir o

II. Velîd ve Hişâm'ın bu şekilde oldukça kötü giden ilişkilerinde yaşanan hemen hemen her olay, ikilinin arasındaki düşmanlık ateşini adeta harlıyordu. İkili arasında cereyan eden şu hadise bu durumu çok iyi ve somut bir şekilde anlatmaktadır: “Hişâm bir gün, içinde II. Velîd'in de bulunduğu bir meclise girmiş ve II. Velîd'e baktıktan sonra, “Ey Velîd nedimlerin nasıl?” diye bir soru yöneltmiştir. II. Velîd bu soruya: “Eğer senin oturup kalktığın kimselerden daha kötü iseler Allah onlara lânet etsin!” diye karşılık verince, Hişâm II. Velîd'e: “Ey kötü kadının oğlu!” diye hakaret etmiş ve “Bunun boynunu vurun!” diye emir vermiştir. Fakat görevliler Hişâm'ın emrini yerine getirmeyerek II. Velîd'i çekip dışarı çıkarmışlardır.” Bu olay üzerine II. Velîd hem soy üzerinden Hişâm'ın kendisine yaptığı hakarete cevap veren hem de Hişâm'a bir bakıma dış bileyen şöyle iki şiir okumuştur:²²¹ II. Velîd birinci şiirinde şöyle demektedir:

Ben Ebû'l-Âsî'nin oğluyum, Osman da babamdır benim

Âmir ve faal olan Mervân dedemdir benim

İki büyük şehrin sahibinin evladiyım ben, onu şerefli/kudretli kıldı

Sakîf, Fihri ve büyük adamlar

²²⁰ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 130; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 916; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 210; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 222; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221-222; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15-16; İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, C. 2, s. 463.

²²¹ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 8-11; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 132-133; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 918-919. Velîd ve Hişâm arasında geçen bu hadisede Hişâm'ın Velîd'e öfkelenmesi sonucu öldürülmesi emrini vermesi fakat oradaki görevlilerin veya orada bulunan ilgililerin bu emri yerine getirmemesi düşündürücüdür. Çünkü Hişâm neticede bir halife veya devlet başkanıdır ve bu sebepten ötürü de emrine karşı gelinmesi pek olası değildir. Bu çerçevede hadise muhteviyatındaki Hişâm'ın Velîd'in boynunu vurdurtmak için emir verdiği fakat bunun yerine getirilmediği anlatısının bir nebze mübalağa karakteri taşıdığı söylenebilir. Hadisenin, Hişâm'ın Velîd'in boynunu vurdurtma emri öncesindeki içeriğinin doğruluğu ile ilgili herhangi bir problem göze çarpmamaktadır.

*Hidayet peygamberi (Hz. Muhammed) dayımdır benim, kimin ki dayısı
Hidayet peygamberi olursa övünçte herkesten üstün olur o!*

II. Velîd'in okuduğu diğer şiir ise şu şekildedir:

*Ebü'l-Abbas II. Velîd'im ben, kesinlikle anladılar
Ma'ad kabilesinin ileri gelenleri, şanımlı ve aslımlı!
Şüphesiz ben en yüksek zirvedeyim, şayet nispet ederlerse beni
Dayılarımla amcalarımın arasına karşılık gelen bir yere
Erişilmeyen bir yücelik inşa etti benim için bir bâni
Işık veren yerler ve bayraklar üzerinde yani
Asil bir cevherden yaratıldım, onlar da anladılar ki
Ben asil biriyim izzetin en yüksek zirvesinde
Öyle biriyim ki arzuları zor, yıldıza yakın doğduğu yerde
Yükselerek çıkar zirvedeki yüceliğin dalına*

Hişâm'ın kendisine yönelik şiddeti git gide artan tenkit, iğneleme, hakaret ve de kötü muamelesine daha fazla dayanamayan II. Velîd, yakın adamları ve dostlarıyla beraber Ürdün'deki Belkayn ile Ferâze bölgeleri arasında kalan Ezrak isimli şehre (bölgeye) giderek, buraya yerleşir. Ezrak'a giden II. Velîd, ardında kâtibi İyâd b. Müslim'i Rusâfe' de²²² bırakmış ve İyâd'dan kendisini, Rusâfe' de vuku bulan, başta Hişâm ile ilgili olmak üzere her türlü gelişme hakkında haberdar etmesini istemiştir. II. Velîd'in yanında götürdüğü yakın dostlarından biri hocası Abdüssamed b. Abdüla'lâ'dır. Abdüssamed b. Abdüla'lâ'nın II. Velîd ile Ezrak'ta bulunduğu dönemde günlerden bir gün bir içki meclisinde II. Velîd ile beraber içki içerken şu şiiri okuduğu rivayet edilmektedir.²²³

Yıldız veda edince geri dönmek üzere burcunda harekete geçer

²²² Rusâfe: Bağdat'ın güneyindeki bir semt. Erol Ayyıldız, "Ma'rûf er-Rusâfi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

²²³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 211; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 222; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 133; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 919; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 221-222; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 15-16; İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, C. 2, s. 463; El-'Ulebi, *a.g.e.*, s.21-22.

Akış istikametini takip etmekte şaşırды, ancak derinlere daldıktan sonra çıkış yolu aradı

Onun durumuna sevindim ve bana doğuşuyla ümit verince dedim ki:

Galiba II. Velîd'in mülkü (saltanatı) yaklaştı

Ona [iyice yakın] oldu, bir araya gelecekler yakında

Onun mülkünden ümitlerimiz/beklentilerimiz var

Kurak bir yerin (yeşerip) otlanmayı ümit etmesi gibi

Sağlam anlaşmalar yaptık onunla

İsteyerek, o anlaşmaların da bir yeri var!

Abdüssamed b. Abdüla'lâ'nın böyle bir şiir okuduğu bilgisi Hişâm'a ulaşınca Hişâm II. Velîd'e öfkelenerek ona yapılan çeşitli ödemeleri kesmiş ve II. Velîd'e şöyle bir mektup yollamıştır: "İşittiğime göre sen Abdüssamed'i kendine sırdaş, dost, sohbet arkadaşı ve nedim²²⁴ edinmişsin. Öyle sanıyorum ki o Müslüman değildir. Bu durum senin hakkında söylenenleri haklı çıkartır. Seni masum görmüyorum. Abdüssamed'i elçimle birlikte zelil ve yerilmiş olarak bana gönder." Bu mektup karşısında II. Velîd hocası ve dostu Abdüssamed b. Abdüla'lâ'yı göndermekten başka bir çıkar yol bulamadığı için onu Hişâm'a yollamıştır. II. Velîd'in bu olaya ilişkin şöyle bir şiir söylediği aktarılmaktadır:²²⁵

İtham ettiler Ebû Vehb'i (Abdüssamed b. Abdüla'lâ'yı) bir şeyle

Hem de büyükten de büyük bir şeyle

Şahitlik ederim ki onlar yalan isnat ettiler ona

Onların yalan söylediğine tanıklık ederim

Onları bilen ve tanıyan biri olarak

II. Velîd tarafından mecburen Hişâm'a gönderilen Abdüssamed b. Abdüla'lâ', Hişâm'ın yanına ulaşınca Hişâm'ın emriyle kardeşi Abdurrahman ile birlikte Yûsuf b. Ömer'e teslim edilir. Yûsuf b. Ömer özel olarak yaptırdığı bir evde Abdüssamed b.

²²⁴ Nedim: Hükümdarın özel sohbet, eğlence ve içki arkadaşına veya dostuna verilen ad. Nebi Bozkurt, "Nedim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

²²⁵ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C. 7, s. 10; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 134; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 920; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 211; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 223.

Abdûla‘lâ’ ve kardeşi Abdurrahman’ı hapsederek, onları susuz bırakır. Bir müddet sonra iki kardeş, içerisinde hapis olarak bulundukları evde susuzluk sebebiyle vefat eder.²²⁶

Bu olaydan sonra II. Velîd, Hişâm’dan Abdüssamed b. Abdûla‘lâ’yı nedim edindiği özür diler ve birçok defa Dimaşk valiliği görevinde bulunmuş olan samimi arkadaşı İbn Süheyl’in yanına gelmesi için de Hişâm’dan müsaade talep eder. Fakat Hişâm, İbn Süheyl’i dövdürerek sürgüne yollar. Hişâm bununla da kalmayarak yanında gerçekleşen olayları II. Velîd’e mektup yazarak bildirdiğini öğrendiği II. Velîd’in kâtibi İyâd b. Müslim’i de dövdürmüş ve de kıldan bir tulum giydirecek gezdirmek sureti teşhir ettikten sonra hapsedirmiştir. II. Velîd Hişâm’ın bu son icraatı sebebiyle adeta çileden çıkmış ve Hişâm’a duyduğu öfkeyi anlatan sitem mahiyetindeki şu sözler dilinden dökölüvermiştir: “ İnsanlara kim güven duyacak ve iyiliği kim yapacak? Bu uğursuz şaşı adam (hala) ne istiyor (benden)? Babam kendisini önüme geçirip benden önce veliaht yaptı. Şimdi de bana bu şekilde davranıyor. Kime muhabbet beslediğimi öğrense onun şerefiyle oynuyor. Benden Abdüssamed’i kovmamı istedi, bende Abdüssamed’i kovdum. Ardından İbn Süheyl’in yanıma gelmesi için izin vermesini rica ettim. Onu da dövdürterek sürgüne yolladı. Onun hakkındaki görüşümü bilmesine rağmen böyle yaptı. (Son olarak) İyâd b. Müslim’in bana olan bağlılığını, saygısını ve benim kâtibim olması sebebiyle katımdaki konumunu (değerini) bildiği halde onu da dövdürtüp hapse attırdı. Yaptığı bu hareketlerle bana zarar veriyor. Allah’ım beni ondan korusun.” II. Velîd bu sözlerinin hemen ardından şu beyitleri okur:²²⁷

Nimeti değersiz ve cimrilere ihsan edeni uyarırım

Tabii ki sığıntılara ihbarda bulunmazsa

Onlarda ikramda bulunsan şımardıklarını

Onları aşağılasan zillate duçar olduklarını görürsün

Burnunuz havada

Ancak nimetinizin aslı bizdendir

²²⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 134; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 920.

²²⁷ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 10-11; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 135; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 921; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 211-212; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 223-224; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 468; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 222; El-Ebyârî, *a.g.e.*, s. 40-42.

Sıra bize geldiğinde halinizi göreceksiniz
İyi düşün ona uygun bir örnek bulamazsan köpeği ona örnek ver
Sahibi av için onu besler
Fakat zayıflıktan sonra semizleyip kuvvetlenince
Sahibine saldırır
Fakat ona arar veremez
Eğer gücü yetse onu yemekten imtina etmez

II. Velîd yakın çevresi önünde Hişâm'a yönelik olarak sarf ettiği öfke dolu yukarıdaki şiir ve sözleriyle de yetinmemiş, içinde bulunduğu haleti ruhiye hakkında Hişâm'ı haberdar etmek istemiş ve bu amaçla bir mektup kaleme almıştır. II. Velîd Hişâm'a gönderilmek üzere kaleme aldığı mektubunda şunları söylemektedir: “Allah işlerini rast getirsin. Mü'minlerin Emîri'nin bana, arkadaşlarıma, bekçilerime ve yakınlarıma olan maddî desteği kestiği haberini aldım. Bundan dolayı bir korkum yok. Çünkü yüce Allah, Mü'minlerin Emîri'ni bu durumla, beni de onunla sınamaktadır. Eğer bunun nedeni İbn Süheyl'i istemem ise İbn Süheyl meselesi ve ona dair mektubum ile müminlerine desteği kesmesi birbirine denk değildir. Yok, eğer bunun sebebi Mü'minlerin Emîri'nin içindeki bir şey ise o zaman ben şöyle derim: Allah bana idareciliği nasip etti, bana ömür verdi, vakti gelmeden hiç kimsenin kesemeyeceği ve yerlerinden başka tarafa çeviremeyeceği rızık verdi. Allah'ın takdir ettiği şeyler insanlar sevse de sevmese de gerçekleşir. Bunlardan hemen gelecekleri ertelemeye, geç gelecekleri erkene almaya kimsenin gücü yetmez. İnsanlar bu ikisinin arasında kendi nefislerinin aleyhine günah işlerler ve bundan dolayı da cezayı hak ederler. Müminlerin Emîri bu durumu herkesten daha iyi görmekle beraber bu hukuku herkesten daha iyi korumaktadır. Allah, Mü'minlerin Emîri'ne işlerinde güzel başarılar takdir etsin.” II. Velîd mektubunda söyleyeceklerini tamamladıktan sonra mektubun sonuna da şu şiiri ekler:²²⁸

Büyük bir şey değil mi? Görüyorum her geleni

²²⁸ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 13; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 135; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 922-924; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 212-213; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 224.

*Bir gün senin havuzlarına, hediyelerle döndüğünü
Ben ise dönerim bu hediyelerden yoksun ve umutsuz bir halde
Bu arzulara kavuşmaktan yoksun bir halde
Sıyrılıp çıktım ben sizin hakkınızda umut ettiklerimden
Her umut eden kavuşmaz umut ettiği şeye
Tıpkı bir gün elinde bir toz zerresini tutan kişi misali
Sımsıkı tutar avucunda o toz zerresini parmaklarıyla o kişi*

II. Velîd'in mektubu eline ulaşan Hişâm, II. Velîd'in mektubunu okuduktan sonra kendisine bir hayli uzun olan şöyle bir mektup ile karşılık verir: "Müminlerin Emîri senin mektubunu gayet iyi anladı. O daha önce sana verdiklerinden dolayı Allah'tan af diliyor. Sana verdiklerinden kaynaklanan vebal konusunda, iki sebepten ötürü onları senden kesmekle hâsıl olacak vebale nispeten daha çok korkuyor. Bunlardan biri, senin nerelere harcadığını bilerek sana veriyor olmasıydı. Zira sen bunları günah yolunda harcıyordun. Diğeri ise Müminlerin Emîri senin arkadaşlarının paylarını vermeye devam etti. Ancak onlar her sene müminlerin kendilerine yapılan saldırıları önlerken ve düşmanla cihat ederken maruz kaldıkları hiçbir sıkıntıyla karşılaşmıyorlardı. Bunun yerine seninle birlikte idiler. Akılsızlığında, eğlencelerinde/faydasız işlerinde ve (işlediğin) günahlarında, onlarla beraber oluyordun. Bu nedenle Müminlerin Emîri'nin sana verdiklerinde kısıtlamaya giderek bir değişikliğe başvurması onun için bu hususta aşırı gitmekten daha mantıklı bir şeydi. Allah Müminlerin Emîri'nin, sana ve arsız arkadaşlarına verdiklerinde kesintiye gitmesi konusunda gözünü açtı. O da bunu daha önce devamlı olarak bolca verdiği şeylere karşılık kefaret olması ümidiyle yaptı. Sadece Allah'a güvenirim. İbn Süheyl konusuna gelince; İbn Süheyl, babanın ömrüne, Allah adına yemin olsun ki tepinen, şarkı söyleyenden öte nedir? O beyinsizlikte son zirveye ulaştı. O, Müminlerin Emîri'nin ağzına bile almaktan imtina ettiği şeylerde kendisiyle beraber hareket edeceğin bir kişi değildir. Bu sebeple vallahi sen azarlanmayı hak eden birisin. Sözüünü ettiğin, Allah'ın sana sunduğu şeylere gelince; Allah senden önce Müminlerin Emîri'ne bu ikramlarda bulundu ve bu konuda onu seçkin kıldı. Allah dilediğini yapar. Müminlerin Emîri, Allah hakkında şunu çok iyi bilir: Allah'ın verdiklerinde Müminlerin Emirî'nin kendisi için ne bir faydaya ne de bir zarara gücü yeter. Bu idare görevini Allah ona verdi. Allah, bu işi onların razı olmayacağı bir kula vermeyecek kadar kullarına karşı son derece şefkatli ve

merhametlidir. Müminlerin Emîri, rabbine olan hüsnü zannından dolayı bu görevi kendisinden razı olunacak birine tevdi etmeye rabbinin onu muvaffak kılacağından son derece ümitlidir. Bu kişi ancak kendisine Allah'tan gelecek bir yardım neticesinde bunun şükrünü eda edebilir. Eğer Müminlerin Emîri için yakın bir zamanda ölümü takdir edilmişse onun içinde bulunduğu durum, kendisini dünyaya karşılık Allah'ın ikramlarına mazhar kılacaktır. Müminlerin Emîri'nin ömrüne yemin olsun ki ona yazdığın mektubun; sefihliğin, ahmaklığın ve seviyesizliğin sebebiyle garipsenecek bir şey değildir. Bu sebeple kendine gel ve haddini bil! Muhakkak ki Allah'ın, dilediğine isabet ettireceği kahrı ve gazabı vardır. Müminlerin Emîri ise kendisini Allah'ın muhafaza etmesini, onun sevdiği ve hoşnut olduğu şeylere muvaffak kılmasını temenni etmektedir. Vesselâm.” II. Velîd Hişâm'ın bu uzun mektubuna karşılık kendisine göndermek üzere yazdığı mektubunda çok manidar bir şiire yer vermiştir. Bu şiir şöyledir:²²⁹

Senin arazimde bina yapma çabası içerisinde olduğunu görüyorum

Eğer ki akıllı bir adam isen bu yaptıklarını yıkarısın

Öldürme kini bırakıyorsun arkadan gelenler için

Şayet ben ölürsem vay onların haline, senin cinayetlerinden dolayı

Onları görür gibiyim

Keşke sözü onların en iyi sözü olacak

Keşke şöyle yapsaydık diye hayıflanacaklar

Fakat keşke sözü bir işe yaramayacak

Sana iyilik yapan ele karşı nankörlük ettin

Şayet teşekkür etseydin o ele

Ödüllendirecekti nimet ve ihsan sahibi Allah seni

II. Velîd ve amcası Hişâm arasında gerçekleşen bu yazışmalar veya mektuplaşmalar, ikilinin ilişkisinin özellikle II. Velîd'in Rusâfe'den ayrılıp Ezrak'a

²²⁹ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 213-215; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 225-226; Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 13-14; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 137-138; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 922-923; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 468; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apyaydın (çev.), s. 222.

yerleştikten sonra ki süreçte ne kadar kötü olduğuna ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Buraya kadar ortaya konan rivayetler ışığında Hişâm'ın II. Velîd'i kötü davranışları sebebiyle veliahtlıktan azlederek oğlu Mesleme'yi II. Velîd'in yerine veliaht tayin etmek istediği bu amaçla da II. Velîd'e karşı oldukça sert bir tavır takınmaya başladığı ancak II. Velîd'i bir türlü veliahtlıktan azletmeye muvaffak olamadığı şeklinde genel bir şema çizmek mümkündür. Hişâm'ın II. Velîd'i neden azledemediği ile ilgili bir takım rivayetler, II. Velîd düşmanlığı ile bilinen Zührî'nin, Hişâm'ı II. Velîd'i veliahtlıktan azletmesi için kışkırttığını ancak Hişâm'ın kardeşi Yezîd b. Abdülmelik'e verdiği sözden dolayı II. Velîd'i veliahtlıktan azletmeye yanaşmadığını söylese de²³⁰ bu iddia tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Diğer yandan İbn Kesîr, Hişâm'ın halkın dedikodusu ve askerlerin kendisinden uzaklaşmasından korktuğu yüzünden II. Velîd'i veliahtlıktan azledemediğini nakletmektedir.²³¹ Ali Aksu kaynaklardan sadece İbn Kesîr'de yer aldığını söylediği bu rivayeti analiz ederek bu rivayetin de dönemin tarihi realitesiyle ters düştüğü yönünde kanaat belirtmektedir.²³²

Halifeliği öncesindeki siyasi yaşamında amcası Hişâm ile hemen hemen her zaman sürtüşmeler ve çatışmalar yaşayan II. Velîd, bu sürtüşme ve çatışmaların gölgesinde kaynakların belirttiği üzere Hişâm ölene kadar Ezrak'taki çölde yaşamını sürdürmeye çalışmıştır.

2.3 Hişâm'ın Ölümü ve II. Velîd'in Halifeliğine Giden Süreç

Hişâm'ın gazabından korunmak ve uzak durmak için Ezrak'a yerleşen II. Velîd, rivayete göre Hişâm'ın ölümü ve hilafet haberinin kendisine geldiği günün sabahı Münzir b. Ebû Amr isimli dostuna haber göndererek yanına gelmesini istemiştir. II. Velîd, Münzîr'i yanına çağırarak onunla biraz sohbet etmek istemiş ve böylelikle Hişâm kaynaklı yaşadığı üzüntü ve iç huzursuzluktan kısa süreliğine de olsa kurtularak rahatlamak istemiştir. II. Velîd, Münzîr yanına gelince kendisine: “Ey Ebû Münzir! Kendimi bildim bileli bu geceden daha uzun bir gece yaşamadım. Öyle ki bana düşkün

²³⁰ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 327; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 17; Aksu, *a.g.e.*, s. 33-34.

²³¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 17; Aksu, *a.g.e.*, s. 33-34.

²³² Aksu, *a.g.e.*, s. 33-34.

(kafayı bana takmış) olan bu kişinin (Hişâm'ın) yaptıklarıyla ilgili olarak kahroldum, kederlendim ve kendi kendime söylenip durdum. Bizi bineğine al da, gidip biraz hava alalım!" İkili bineğe bindiler ve iki mil kadar gittikten sonra, tam o sırada II. Velîd'in gözü beliren bir toz yığınınına ilişti ve "Bunlar Hişâm'ın elçileridir. Allah'tan onlar vesilesiyle hayır temenni edelim!" dedi. Sonra posta binekleri üzerinde iki kişi kendisine göründü, Bunlardan biri Muhammed b. Ebû Süfyân'ın azatlısı, diğeri ise Cerdebe adındaki bir kimseydi. Bu iki kişi Velîd b. Yezîd'i görünce bineklerinden inip ona yaklaştılar. Ardından atlarından inerek II. Velîd'e doğru koşular ve II. Velîd'e halife olduğunu müjdeledikten sonra ona hilafet selamı verdiler. II. Velîd önce donup kaldı. Sonra "Hişâm öldü mü?" diye sordu. İkisi de "Evet!" diye cevap verdiler. II. Velîd "Mektup kimden?" diye sorunca "Haberleşme divanının sorumlusu Sâlim b. Abdullah'tan!" dediler."²³³ Hişâm'ın ölüm haberinin bu şekilde II. Velîd'e ulaşması ile beraber II. Velîd, artık Emevîler'in yeni halifesi oluvermiştir.

Hişâm'ın ölümünün ardından cenaze namazını kimin kıldırıldığı hususuna burada bir parantez açıp değinmek yerinde olacaktır. Zira bazı rivayetlerce Hişâm'ın cenaze namazının Velîd b. Yezîd tarafından kıldırıldığı söylenmektedirler. Buna karşın Hişâm'ın cenaze namazını; Abbâs b. Velîd, Ebraş el- Kelbî ve Mesleme b. Hişâm'ın da kıldırıldığı yönünde rivayetler bulunmaktadır.²³⁴ Bu konu hakkında şunu belirtmek gerekir ki, Hişâm'ın cenaze namazının Abbâs b. Velîd, Ebraş el- Kelbî veya Mesleme b. Hişâm tarafından kıldırılma ihtimali Velîd b. Yezîd tarafından kıldırılma ihtimalinden daha olasıdır. Bu söylemin dayanağı ise II. Velîd Hişâm ilişkisinin genellikle kötü seyreden durumu ve de II. Velîd'in Hişâm'a ölümünden sonra Hişâm'ın yakınları ile dostlarına karşı takındığı tutumdur. Nitekim II. Velîd'n amcası Hişâm'ın ölümü üzerine şöyle bir şiir okuduğu nakledilmektedir:²³⁵

*Helâk oldu, uğursuz şaşı nihayet bize yağmur gönderildi
Ondan sonradır bizim idaremiz. Ağaçlarda yaprak verdi (yapraklandı)*

²³³ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 15-16; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 142-143; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 928-929; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 215; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 226-227; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 468-469; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 222-223; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 16.

²³⁴ Atçeken, *a.g.t.*, s. 266.

²³⁵ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 148; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 933; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 469; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 223; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. 21, s. 283.

*Şükredin Allah'a! Muhakkak ki O
Artırır nimetini, her şükredene!*

II. Velîd, Hişâm'ın ölümün ardından yine şöyle bir başka şiir okuduğu söylenmektedir:²³⁶

*Dostumu işittim
Rusâfe yönünden onun çılgılığını işittim
Elbisemi yerde sürükleyerek çıktım yola
“Ona ne dokundu?” diye diye
Meğer Hişâm'ın kızları
Tutuyorlarmış babalarının yasını
Tutuyorlarmış ihtiyar bir adamın yasını
Kendilerine iyilikte bulunan bir adamın yasını
Dediler ki: Eyvah, vay başımıza gelenler!
Feryat ve figandır, onların başlarına gelenler
Gerçekten ben hünsâ olayım
Şayet o kızları becermezsem!*

2.4 II. Velîd'in Halife Oluşu Sonrası İlk İcraatları ve Önemli Faaliyetleri

Kaynaklar II. Velîd'in halifelik tahtına oturduğu tarih hakkında genellikle yukarıda da belirtildiği üzere Hişâm'ın öldüğü tarih olan h. 125/m. 742²³⁷ yılı üzerinde ittifak halindeyken İbn Kuteybe *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı eserinde h.126/m. 743²³⁸ tarihine işaret etmektedir. II. Velîd'in halife olduğu haberini alır almaz ilk işi, Abbâs b. Velîd'e bir mektup yazarak, Rusâfe'ye gitmesini ve Hişâm ile oğullarına ait malların sayımı ve tespitini yapmasını emretmek olmuştur. II. Velîd yine aynı mektubun devamında Abbâs b. Velîd' den, Mesleme b. Hişâm haricindeki Hişâm'ın emri altındaki bütün memurları ve de Hişâm'ın tüm aile efradını tevkif etmesini istemiştir. II. Velîd'in,

²³⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 146-147; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 932.

²³⁷ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 330; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 2; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 14-15; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdülmun'im el-Himyerî, *Er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberî'l-Aktâr*, 2. Baskı, İhsân Abbâs (thk.), Mektebet Lübnân, Beyrut 1984, s. 269; Kâmil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Bâlî el-Halebî, *Nehru'z-Zehab fî Târihi Haleb*, 2. Baskı, C.3, Dârü'l-Kalem, Halep 1998 (1419), s. 26.

²³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1. Baskı, C. 2, Ali Şiyrî (tkk.), Dârü'l- Edva', Beyrut 1990, s. 150; Kadir Erbil, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014, s.432.

Hişâm'ın yakın çevresine ve ailesine yönelik intikam kokan bu faaliyetinden Mesleme b. Hişâm'ı ayrı tutup ona zarar vermemeye çalışmamasının sebebi; Mesleme'nin, babası Hişâm'a, II. Velîd'e yumuşak davranması yönünde telkinlerde bulunması ve II. Velîd'i babasının yani Hişâm'ın gazabından korumaya çalışmasıdır. Bu arada Mesleme'nin babasının ölümünün ardından ne babasının ne de ölümüne ne de ailesinin düştüğü bu hali idrak edecek bir halde değildi. Çünkü Mesleme muhtemelen babasının ölümünün ardından içki içmesine mani olacak kimsenin kalmamasından veya bir ara babası Hişâm'ın emriyle bıraktığı içki bağımlılığının (hastalığının) tekrar alevlenmesinden dolayı sürekli içki içiyor ve olan bitene aldırış etmiyordu.²³⁹

Rusâfe'ye giderek II. Velîd'in kendisinden istediklerini yerine getiren Abbâs b. Velîd, kendisine verilen görevi yerine getirdiğini II. Velîd'e bir mektup yazarak bildirmiştir. Aldığı bu mektup üzerine II. Velîd şöyle bir şiir okumuştur:²⁴⁰

*Keşke Hişâm hayatta olsaydı da görseydi
Bereketli ölçeğinin nasıl da mühürlendiğini
Bizde şimdi Onun ölçtüğü sâ' ile ölçüyoruz
(Ancak) biz bir parmak kadar bile ona haksızlık etmiyoruz
Biz bunu bir bid'ât olarak da yapmadık
(Bilakis) Bunların tamamını Kur'ân bize helal kıldı!*

II. Velîd daha sonra bulunduğu yer olan Ezrâk'tan hızlıca ayrılarak Şam'a doğru yola çıkmıştır. Şam'a geldiğinde evvela devletin önemli kademelerine yeni idareciler atamış hemen akabinde halifelik tahtına oturması münasebetiyle birçok vilayetten kendisine bağlılıklarını ve halifeliğine itaat ettiklerini bildiren biatler gelmeye başlamıştır. II. Velîd'e gönderdiği bir mektup ile biat ettiğini bildirerek tebriklerini sunan bir kişi de Ermeniyeye valisi olan Mervân b. Muhammed'dir.²⁴¹ Mervân, II.

²³⁹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 143-144; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 929; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 215-216; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 227-228.

²⁴⁰ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 325; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 143-144; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 929; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 216; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 228; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 469; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 223-224; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 3; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 16; Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 17.

²⁴¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 4; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 17; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 224.

Velîd'e biatini ve II. Velîd'in halife olması vesilesiyle tebrikleri bildiren bir mektup yazarak II. Velîd'e yollamıştır. Bu mektup şu şekildedir: “Allah, kullarının yönetimini ve şehirlerinin mirasını vermek yoluyla lütfettiği devleti Müminlerin Emîri'ne mübarek eylesin! İktidar sarhoşluğuna kapılan Hişâm, Allah'ın yücelttiği Müminlerin Emîri'nin (II. Velîd'in) hakkını küçültmeğe çalışmış ve onun için (Müminlerin Emîri/II. Velîd) kötü olan birtakım şeyler istemişti. Hişâm'ın bu tavrını, akli dengesizliği olan bazı kimseler de görüşleri ve inançları çerçevesinde kabul edivermişti. (Fakat) onlar arzu ettikleri şeye ulaşmanın zor olduğunu gördüler. (Çünkü) kader en kuvvetli omuzlarıyla onlara karşı gelmişti, Müminlerin Emîri, Allah katında çok müstesna bir yere sahiptir Allah ona hilafetin en güzel giysilerini giydirdi. Böylelikle o kendisine verileni tek başına kaldırıp yüceltti. Müminlerin Emîri'ni halifelik makamı için seçen, ikramının kulpuna bağlı sağlam bağları ona kılan ve zalimlerin tuzaklarını yok eden Allah'a hamdolsun. Allah onu yüceltti, zalimleri ise alçaltı; ona güç verdi, zalimleri güçsüz kıldı. Kim hatasında ısrarcı olursa kendi nefsinin helâk eder ve rabbini öfkelerdir. Kimin de tövbesi kendisini yanlıştan doğruya döndürürse o kimse, rabbini bağışlayıcı ve merhametli olarak bulur. Ben minberime çıkıp huzurumda var olan Müslümanlara Allah'ın Müminlerin Emîri'ni yönetime getirmekle nasıl bir nimet bahşettiğini bildirdim. Onlar da müjde ile biatlarını tebliğ ettiler. Ben de biat için elimi uzattım; sağlam bağlarla, sözlerle ve büyük yeminlerle tutuverdim. Hepsini güzellikle kabul edip itaat etti. Ey müminlerin Emîri! Bu itaatlerini Allah'ın sana verdiği mal ile ödüllendir. Çünkü sen insanların en cömerdi ve eli en açık olanısın. İnsanlar bir şeyleri umut ederek seni bekleyip durdular. Cömertliğine onlara iyilik de bulun, desteğine onlara çokça ver ve senden öncekilere göre ne kadar güçlü olduğunu onlara göster! Eğer Müminlerin Emîri mektupla iletmeyi hoş görmediğim bazı şeyleri bizzat söylemek için yanına gelmek üzere bana izin verirse inşallah bu isteği hemen yerine gelir (gelecektir).²⁴²

II. Velîd'in, aldığı bu ve buna benzer birçok biatten sonra halifeliğinin ilk zamanlarında bir hayli faydalı ve iyi faaliyetlerde bulunduğu aktarılmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse, II. Velîd ilk iş olarak kronik bir hastalığı olanlara, yaşlılara ve görme engelli olanlara aylık bağlatmış, giyecek ihtiyaçlarını karşılamış ve bunlardan her birine özel bir bakıcı tahsis etmiştir. Bunların yanı sıra tüm halkın maaşlarını onar kat

²⁴² El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 143-144; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 929; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 215-216; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 228-229; Atvân, *a.g.e.*, s. 242-243.

arttırdı. Herkese yaptığı bu zamma ek olarak Şamlılara özel bir onar katlık ilave zam daha yaptı. II. Velîd halifeliğinin ilk zamanlarında o kadar cömert ve hayırsever bir vasfa bürünmüştü ki kendisinden istenilen hiçbir şeye hayır demiyordu. Okuduğu bir beyitte cömertliğini ve hayırseverliğini şu şekilde gözler önüne seriyordu:²⁴³

Size söz veriyorum, eğer maniler bana engel olmazsa

Zararlı gökyüzü sizden uzaklaştırılacaktır

Ziyadesiyle birlikte fazlasıyla bahşedilecektir

Benden size ikramiyeler çok yakında

2.5 II. Velîd'in İdari Atamaları ve Bürokratları

II. Velîd halife olduğunda daha önce dolaylı olarak temas edildiği üzere Hişâm'ın tayin ettiği devlet görevlilerinden bazılarına (büyük çoğunluğuna), çok katı bir şekilde davranmış, işkence ettirmiş ve bu kişileri görevlerinden azletmiştir.²⁴⁴ II. Velîd bu bağlamda ilk olarak Hişâm'ın dayılarından biri olan Medine valisi İbrahim b. İsmail el-Mahzûmi'nin görevine son vererek yerine yine kendi dayısı olan Yusuf b. Muhammed el-Sekafi'yi buraya vali olarak atamıştır atar. ²⁴⁵ II. Velîd yaptığı bu atamaya eş zamanlı olarak Hişâm'ın Mekke (ve Tâif) valisi, aynı zamanda diğer bir dayısı olan Muhammed b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmi'yi de görevinden azlederek yerine yine Yusuf b. Muhammed el-Sekafi'yi tayin etmiştir.²⁴⁶ II. Velîd yukarıda da

²⁴³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 218; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 229-230; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 148; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 934; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 470; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 224; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 4; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 17.

²⁴⁴ Aksu, *a.g.e.*, s. 49.

²⁴⁵ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 262; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 271.

²⁴⁶ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 438; Ya'kûbî, Velîd'in halife olduktan sonra Mekke valiliğinden azlettiği kişinin Hişâm'ın dayılarından biri olan İbrahim b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmi olduğunu söylemekte ise de bu doğru değildir. Ya'kûbî'nin bu konu hakkında naklettiği rivayet için bkz.; Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 262; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 271; Velîd'in hilafet tahtına oturduğu vakitte görev başındaki Mekke valisi Hişâm döneminin son Mekke valisi olan (Hişâm'ın diğer dayısı) Muhammed b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmi'dir. Yani Velîd'in azlettiği Mekke valisi Ya'kûbî'nin adını zikrettiği İbrahim b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmi değil onun kardeşi olan Muhammed b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmi'dir. Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 426; Ya'kûbî, Sind valiliği konusunda da Halife b. Hayyât'tan farklı bir bilgi aktarmaktadır. Ya'kûbî'ye göre Sind valiliği için Amr b. Muhammed b. Kasım es-Sekafi ve Yezid b. 'İrar arasında valiliği paylaşamamaktan dolayı mücadele yaşanmış, bu durum karşısında Hişâm tercihini Amr b. Muhammed b. Kasım es-Sekafi'den yana kullanarak onu Sind valiliğine atamıştır. Velîd hilafete geçince ise Amr b. Muhammed b. Kasım es-Sekafi azlederek yerine Yezid b. 'İrar'ı Sind valisi olarak görevlendirmiştir. Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 264; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 272; Sind: Bugünkü Pakistan'da yer alan bir il. "Sind" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Azmi Özcan, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009,

belirtildiği üzere Hişâm'ın bazı bürokratlarını sadece azletmekle yetinmemiş, Hişâm'ın; Muhammed b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmî ve İbrahim b. Hişâm b. İsmail el-Mahzûmî ismindeki dayılarını Yusuf b. Ömer es-Sekafî'ye (işkenceye tabi tutulmaları amacıyla) teslim edilmelerini emretmiştir. Yusuf b. Ömer es-Sekafî'de onlara işkence ederek öldürmüştür. Ayrıca II. Velîd; Hişâm taraftarı, destekçisi ve valilerinden olan Kinnesrîn valisi II. Velîd b. el-Ka'kâ' ve Humus valisi Abdülmelik b. el-Ka'kâ'a da yüz kırbaç vurdurtmuş daha sonra onları (daha fazla işkence çektirilmeleri için) Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'ye teslim etmiştir. Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'de onlara türlü işkenceler yapmış ve bu işkence neticesinde ikisi de ölmüştür.²⁴⁷

Fakat bununla beraber II. Velîd'in, Hişâm'ın atadığı birçok bürokratin yerini değiştirmede de görülmektedir. Örneğin II. Velîd; Hişâm döneminde görev yapan Basra valisi Kasım b. Muhammed b. Kasım, Horasan valisi Nasr b. Seyyâr, Kûfe valisi Ubeydullâh b. Abbâs el-Kindî, Sicistan²⁴⁸ valisi Harb b. Katan b. Kabîsat'ül- Hilâlî, Sind valisi Amr b. Muhammed b. Kasım es-Sekafî, Bahran valisi Muhammed b. Hassân b. Saîd el-Esedî, Yemâme valisi Muhâcir b. Abdullah el-Kilâbî, İfrîkiye valisi Hanzala b. Safvân ve de Ermeniye (İrminiyye/Ermenistan) ile Cezîre valisi olan Mervân b. Muhammed gibi valilerin, ne bulundukları idari statü de ne de görev yerlerinde bir değişiklik yapmamıştır.²⁴⁹ Ayrıca II. Velîd'in veliahtlıktan azledilmemesi gerektiği düşüncesine sahip olan ve bu konudaki düşüncesi çerçevesinde Hişâm'a telkinlerde bulunan Yusuf b. Ömer es-Sekafî'de, bu davranışından dolayı Hişâm döneminde olduğu gibi II. Velîd döneminde de II. Velîd'in emriyle Irak valiliği görevini sürdürmüştür.²⁵⁰ Burada bir parantez açıp belirtmek gerekir ki; Emevîler döneminde Horasan valiliği genellikle Irak valiliğine bağlı olarak idare edilmekteydi. II. Velîd'in halife olduktan sonra Nasr b. Seyyâr'ı Horasan'ın müstakil valisi yapması üzerine, Yusuf b. Ömer, bu durumdan hoşlanmamış olacak ki II. Velîd'e Irak ve Horasan'ın durumunun eskisi gibi olması gerektiği şeklinde bir öneride bulunmuş ve bu öneride de ısrarcı olunca Horasan tekrardan Irak valiliğine bağlanmıştır.²⁵¹ Yukarıda adı geçen vilayetler dışında II. Velîd döneminde Yemen valiliği görevinin Dahhâk b. Zümel, Uman (Umman) valiliği

²⁴⁷ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 227, 237; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 239, 249-250.

²⁴⁸ Sicistan (Sîstan): Günümüzde bir bölümü İran, bir bölümü de Afganistan hudutları içinde kalan tarihi bölge. "Sicistan (Sîstan)" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

²⁴⁹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 426-440.

²⁵⁰ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 261-262; Bozkurt, *a.g.t.*, s. 271

²⁵¹ Aksu, *a.g.e.*, s. 51.

görevinin Fayd b. Muhammed b. Kerem b. Beyhes²⁵² ve Şam valiliğinin ise Abdülmelik b. Muhammed b. el-Haccâc ²⁵³, tarafından icra edildiği belirtilmektedir. Şam'ın II. Velîd'in oğlu Hakem tarafından yönetildiği veya Hakem'in Şam valiliğine tayin edildiği de söylenmektedir.²⁵⁴

2.6 II. Velîd'in Oğullarını Veliaht Tayin Etmesi

İbnü'l-Cevzî'nin bildirdiğine göre II. Velîd hilafete geçtikten sadece iki ay sonra oğullarından önce Hakem'i sonra da Osman'ı kendisinden sonra veliaht olarak tayin etmiştir.²⁵⁵ II. Velîd bu tayine eş zamanlı olarak Hakem'i Şam'ın, Osman'ı ise Humus'un idaresine getirmiştir.²⁵⁶ Fakat II. Velîd yaptığı bu veliaht tayini ile Emevîler'in siyasal hayatında kök salmış bir kaideye aykırı davranmıştır. Şöyle ki Emevî devlet geleneğinde bu kaide gereği, annesi cariyeye olan bir kişiyi veliaht olarak atanmasının mümkün olmamasına rağmen II. Velîd'in, birinci veliahdı olarak atadığı oğlu Hakem'in annesi bir cariyeydi. II. Velîd'in Emevî devlet geleneğine veya diğer bir ifade ile Emevî devlet geleneğinde hâkim olan teamüllere aykırı davrandığı bir başka icraatı da henüz ergenlik çağına ulaşmamış olan çocuklarını veliaht tayin etmesidir.²⁵⁷ II. Velîd'in bu konuda danıştığı bazı kimseler, Hakem ve Osman'ın henüz küçük olması nedeniyle onu bu işten vazgeçirmeye çalışsa da başarılı olamamışlardır.²⁵⁸ II. Velîd'in, neden annesi cariyeye olan Hakem'i, annesi cariyeye olmayan (hür olan) Osman'ın önünde veliaht tayin ettiği hakkında kaynaklarda somut bir bilgi yoktur. Buna karşın bazı kaynaklarda Osman ve Hakem'in veliaht tayinleri esnasında hayli ilginç bir şiirden söz edilmektedir. Şiir, bazı kaynaklara göre meçhul bir şair tarafından bazı kaynaklara göre ise II. Velîd tarafından söylenmiştir. Şiirde, veliahtlık için Osman'ın adı Hakem'in adından daha evvel zikredilmektedir. Söz konusu şiir şöyledir:²⁵⁹

²⁵² Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 438-439.

²⁵³ Aksu, *a.g.e.*, s. 51.

²⁵⁴ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 937.

²⁵⁵ İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, C. 7, s. 242.

²⁵⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 937.

²⁵⁷ Aksu, *a.g.e.*, s. 47-48.

²⁵⁸ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 232; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 244.

²⁵⁹ Söz konusu şiir birkaç kaynaktan küçük bazı farklılıklarla yer almaktadır. Şiir, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşraf*'ında aktardığımız şekliyle yer almakta ve şiirin II. Velîd tarafından söylendiği bildirilmektedir. Fakat Taberî'nin *Târîhü'r-Rûsul ve'l-Mülûk*"ünün elimizdeki ilgili nüshasında ise şiirde Hakem'in adı geçmemekte ve şiiri ismi belirtilmeyen bir şairin okuduğu nakledilmektedir. El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 151; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 937; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7,

*Velîd'in ardından Osman'ın [halife olmasını] umarız
Ya da Hakem'in, sonrasında da Saîd'in [halife olmasını] umarız
Aynı bizden öncekilerin yaptığı gibi
(Örneğin) Yezîd şu Velîd'in [halife olmasını] isterdi*

Bu şiirin varlığı, II. Velîd'in neden Osman'dan önce Hakem'i veliaht tayin ettiği sorunsalının çözümünü biraz daha güçleştirmektedir. Belki de II. Velîd bu şiir çerçevesinde de konuşacak olunur ise Emevîler'in siyaset geleneğine uygun olarak ilk başlarda Osman'ı veliaht tayin etmek istiyordu fakat sonrasında muhtemelen hür ve cariye ayrımı yapmadığını göstermek istediği için Hakem'i Osman'dan önce veliaht tayin etmiştir.²⁶⁰ Öte yandan II. Velîd'in birden çok veliaht tayin etmesinin; Câbiye toplantısının, Emevî Devleti'nde uygulanmakta olan veraset sistemine dayalı veliaht tayin etme doktrininde meydana getirdiği önemli değişiklikler ile yakından ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. Bu toplantıda, Mervân b. Hakem'den sonra Hâlid b. Yezîd ve Amr b. Saîd b. el-As'ın veliaht tayin edilmeleri ile ilgili olarak alınan karar ile ilk defa aynı anda iki veliaht tayin etme usulü uygulanmış oldu.²⁶¹ Aynı andan iki veliaht tayin etme usulü, (Mervân b. Hakem'den) daha sonra iktidara gelen (II. Velîd gibi) Emevî halifelerinin birçoğu tarafından da yaygın bir şekilde uygulanmıştır.

II. Velîd'in çocuklarına veliaht tayin etmesi bağlamında dikkate değer en önemli husus; çocuklarını veliaht tayin ederken, eyaletlerdeki valilere halka okunması üzere gönderdiği mektuptur. Oldukça uzun olan bu mektup ileriki bölümlerde ele alınması planlanan "II. Velîd'in karakter özellikleri" hakkında çok önemli ve nitelikli ipuçları sunmaktadır. Mektubun böylesi tarif edilemez bir değeri olması sebebiyle çalışmamızın bu bölümünde (mektubun) tamamının aktarılmasının elzem olduğunu belirtmek gerekir. Mektup şöyledir: "İsimleri mübarek, şanı yüce, namı (zikri-adı) ulu olan Allah kendisine din olarak İslam dinini seçti ve onu yarattıkları arasında en hayırlısı kıldı (kullarına bahşettiği bir din yaptı). Ardından melekler ile insanlardan

s. 219; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 231. Aksu, Hakem'in veliahtlığı Osman'dan daha ehil olduğundan söz eden II. Velîd'e ait bir şiirin varlığından bahsetmektedir. Ancak biz böyle bir şiire rastlayamadık. Aksu, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 49.

²⁶¹ Saim Yılmaz, *Emevîler'de Veliahtlık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 70.

elçiler seçti ve onlara bu dini gönderip, onlara bu dini emretti. Bu din gelmiş geçmiş ümmetlerle elçiler arasında bir hidayet pınarı olmuş, arda gelen nesillerin yolunu aydınlatmış, en güzel olana çağrı yapmış ve doğru yolu göstermiştir. Nihayet Allah'ın nübüvvet konusundaki lütfu Muhammed'e (s.a.v) ulaştı. İlmin unutulmak üzere olduğu, insanların kör bir cehalete yöneldiği, arzu ve isteklerin insanları dağınık bir duruma soktuğu ve onları muhtelif yollara sevk edip hakkın nişanelerinin ortadan kaldırıldığı bir zaman diliminde; Allah onunla hidayet yolunu gösterdi, körlüğü giderdi, insanları sapkınlıktan ve kötülükten kurtardı, dinin görkemini gösterdi, onu âlemlere rahmet olarak kıldı. Onunla vahyini sonlandırdı ve ondan önceki peygamberlere ait ihsan ve ikramları onda topladı. Onu onların izinden götürerek geçmişte Hak Teâlâ'nın onlarla (diğer Peygamberlerle) indirdiği vahyin (dini/mesajları) tasdik edicisi, kollayıcısı, davetçisi ve emredicisi kıldı. Ümmetinden ona icabet edenler oldu, Allah'ın onunla, onları şerefliendirdiği dinine girdiler ve kavimleri tarafından yalanlanmış geçmiş peygamberleri doğruladılar. İçtenlikle onların yasakladıklarına karşı oldular, çiğnenen dokunulmazlıklarını müdafaa ettiler, hor görünen kıymetlerini yücelttiler. Muhammed'in ümmeti (s.a.v.) içinde, Allah'ın diğer peygamberlere yolladığı kitap ve vahyi yalanlayan hiç kimse olmadı, hiçbir Müslüman onları tenkit etmedi; onları ahlaksızlıkla itham etmedi, reddetmedi ve onlara gönderileni inkâr etmedi. Bu hususta küfürde ısrarcı olanlar yok edildiler ve aradaki bağlar koptu. Bunlar; babaları, evlatları, aşiretleri dahi olsa reddedildiler.

Allah, (Hz.) Muhammed'in (s.a.v.) ruhunu kabzetmesi ile beraber vahyini tamamlamasının ardından peygamberlerinin yolu üzerine; hükümlerini uygulayabilmek, sünnetini ve hududunu kaim kılabilmek, hak ve hukukunu almak, (onlarla) İslam'ı desteklemek, bağlarını/hükümlerini güçlendirmek, dinin ipini güçlendirmek, kutsalını savunmak, kulları arasında adaleti tesis etmek, beldelerini ıslah etmek için halifeleri vekil tayin etmiştir. Allah buyurur ki: “Şayet Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzü bozuluverirdi. Ancak Allah'ın âlemler için büyük lütufları mevcuttur.”²⁶² Halifeler peygamberlerin dininin varisleri olarak art arda birbirlerini izlediler. Onların haklarına kim itiraz ederse Allah onu yerle yeksan eder. Onların topluluğundan kim farklı bir yol tutarsa Allah o kimseyi helak eder. Onların velayetini önemsemeyenler ve Allah'ın onlar hakkındaki takdirine kuşkuyla

²⁶² Bakara, 2/251. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/258/251-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

yaklaşanlara Allah, halifeleri musallat etmiş ve de onu cezalandırıp, başkası için ibret alınacak bir hale düşürmüştür. Allah'ın emrettiği ve zaruretime hükmettiği topluluktan ayrılanları da aynı akıbeta uğratmıştır. Nitekim gökler ve yer itaatle ayakta durmaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır: “Sonra O, duman halinde olan göğe iradesini yöneltti; ardından ona ve yeryüzüne: “İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” buyurdu. “İsteyerek geldik” dediler.”²⁶³ Başka bir ayet de şöyledir: “Hani rabbın meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar: “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsiyetini zikredip dururken orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.”²⁶⁴

Allah hilafetle, yeryüzünde insanları baki kıldı ve ona yöneltti. Allah'ın, hilafet makamına halife olarak tayin ettiği kişiye itaat ederek ancak mutlu olur, hilafete destek verip, enerji sarf edenler (ona şevk duyanlar). Aziz ve celil olan Allah bilmekteki; hiçbir şey Allah'ın hukukunu koruyan itaat olmadan ayakta duramaz ve düzelmez. Allah bu itaat ile emrini yerine getirir, haram kıldıklarından sakındırır, kutsallarını (dokunulmazlarını) muhafaza ederek onlara yönelik olan tecavüzleri engeller. Kim ki bu itaatten nasibini alır ise Allah'ın dostu olup ona itaat etmiş, iyiliğe yönelmiş olur. Şu an ile gelecekte hayır elde eder. Kim ki itaati terk eder, ondan yüz çevirip bu konuda Allah'a karşı çıkarsa, nasibini yitirmiş, Rabbine isyan etmiş, dünyasını ve ahiretini kaybetmiş, bedbahtlığa meyletmış, sapkın işlere teslim olmuş olur. Bu durum ise sahibini en berbat yollara sevk edip en fena yıkılışlara götürür. Allah dünyada onları kepaze edip cezalandırmak da, ahirette ise azaba ve pişmanlığa mahkûm edecektir.

İtaat, Allah'ın onunla kullarını sınıadığı ihlas kelimesinden sonra bu işin; başı, zirvesi, doruğu, gücü, dizgini, koruyucusu, dayanağıdır. Kurtuluşa erenler bu şekilde Allah tarafından (verilen) mertebelerini ve hak etmiş oldukları sevaplarını kazandılar. Buna karşın isyan ile insanlar, Allah'ın öfkesine ve cezasına duçar oldular. Allah; itaati terk eden, itaati kaybeden, onun sınırlarını ihlal eden, ondan yüz çeviren ve isyana yönelenleri, dalalet meyledenleri ve saldırganlaşanları, hakkı görmeyip sınırı aşanları, hayır ve takva yolunu terk edenleri helak etmiştir. O halde yüz yüze kaldığınız ve başınıza gelenler karşısında Allah'a itaat edin ve bu konuda içten olun. Ona güvenerek,

²⁶³ Fussilet, 41/11. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4229/11-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

²⁶⁴ Bakara, 2/30. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/37/30-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

hızla ve samimiyetle itaate sarılın ve de onunla Allah’a yakın olmayı temenni edin. Çünkü Allah’ın itaat edenleri nasıl yücelttiği ve delillerini/kanıtlarını nasıl galip kıldığını, onlara karşı gelen, düşmanlık besleyen, eziyet eden ve taşıdıkları Allah’ın nurunu söndürmek isteyenlerin batıl iddialarını ise nasıl çürüttüğü müşahade ettiniz. Bununla birlikte isyan ehlinin; nasıl kınamalara maruz kalacakları ve ne şekilde hor görülecekleri, akıbetlerinin de nasıl çürüyüp küçülme (un ufak olma) ve de nasıl zelil olup helak edilme olacağı konusunda haberdar edildiniz. Şüphesiz burada akıl sahipleri için istifade edilecek bir ibret ve bağlanılacak bir kıymet vardır Onlar Allah’ın ibret sahipleri için takdir ettiği hayırlı sonu bilir.

(Sonra) Hamt, şükür ve faziletin kendisi için olduğu yüce Allah; akan kanın durdurulması, kalplerin sevgi ile birleştirilmesi, fikir birliğinin sağlanması, toplumu ayakta tutan direklerin sağa sola sapmadan tam ortada ve dik bir şekilde ayakta tutulması, toplumun (insanların) ıslah edilmesi ve de bu dünyada nimet hazinelerinin kazanımı gibi konularda, ümmeti, kendileri için bir nizam (düzen), işlerinde bir dayanak olarak meydana getirdiği hilafet ile birlikte, en iyi akıbete erıştirdi (sevk etti/iletti).

Bu ahit²⁶⁵ ki Allah’ın halifelerine bu ahdi kuvvetlendirmelerini ilham ettiği, halifeleri vesilesiyle Müslümanların mühim konularını gözetirdiği, Müslümanların halifelerinin başına bir şey gelip de korktukları vakit bir güven ve (karşı karşıya kalacakları) herhangi bir durumda da bir sığınak olandır. Bu ahit ile dağınıklık giderilir, ilişkiler düzeltilir, İslam şehirlerinin korunup kollanması sağlanır, Allah’ın dostlarının arzusu olan şeytanın bozgunculuklarına son verilir, dinin yok olmasına ve Müslümanların yollarının ayrılmasına, birliklerinin ihtilafa dönüşmesine engel olunur. Anlaşmazlığa düşerlerse Allah bunun kötü sonucunu gösterecek, umut ve hayallerini boşa çıkaracaktır. Ahde bağlı kalmaları halinde ise Allah, dostlarına olan ahdi yerine getirecek, onların işlerini kolaylaştıracak, ona ihanet etme gayesinde olanları tarumar edecektir. Allah’ın sıkı tuttuğu ahdi gevşetmek isteyen ve ona olan güveni zayıflatanları Allah saf dışı etti. Böylelikle Allah, halifeleri ve itaatini emanet ettiği ihlas sahibi cemaatinin mensupları için en güzel ve en iyi olanı tamamlamıştır. Onlara izzetinden, cömertliğinden, yüceliğinden ve kuvvetinden vermiştir.

²⁶⁵ Mektubun tercümesinin bazı yerlerinde kullanmayı tercih ettiğimiz “ahit” kelimesi orijinal metin esas alındığında genellikle “Halifelik, hilafet veya hilafet makamı” gibi kelimelerle aynı anlamı taşımaktadır. Bununla birlikte “ ahit” kelimesinin farklı anlam taşıdığı durumlarda ise taşıdığı anlam parantez içerisinde belirtilmiştir.

İşte bu ahit İslam'ın bütününün bir parçası olmakla beraber, Allah'ın bu ahit ehline layık gördüğü büyük iyiliklerin de bir tamamlayıcısıdır. Bundan dolayı Allah bu ahdi, onun aracılığı ile icra ettiği ve onun diliyle beyan ettiği ve de bu vazifeyi kendisine emanet ettiği kimseleri başarılı kılmış, kendi katında onlara en güzel ödülü vermiştir. Allah, Müslümanlar indinde de bu kimselerin bu ahdin faydaları sayesinde en güzel etkiyi bırakmalarını ve nimetlerinden Müslümanlara genişçe (bolca) verilmesini sağlamıştır. Böylelikle onlar da onun izzetine yaslandılar. Bu ağır sorumluluğu yüklenerek (ahdin) himayesine sığındılar. Nitekim Allah onlara yüklediği bu sorumlulukla onları her nevi tehlikeden koruyup, bölünmeden kurtararak birliğe katar. Münafıkları da bununla yok eder, Müslümanları her çeşit anlaşmazlık ve ayrılıktan korur.

Öyleyse size merhamet eden, işlerinizde bu ahde göre size kılavuz olan, bu ahitle müsterih olmanız için bu ahdi güvenli ve sükûnetli (bir ikametgâh) kılıp dalları altında gölgelendiren Allah'a hamt edin. Bu ahit sayesinde; din ve dünya ile ilgili meselelerinizde, boyunlarınızın bükülmesi, yüzlerinizin hatları (şekillenmesi), perçemlerinizin birleşmesi (vb. gibi şeyler) ile size yol gösterilecektir. Bu çok büyük ve önemli bir nimettir ve de bunda Allah'ın afiyetle (sağlıkla) ile ilgili güzel bir imtihanı vardır. Bu imtihanı akıl ve idrak sahibi olan ve amelleriyle işlerin sonunu görebilen, iyilik yolunun ışıklarını tanıyanlar bilirler. Sizler hakiki anlamda Allah'a şükredenlerdensiniz. Çünkü O, dininizi korumuş, topluluğunuzu ve birlik davanızı muhafaza etmiştir. Sizler onun hakkının özünü bilmeye layıksınız. Sizi azimli kılmasından dolayı ona hamt etmek size vacip oldu. Bu durum karşısında sizin mertebemiz ve faziletiniz Allah'ın sizi imtihan etmekte olduğu güzel edanız kadardır. İnşallah başarılı olursunuz. Kuvvet sadece Allah'ın izniyledir.

Müminlerin Emîrî, Allah'ın ona bu görevi (ahdi/halifelîği) tevdi ettiği andan itibaren bu ahde verdiği ehemmiyet ölçüsünde başka hiçbir şeye ehemmiyet vermemiştir. Çünkü bunun, Müslümanlar için çok önemli olduğunu bilmektedir. Allah bu ahitte (ahit ile) onlara imrenilecek sonuçlar gösterdi ve onları, onlar için arzu ettiği ikramlara nail kıldı. Allah, halife ve Müslümanlar için hükmünü açıkladı. Nitekim hüküm sahibi O'dur ve gaybın ilmi O'na aittir ve de O her şeye kadirdir. Müminlerin Emîrî kendisini ve Müslümanları en doğru ve en iyi olan akıbeta ulaştırması için Allah'ın yardım ve desteğini dilemektedir.

Müminlerin Emîrî sizi bazı ahitlerle (sorumluluklarla/sözleşmelerle) muhatap tutmayı düşünmüştür. Bu ahitlerle (sorumluluklar/ sözleşmeler ile) selefleriniz gibi umutlarınız ve emelleriniz gelişecek, nefsiniz huzuru bulacak, aranız düzelecektir. Bu ahitler (sorumluluklar/sözleşmeler); (ayrıca) sizin için bir kurtuluş, fayda ve hayati öneme haiz bir velayete vesile olacaktır. Buna karşılık bu dinin yok olmasını, mensuplarının parçalanmasını isteyen münafık ve fâsıkların zillete mahkûm olmalarını, sahneden çekilip hüsrana uğramalarını sağlayacaktır. Bu sebeple Müminler'in Emîrî (önce) oğlu Hakem'i ve Osman'ı kendisinden sonrası için veliaht olarak görevlendirmiştir. Müminler'in Emîrî ümit eder ki Allah her ikisini de bu görev için yaratmış ve buna uygun vasıflarla bezemiş olsun. (Ayrıca) Bu göreve tayin ettiği kişinin, doğru görüşlü, dinen dosdoğru bir itikat da, çok yiğit, işlerin hayırlısını bilen şahsiyetlerden birisi olması gibi mükemmel meziyetlere sahip olmasını da temenni etmektedir. Müminlerin Emîrî bu hususta size iyilikler verip sizin için gayret etmekten geri durmayacaktır.

Bu niyet ile Allah'ın adıyla ve O'nun bereketiyle Müminler'in Emîri'nin oğlu Hakem'e ve ondan sonrası için kardeşi Osman'a iştirak (söz dinleyerek), itaat ederek biat edin. Bu hususta geçmişte Allah'ın size gösterdiğine benzer; geniş kolaylık, kapsamlı (genel) iyilik, büyük lütuf gibi benzeri nimetlerden daha da iyisini göreceğinizi, daha da iyisi ile nasipleneceğinizi, daha da iyisine alıştırılacağınızı, daha da iyisi ile tanıştırılacağınızı umut edip varsayın. Nitekim (şu an) bunları dileyenler, koruyanlar, emniyetini sağlayanlar, nimetini elde edenler, güvence altına alıp, muhafaza edenler oluverdiniz. Bu iş ki (veliahtlık tayini/ahit) vücuda getirmeye uğraştığınız, süratle ona yöneldiğiniz, bunu yapmasından ve de sizi bununla nasiplendirmesinden dolayı yüce Allah'a hamt ve şükredip bunu kendiniz için bir şans olarak gördüğünüz, Allah'ın bu hususta hakkını ödeyebilmek içinde yarışıp, (nefislerinizle/benliğinizle) mücadele etmekte olduğunuz meseledir. Nitekim daha önce de Allah, nimetleriyle, ikramlarıyla ve de güzel bir alın yazısıyla (güzel paylaşımıyla) size ihsanda bulunmuştur. Bu nedenle O'nu arzu ediyor ve O'na yöneliyorsunuz. Buna da Allah'ın sizi sınadığı ölçüde, size kısmet ettiği kadar nail olacaksınız.

Bununla birlikte Müminlerin Emîri iki veliahttan birinin başına bir şey olay (musibet) gelirse onun yerine ve boşalan makamına ümmetinden veya evlatlarından

istediğini getirme hakkına sahiptir. İkisinden istediğini öne geçirmek veya geriye almak yetkisi de vardır. Bunu iyi bilin ve iyi anlayın.

O’ndan başka ilah olmayan ve görüleni ve görülmeeyeni bilen ve Rahman ve Rahim olan Allah’tan dilediğimiz odur ki Müminler’in Emîri’nin diliyle dillendirdiği bu hükmün ona ve size hayırlı, akıbetinin de esenlik, mutluluk ve gıpta olmasıdır. Çünkü bu ancak O’nun elindedir ve buna ancak O hükmedebilir, bu konuda da yalnızca O’na meyledilir. Allah’ın selam ve rahmeti üzerinizde olsun.”

Mektup ’da görüldüğü üzere II. Velîd’in oğullarına veliaht olarak biat alabilmek için veliaht tayini işini, bunun üzerinden de halifelik makamını olağanüstü bir belagat ile gerek din hayatının gerekse dünya hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak takdim etmektedir. Fakat burada şunu kestirmek açıkçası pek de kolay gözükmemektedir. Şöyle ki II. Velîd’in veliaht tayin ederken veliahtlık ve halifelik makamını muazzam derecede kutsarken kullandığı dini argümanlar, kendi samimi düşünceleri ya da inanışlar mıdır yoksa amacına ulaşmak üzere kullandığı araçlar mıdır? Bu soru gerçekten kendi bünyesinde birtakım iç açmazları barındırmaktadır. Bu sebeple sorunun analizinin daha evvelde belirtildiği üzere II. Velîd’in karakterinin inceleneceği bölümde yapılması, II. Velîd’in bu konu hakkındaki gerçek niyetini daha saydam bir şekilde ortaya koyacaktır.

2.7 II. Velîd’in Halifeliği Döneminde Yaşanan İç Gelişmeler

II. Velîd’in halifeliği süresince göze çarpan gelişmeleri üç başlık altından incelemek mümkündür. Bunların ilki II. Velîd-Hâlid b. Abdullah el-Kasrî ilişkisi ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin öldürülmesi, Yahya b. Zeyd’in Öldürülmesi ve sonuncusu da Abbâsî Propagandası/Davetidir. Bunlardan ilk ikisi, özellikle de Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin öldürülmesi olayı, II. Velîd’in siyasi hayatında son derece önemli bir yere sahiptir.

2.7.1 II. Velîd- Hâlid b. Abdullah el-Kasrî İlişkisi ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin Öldürülmesi

Kaynaklarda Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin doğum tarihi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Hâlid’in h. 126/m. 743 tarihinde öldüğü ve o vakit

yaşının altmış civarında olduğu aktarılmaktadır.²⁶⁶ Bu bilgi ışığında bir hesaplama yapıldığında da, Hâlid'in doğum yılının h. 66/m. 685 olduğu çıkarımına varmak mümkündür.²⁶⁷ Ailesi hakkında pek az bilgi mevcut olan Hâlid'in soyunun Adnânîler'e mensup Becîle kabilesinin Kasr koluna dayandığı, annesinin Rum asıllı bir cariye olduğu, bu nedenden ötürü de "İbnü'n-Nasrâniyye" diye anıldığı kaydedilmektedir.²⁶⁸ Doğum yerinin Şam veya Medine olduğu şeklinde iki farklı bilgi mevcuttur.²⁶⁹

Hâlid siyasi yaşamına Velîd b. Abdülmelik döneminde Haccâc b. Yûsuf'un yanında başlamış²⁷⁰ ve ilk olarak Velîd b. Abdülmelik tarafından (h. 89/m. 707-708, h. 91/m. 709-10, h. 93/m. 711 veya h. 95/m. 713 yılında) Mekke valiliğine tayin edilmiştir.²⁷¹ Hâlid'in Mekke valiliği esnasında yaptığı olumlu ve faydalı birtakım icraatları sebebiyle hem kendisinin hem de Emevîler'in, Müslümanların nazarındaki itibarı artmış ve bu durum dolaylı yönden Velîd b. Abdülmelik dönemin kısmen sakin bir dönem olmasına katkı sağlamıştır.²⁷² Buna karşın hem dini konular hakkında, özellikle de zenzem suyuna ilişkin kullandığı ifadelerin ardından hem de Saîd b. Cübeyr'in öldürülmesindeki etkisi sebebiyle öfke oklarını üzerine çekmiştir.²⁷³

H. 96/ m. 715 yılında Süleyman b. Abdülmelik döneminde Mekke valiliğinden alınan Hâlid, Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra halife olan Ömer Abdülaziz ve onun ardından gelen Yezid b. Abdülmelik tarafından herhangi bir göreve tayin edilmediği için bir müddet köşesine çekilerek siyasetten uzak durma durumunda kalmıştır.²⁷⁴ On yıla yakın bir müddet siyasetten uzak kalan Hâlid, halife olması için çaba sarf ettiği Hişâm b. Abdülmelik tarafından h. 105 /m. 724 azledilen Irak valisi olarak Ömer b. Hubeyre'nin yerine yeni Irak valisi olarak atanmıştır.²⁷⁵ Hişâm'ın buradaki amacı bir görüşe göre Yemenî kabilesinden olan²⁷⁶ diğer bir görüşe göre ise ne Kaysî (Mudârî) ne

²⁶⁶ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 419.; Ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. 3, s. 402.

²⁶⁷ Enginar, *a.g.t.*, s. 3.

²⁶⁸ Abdülkerim Özaydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 281; Mustafa Demirci, "Emevîlerin Irak Valisi Hâlid b. Abdullah El-Kasrî'nin Hayatı ve Faaliyetleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 2, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52577>, s. 62.

²⁶⁹ Enginar, *a.g.t.*, s. 3.

²⁷⁰ Özaydın, *a.g.md.*, C. 15, s. 281.

²⁷¹ Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Bir Emevî Valisi: Hâlid B. Abdullah el-Kasrî", *İstem Dergisi*, S. 8, 2006, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260700> (04.12.2023), s. 240; Enginar, *a.g.t.*, s. 84.

²⁷² Özaydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", C. 15, s. 281; Enginar, *a.g.t.*, s. 84.

²⁷³ Enginar, *a.g.t.*, s. 84. Gömbeyaz, *a.g.m.*, s. 241-242.

²⁷⁴ Özaydın, *a.g.md.*, C. 15, s. 281; Aksu, *a.g.e.*, s. 54-55.

²⁷⁵ Enginar, *a.g.t.*, s. 84; Gömbeyaz, *a.g.m.*, s. 243.

²⁷⁶ Ömer Ferrûh, *Târîhu Sadri'l- İslâm ve'd-Devletü'l Ümeviyye*, Dârü'l- 'İlm lil Melâiyîn, Beyrut 1970, s. 174.

de Yemenî kabilelerinden birine mensup olmayıp²⁷⁷ Yemenî kabilesine yakın olan Hâlid'i²⁷⁸ kullanarak devletin bu bölgedeki (Irak) Kays kabilesinin baskısını kırabilmek (özellikle Yemenî/Kelbî kabileler üzerindeki) ve Kaysî ile Yemenî kabileleri arasında bozulan dengeyi sağlayabilmektir.²⁷⁹ Diğer bir ifade ile Hişâm Kaysî olan Ömer b. Hübeyre'nin uygulamaları sebebiyle devlete öfkeli olan Yemenîler'in, yaptığı bu tayinle öfkelerini dindirmek ve böylelikle de bölgedeki toplumsal huzuru tesis etmeyi arzu etmiştir.²⁸⁰

Hâlid b. Abdullah, yaklaşık on beş sene boyunca Irak valiliğini devam ettirmiştir.²⁸¹ Bu durum Hâlid'i, Haccâc b. Yûsuf'tan en uzun Irak valiliği yapan idareci konumuna taşımaktadır.²⁸² Irak, Emevîler döneminde Hâlid'in, sosyal ve ekonomik alanlarda yaptığı faydalı icraatlar sayesinde en parlak ve müreffeh günlerini yaşamıştır.²⁸³ Ne var ki Hâlid b. Abdullah Irak valiliğinin son zamanlarında sahip olduğu devasa zenginlik, halifenin kendisini devlet malını zimmetine aktarmakla suçlaması, İslam dinine ilişkin küçümseyici söylemlerde bulunması, gayri Müslimleri, Müslümanlara üzerine idareci olarak ataması, zındıklıkla itham edilmesi, annesi için bir kilise yaptırması, havra yaptırması, Mazdek²⁸⁴ veya Zerdüştlük²⁸⁵ inancında olanlara devlet kademelerinde vazifeler vermesi, Yemenî kabilelerine yakın durup Kaysî kabilelere karşıt bir tutum benimsemesi ve bunun halifeye şikâyet edilmesi gibi nedenlerden dolayı Hişâm tarafından h.120/ m.738 tarihinde Irak valiliğinden azledilmiştir.²⁸⁶ Bu sebepler dışında Hâlid'in, Hişâm'ın oğlu (Ebû Şâkir) Mesleme'nin veliahtlığını veya halifeliğini tanımayacağını (dolaylı olarak) ifade etmesi, Hişâm'ın Irak valiliği görevini küçümseyip kendi oğlunu Hişâm'ın Mesleme adındaki oğlundan

²⁷⁷ Özeydın, a.g.md., C. 15, s. 281.

²⁷⁸ Aksu, a.g.e., s. 56.

²⁷⁹ Gömbeyaz, a.g.m., s. 244

²⁸⁰ Aksu, a.g.e., s. 55.

²⁸¹ Özeydın, a.g.md., C. 15, s. 282.

²⁸² Aksu, a.g.e., s. 55.

²⁸³ Özeydın, a.g.md., C. 15, s. 282.

²⁸⁴ Mazdek İnanıcı (Mazdekiyye): Milâttan sonra V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik bir yapısı olan reformist dinî hareket. Zerdüştilik ile oldukça benzer yönleri bulunan bu hareketi, İbn Nedîm'de Zerdüşti bir mezhep olarak nitelendirmiştir. Mazdek İnanıcı (Mazdekiyye) hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Kenan Has, "Mazdekiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

²⁸⁵ Zerdüştilik: Zerdüş'tün tebliğ ettiği, tek tanrılı bir tanrı tasavvurunu içeren itikat ve düşünce sistemine sahip ilk dönem Mecûsiliği. "Zerdüştilik" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

²⁸⁶ Enginar, a.g.t., s. 50-56,84; Demirci, a.g.m., s. 70-73.

daha üstün görmesi, atadığı Mecûsî²⁸⁷ bir bürokratin bir Müslüman kadına tacizde bulunması sonucu Müslüman kadının kendisine yaptığı şikâyeti alaya alması gibi çeşitli nedenlerin de Irak valiliğinden azledilmesinde önemli tesiri olduğu bildirilmektedir.²⁸⁸

Hâlid, görevden alınmasının ardından Rusâfe'ye gitmiş ve orada bir müddet ikamet etmiştir. Daha sonra yaşanan gelişmeler üzerine Şam'a gelerek yaşamını burada devam ettirmek istemiştir. Bu esnada Emevî iktidarında değişiklik olmuş ve Hişâm'ın yerine Velîd b. Yezîd tahta geçmiştir.²⁸⁹

II. Velîd-Hâlid ikilisinin arasındaki münasebetler hakkında fikir edinmemizi sağlayan bir rivayete göre: "II. Velîd, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi oğluna biat etmeye çağırır. Hâlid, II. Velîd'in bu çağırısına olumlu yanıt vermeyince hane halkından birtakım kişiler ona "Müminlerin Emîri seni oğluna biat etmeye çağırdı. Sen ise buna karşı geldin, öyle mi?" dedi. O da şu cevabı verdi: "Yazıklar olsun size! Arkasında namaz kılmadığım ve şahitliğini kabul etmediğim bir kişiye nasıl biat ederim?" Onlar "Ama kötü karakterine ve fâsıklığına rağmen II. Velîd'in şahitliğini kabul ediyorsun!" dediklerinde Hâlid kendini şöyle savundu: "II. Velîd'in durumu hakkında kesin bir bilgim yok. Bu işi inceleme gibi bir gayemde yok. Konuşulanlar ise yalnızca insanların söylediklerinden ibarettir." II. Velîd, Hâlid'e öfkeleni ve "Şaş (Hişâm) onu çok iyi tanıdı!" dedi. Bu rivayet de görüldüğü üzere II. Velîd-Hişâm ikilisinin ilişkisinin genel durumunun pek de iyi olmadığı ve bunun nedenlerinden birinin de Hâlid'in, II. Velîd'in oğluna veliaht olarak biat etmeyi ret etmesi olduğu ifade edilebilir.²⁹⁰

Kaynaklarda bu rivayet dışında aktarılan ve II. Velîd-Hâlid ilişkisinin mahiyetini ortaya koyacak olan genel anlamda iki rivayetten söz edilebilir. Bu iki rivayet, Hâlid'in hem öldürülme sebebi hem de II. Velîd ile münasebetinin niteliğinin resmini çizmesi açısından önem arz etmektedir.

Bunlardan ilk rivayete göre II. Velîd halife olunca, Hâlid'i, Hişâm döneminde karşı karşıya kaldığı "zimmetine para geçirme" suçu ve isyan hazırlığında olan oğlu

²⁸⁷ Mecûsî: Ateşperest veya ateşe tapan demektir. "Mecûsî" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Gündüz, a.g.md., C. 28, s. 279-284.

²⁸⁸ El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 94-95-96, 131; El-Belâzürî, a.g.e., C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 882-883, 917; Enginar, a.g.t., s. 51-52.

²⁸⁹ Aksu, a.g.e., s. 56.

²⁹⁰ El-Belâzürî, a.g.e., C. 9, s. 94-95-96, 131; El-Belâzürî, a.g.e., C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 882-883, 917.

Yezîd b. Hâlid hakkında sorguya çekmek maksadıyla²⁹¹, II. Velîd'in, Hâlid'e: "Müminler'in Emîri elli milyonun durumunu öğrendi. Sen, onun yanına gel" şeklinde bir mektup yazarak haber yollar. Hâlid, II. Velîd'in bu mektubu üzerine yola çıkar. Halîd, II. Velîd'in yanına vardığında II. Velîd, Hâlid'e: "Oğlun Yezîd nerede?" diye sorar. Hâlid: "Biz onu şimdiye kadar Müminler'in Emîri'nin (II. Velîd'in) yanında zannediyorduk," şeklinde bir cevap verince, Halîd'in verdiği bu cevap karşısında II. Velîd, Halîd'e: "Hayır. Sen, onu fitne çıkarsın diye (arkanda) geldiğin yerde bıraktın," şeklinde bir karşılık vermiş Hâlid ise: "Hayır, Müminler'in Emîri bizim itaat ehlerinden olduğumuzu (bir hayli iyi) bilmektedir," demiştir. Bunun üzerine II. Velîd'in Hâlid'e: "Onu (Yezîd'i) bize getirecek misin yoksa (ıstırap çektirerek) canını mı alayım?" şeklinde bir soru sorarak bir nevi tehdit etmiş, Hâlid'de: "Benim istediğim de zaten budur. Vallahi eğer Yezîd ayaklarımın altında olsa bile ayaklarımı onun üstünden kaldırmam," diyerek karşılık vermiştir. Hâlid'in verdiği bu cevabın ardından II. Velîd, muhafızına Hâlid'e işkence etmesini emretmiştir. Muhafızda Hâlid'e işkence edip daha sonra kendisini hapsetmiştir. II. Velîd, ardından Hâlid'i, elli milyona satın alabileceğini söyleyen Yusuf b. Ömer es-Sekafi'ye satmış, Yusuf b. Ömer es-Sekafi'de kendisine türlü işkenceler yapip Hâlid'i h. 126/m. 744 yılında öldürmüştür.²⁹²

Bir diğer rivayet ise şu şekildedir: "II. Velîd haccetmek istedi ve hac esnasında: "Kâbe'nin damında içki içeceğim." dedi. Halk onu orada parçalayarak öldürmeye niyetlendi. Bazı kişiler Halid b. Abdullah el-Kasrî'ye gidip (II. Velîd'e karşı) kendileri ile işbirliği yapmasını talep etti, fakat Hâlid bu isteği geri çevirdi. Bu kişiler bunun üzerine Hâlid' den : "Bari bu niyetimizi saklı tut," şeklinde bir başka talep de daha bulunduyorsa da, Hâlid bu talebe : "İşte bu olur," diye cevap verdi. Hâlid ardından

²⁹¹ Aksu, *a.g.e.*, s. 57.

²⁹² İbnü'l Cevzî, *a.g.e.*, s. 247-248; Taberî; Velîd'in gönderdiği mektup Hâlid'in eline geçince Hâlid'in bu mektup karşısında ne yapması gerektiği konusunda aralarında 'Umâre b. Ebû Külsüm el-Ezdi'nin bulunduğu bazı kimselerden fikir danıştığını, bu kişilerinde Hâlide, Velîd'e güvenmemesi gerektiği hatta Şam' a girip Beytül-mâl'ı ele geçirmesini böylelikle istediğini yapabileceğini telkininde bulunduklarını aktarmaktadır. Taberî aktardığı rivayetin devamında Hâlid'in, bu kişilerin veya grubun önerilerini kabul etmediğini de nakletmektedir. Taberî'nin aktardığı bu rivayette adı geçen 'Umâre b. Ebû Külsüm el-Ezdi'nin ismindeki "el-Ezdi" ibaresi sebebiyle Yemenî kabilesinden bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da yukarıda bahsi geçen telkin de bulunmak suretiyle Hâlid'i, dönemin halifesi Velîd b. Yezîd'e karşı kıskırtma gayesinde olanların Yemenîler olduğu çıkarımına varılabilir. Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 258; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 272-273; Aksu; Yemenîler'in Velîd'e isyan hazırlığı içerisinde olduğunu ve Hâlid'e, Velîd'e karşı iş birliği yapma teklifinde bulunduğunu, hatta ileride güçlenip Velîd'i tahttan indirebilecekleri bir noktaya gelirler ise gerekirse kendisine yani Hâlid'e biat edebileceklerini söylediklerini, fakat Hâlid'in onların bütün teklif ve isteklerini ret ettiğini ifade etmektedir. Aksu, *a.g.e.*, s. 59.

Velid'in yanına giderek II. Velîd'i : "Kâbe'nin damında içki içeceğini söylemişsin. Sakın bunu yapmak için ortaya çıkmak. Başına bir bela gelmesinden endişeleniyorum," diyerek ikaz etti. II. Velîd ise Hâlid'in bu ikazı karşısında şöyle bir karşılık verdi: "Bana kötülük yapmalarından endişelendiğin insanlar kimlerdir?" Halid: "Onları sana söylemem" dedi. Velid: "Eğer onların kim olduklarını bana söylemezsen, seni Yusuf b. Ömer'e gönderirim," diyerek Hâlid'i tehdit etti. Ancak Hâlid: "Beni Yusuf b. Ömer'e göndersen de bunları sana söylemeyeceğim," demek suretiyle II. Velîd'in tehdidine boyun eğmeyince, Velid, Hâlid'i Yusuf b. Ömer' e gönderdi. Yusuf da ona işkence çektirip eziyet ederek öldürdü.²⁹³

Hâlid b. Abdullah Kasrî'nin öldürülmesi olayı, II. Velîd'in ölümünü hazırlayan birkaç etmenden biri olmuştur. Fakat bu hususun ayrıntılarının ileride üzerinde durulacak olan "II. Velîd'in ölümü" faslında işlenmesi daha anlamlı uygun olacaktır.

2.7.2 Yahya b. Zeyd'in Öldürülmesi

II. Velîd'in halifeliği döneminde vuku bulan kıymete haiz bir diğer gelişme de Yahyâ b. Zeyd'in isyanı olup bu isyanın baş aktörü olan Yahya'nın babası Zeyd (Zeyd b. Ali)²⁹⁴, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'dan sağ kurtulan tek oğlu olan Ali Zeynelâbidîn'in oğludur.²⁹⁵ Diğer yandan doğum tarihi ve yeri hususunda açık ve somut bir bilgi bulunmayan Yahya'nın muhtemel doğum tarihinin h.107/m. 725 ve muhtemel doğum yerinin de Medine olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁶

Yahya, babası Zeyd'in, Hişâm döneminde Kûfe'de isyan edip bu isyan akabinde öldürülmesinin ardından²⁹⁷, isyan esnasında yaşı küçük ve sıcak çatışmalara katılmamış olmasına rağmen babasının yanında yer almasına²⁹⁸ istinaden oluşan sabıkası sebebiyle

²⁹³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 7-8; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 23; Belâzürî'nin naklettiği benzer bir rivayete göre ise Velîd hacca gitmek istedi. Fakat Hâlid, insanların ondan hoşnut olmamalarından dolayı ona kötülük yapmalarından endişelendiği için kendisini bundan alıkoymaya çalıştı. Velîd "Hacca gitmemi neden hoş karşılamıyorsun?" deyince Hâlid "Sana sebebini söylememe ihtiyacın yok." dedi. Bu cevap Velîd'in kızgınlığını iyice artırdı ve onun hapsedilmesini, Irak mallarından kendisinde olanların geri alınmasını emrederek onu, Yusuf b. Ömer'e gönderdi. Yusuf da öldürene kadar ona işkence yaptı. El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 167; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 952.

²⁹⁴ Cahid Kara, "Yahyâ b. Zeyd İsyanı ve Horasan'daki Etkileri", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, S. 2, 2020, <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/1264510> (22.12.2023), s. 769.

²⁹⁵ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 313. s. 313.

²⁹⁶ Kara, *a.g.m.*, s. 768.

²⁹⁷ Aksu, *a.g.e.*, s. 61.

²⁹⁸ Kara, *a.g.m.*, s. 769.

kısa bir süre daha yakalanmamak için Kûfe’de saklanmıştır²⁹⁹. Daha sonra taraftarlarının önerisi üzere³⁰⁰ gizlenmek için (Horasan’a geçmiş) Horasan’a bağlı Belh şehrinde yaşayan Hurayş b. Amr b. Davud adlı kişinin yanına giderek bu kişinin yanında kalmıştır. Yusuf b. Ömer yaptığı yoğun kovuşturmalar neticesinde, Hişâm’ın ölümünden itibaren, Velîd b. Yezîd tahta çıkana kadar Horasan’a bağlı Belh şehrinde saklanmaya devam eden Yahya’nın yerini tespit etmiş ve bu durumu Horasan valisi Nasr b. Seyyâr’a bir mektupla bildirmiştir. Nasr b. Seyyâr da Belh kaymakamı ‘Ukayl b. Makil el-‘İclî’ye ile bir mektup gönderip ona Hurayş’i tevkif edip Yahya b. Zeyd’i teslim edinceye kadar onu gözaltında tutmasını emretmiştir. ‘Ukayl, Hurayş’i yakalatıp huzuruna getirtmiştir ve ona Yahya’nın nerede olduğunu sormuştur. Hurayş’i bu soruya “Yahya hakkında bir bilgim yok” diye cevap verince ‘Ukayl, Hurayş’e altı yüz kırbaç vurup dövülmesini emretti. Bütün bu işkenceye rağmen Hurayş: “Vallahi, Yahya ayaklarımın altında olsa bile ayaklarımı kaldırıp da onu sana vermem” şeklinde bir söz sarf ederek Yahya’yı teslim etmeye veya yerini söylemeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine babasının gördüğü işkencelere daha fazla dayanamayıp babasının öldürülmesinden korkan Hurayş’in oğlu Kureyş b. Hureyş, ‘Ukayl’in yanına gelerek ona: “ Babamı (ne olur) öldürme ben sana Yahya’nın yerini göstereceğim” demiş ve ‘Ukayl’in kendisiyle gönderdiği adamlar eşliğinde Yahya’nın saklı bulunduğu yere giderek Yahya’yı yakalattırıştır. Yahya’yı ele geçiren ‘Ukayl, onu Nasr b. Seyyâr’a göndermiştir. Nasr ise Yahya ile ilgili geline son durumu Yusuf b. Ömer’e iletmiş, Yusuf b. Ömer’de vaziyet hakkında dönemin halifesi Velîd b. Yezîd’i bilgilendirmiştir.

II. Velîd, Yahya’nın vaziyeti hakkında edindiği bilgi üzerine Nasr’a bir mektup yazarak Yahya’nın canını bağışlanıp, onun ve adamlarının salıverilmesini emretmiştir. Nasr bu emrin ardından Yahya’yı ve arkadaşlarını serbest bırakıp kendisine iki bin dirhem vererek, fitneden sakınmasını ve II. Velîd’e doğru gitmesini söylemiştir. Böylelikle Yahya yola çıkmış ve Serhas’a vararak bir süreliğine burada konaklamıştır. Yahya’nın Serhas’da konakladığı bilgisi kendisine ulaşan Nasr, şehrin valisi Abdullah b. Kays b. ‘Ubâd’a bir mektup yazarak Yahyâ’nın süratle şehirden çıkarılmasını emretmiştir. Abdullah b. Kays b. ‘Ubâd’da, Nasr’ın emri üzerine Yahya’yı Serhas’dan çıkarmıştır. Serhas’dan çıkmak zorunda kalan Yahya yola koyulmuş ve İran’ın Tûs şehrine varmıştır. Fakat Nasr b. Seyyâr, Abdullah b. Kays b. ‘Ubâd’a yazdığı mektubun bir

²⁹⁹ Aksu, *a.g.e.*, s. 61.

³⁰⁰ Kara, *a.g.m.*, s. 783.

benzerini Tûs valisi el-Hasen b. Zeyd et-Temîmî'ye de yollamış ve bu mektupta ondan; Yahya'yı Tûs'a geldiğinde gözünün önünden kaçırmamasını, şehirde kalması hususunda kendisine herhangi bir teklif de bulunmamasını ve hızlı bir şekilde şehirden çıkarmasını istemiştir. Serhas'da karşılaştığı duruma benzer bir durumla tekrar karşı karşıya kalan Yahya, Tûs şehrinden de çıkarılmıştır. Tûs şehrinden de cebren çıkarılan Yahya, İran'ın diğer bir şehri olan Nîşâbur'un (Ebrşehr) valisi Amr b. Zürâre'ye teslim edilmiştir. Amr, Yahya'ya bin dirhem vererek onu II. Velîd'e doğru gitmesi için yolcu etti. Nîşâbur'dan çıkan Yahya Beyhak denilen bölgeye gelmiştir. Ne var ki Yahya, Yusuf b. Ömer'in kendisine suikast yapabileceği korkusu sebebiyle tekrardan beraberindeki yetmiş kişi ile beraber Nîşâbur'a (Amr b. Zürâre'nin yanına) dönmek üzere yola koyulur. Yol üzerinde bazı tüccarlarla karşılaşan Yahya ve adamları, bu tüccarlara ait olan binek hayvanları: "Kıymetleri borcumuzdur (Bunların gelirleri bizimdir)." diyerek onların elinden (zorla) almıştır. Yahya'nın yaptıkları Amr b. Zürâre'nin kulağına ulaşınca bu durumu hemen bir mektupla Nasr b. Seyyar'a bildirmiştir. Nasr aldığı bu mektubun ardından Amr'a, Yahya ile savaşmasını emretmiştir. Bu emir üzerine Amr yaklaşık on bin kişilik bir ordu ile yanında sadece yetmiş kişi olduğu aktarılan Yahya'nın üzerine yürümüş buna rağmen ikili arasında yapılan savaşı Yahya kazanmıştır. Amr'ı öldürüp birçok ganimet elde eden Yahya buradan Herat'a³⁰¹ oradan da Cûzcân'a³⁰² yönelmiştir. Amr'ın ölüm haberi ve Yahyâ'nın Cûzcân'a vardığı bilgisi kendisine ulaştırılan Nasr b. Seyyâr, Yahya ile savaşmak üzere Selm b. Ehûz önderliğinde Şam ve Horasan halkından oluşan sekiz bin kişilik bir ordu yollamıştır.

Selm b. Ehûz komutasındaki Emevî güçleri ile Yahya'ya bağlı güçler arasında Cûzcân'daki Er'ûne köyünde karşılaşan iki tarafa arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Yahya alına atılan bir ok sonucunda öldürülmüş (h. 125/m. 743) ve ona bağlı güçlerde hezimete uğramıştır. Ölümünün ardından Emevî ordusu komutanlarından Sevre b. Muhammed tarafından Yahya'nın cesedinin başı kesilerek bedeninden

³⁰¹ Herat: Afganistan'ın batı tarafında yer alan tarihi bir şehir. "Herat" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Recep Uslu, "Herat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

³⁰² Cûzcân: Afganistan'da yer alan eski bir eyalet veya bir bölge. "Cûzcân" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı, "Cûzcân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

ayrılmış, sonrasında gömleği çıkarılarak eşyaları da yağmalanmıştır.³⁰³ Yahyâ Cûzcân'da öldürüldükten sonra kesik başı, Selm b. Ehûz tarafından Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'a, ardından Irak valisi Yusuf b. Ömer'e ve son olarak da halife II. Velîd'e gönderilmiştir. Cesedi ise Cûzcân şehrinin giriş kapısı üzerine asılmıştır. Yahya'nın asılı cesedi yıllar sonra Ebû Müslim el-Horasânî tarafından indirilip cenaze namazının kılınmasının ardından defnedilmiştir. Yahya b. Zeyd'in isyanına, ölümüne giden süreç, faaliyetlerine, nasıl öldürüldüğüne ve öldükten sonraki durumuna ilişkin birçok farklı rivayet bulunmakla birlikte, tarihçilerin birçoğu Yahya'ya ilişkin bazı ufak farklılıklarla beraber yukarıda anlatıldığı şekliyle bir hadise nakletmektedirler.³⁰⁴

Yukarıda Yahya'nın, babası Zeyd'in, Hişâm b. Abdülmelik döneminde isyan eden bir kişi olduğuna, Yahya'nın da isyan sırasında Kûfe'de bulunması sebebiyle (yaşı küçük ve sıcak çatışmalara katılmamış olmasına rağmen babasının yanında yer almasından kaynaklı olarak) sabıkalı olduğuna bu nedenden ötürü de gizlendiğine ve yapılan kovuşturma sonucunda yakalanıp hapsedildiğine değinilmişti. Ancak bu niteliğine rağmen Yahya, II. Velîd'in verdiği emir sayesinde bulunduğu hapisten kurtularak, serbest kalmıştır. Fakat yine aynı II. Velîd (verdiği emirle), Yahya'nın cesedinin Yahya'yı tahkir edici bir şekilde teşhir edilerek asılmasına müsaade etmiştir. Bu durum II. Velîd'in, aldığı kararlar ve yaptığı icraatlar bağlamında tutarsız bir devlet yöneticisi olduğu çıkarımını yapmaya imkân tanımaktadır. Ne var ki Cahit Kara, II. Velîd'in, Yahya'nın bariz bir suçu bulunmaması ve bundan dolayı tutuklanmasının hukuksuz olacağını düşünmesinin yanı sıra Horasan'daki Şiiler'in Yahya'nın haksız

³⁰³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 228-230; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 240-243; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 471-472; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 226-227; Kara, *a.g.m.*, s. 765-787.

³⁰⁴ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü't-Tâlibiyyîn*, 4. Baskı, Seyyid Ahmed Sakr (thk ve şerh), Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbu'ât Beyrut 2006, s. 150; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 471-472; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 226-227; Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn el-Hârûnî, *Kitâbü'l-İfâdet fî Târîhü'l-Eimmeti's-Sêdet*, 4. Baskı, Mektebetü Ehlü'l Beyt (thk.), Mektebetü Ehlü'l Beyt, [y.y.] 2014, s.47; Kara, *a.g.m.*, s. 780; İbn Miskeveyh, Yahya'nın öldürüldükten sonra başının vücudundan koparıldığını, akabinde o haliyle Yusuf b. Ömer'e gönderildiğini, Yusuf'un onu astığını ancak halife Velîd'den gelen emir üzerine astığı yerden indirip yaktığını ardından küllerini de Fırat nehrine savurduğunu nakletmektedir. İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, C. 2, s. 471; İbn Miskeveyh dışında Ya'kûbî'de Yahya'nın öldürülmesine giden süreç/ölümüne ve bu süreçte yaşadıklarına dair farklı rivayetler ortaya sunmaktadır. Örneğin Ya'kûbî, Yahya'nın Beyhak'tan Nişâbur'a geri dönme sebebinin Yusuf b. Ömer'den korkmasına dayandıran bir rivayetten bahsetmemektedir. Ya'kûbî'nin aktardığı rivayete göre Yahya'yı etrafında toplanan Şii bir grubun ona "Ne zamana kadar daha zillate razı olacaksın?" demeleri, tekrardan Nişâbur'a geri dönmeye sevk etmiştir. Rivayetin devamında Nişâbur'a geri dönen Yahya'nın şehrin valisi Amr b. Züârre'ye savaş açarak, onunla savaştığını ve galip geldiği anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra Ya'kûbî Yahya'nın etrafında toplanan grubun sayısının meselesinde de farklı bir bilgi vermektedir. Diğer kaynaklar bu taraftar grubunun sayısını yetmiş olarak gösterirken, Ya'kûbî'nin anlatısına göre bu taraftar grubunun sayısı yüz yirmidir.

yere hapsedilmesi sebebiyle ayaklanma ihtimalini hesaba kattığı için bu şekilde davrandığını ifade etmektedir. Kara'nın bu yorumu iki açıdan pek doğru gibi gözükmemektedir. Birincisi Yahya'nın, daha evvel zikredilen sabıkasından dolayı o ana kadar isyan etmemiş olsa dahi isyan etme potansiyeli taşıdığını söylemek gerekmektedir. Yani Yahya hakikatte suçsuz olsa bile isyan etme potansiyeline sahiptir. Nitekim Yahya'nın babası Zeyd'in, Yahya'ya Emevîler'e karşı cihat etmesini vasiyet ettiği şeklinde bir rivayetten de söz edilmesi³⁰⁵ Yahya'nın isyan potansiyeli olduğunu savını kuvvetlendirmektedir.

İkinci olarak Kara'nın bu mesele bağlamındaki yorumu aracılığı ile çizdiği II. Velîd portresi kaynakların çizdiği II. Velîd portresinden hayli uzaktır. Zira kaynaklar II. Velîd'in politik anlamda bu denli ince düşünen bir siyasi aklı olduğundan bahsetmemektedir. Hatta kaynaklarda II. Velîd'in devlet işleriyle pek ilgilenmeyip zamanın çoğunu eğlence ile geçirdiğini gösteren birçok anlatı bulunmaktadır. Ancak bu hususlar ayrıntısıyla ile beraber daha sonra ele alınacaktır. Öte yandan Aksu'da, II. Velîd'in bu davranışının Emevîler'in, Hz. Ali evladına yönelik olan klasik politikasına uymadığını söylemektedir.³⁰⁶ Bu mesele hakkında dikkate değer bir diğer husus 'İbn Inebe tarafından aktarılan rivayettir. Rivayete göre II. Velîd, önce Yahya'nın yakalanıp hapsedilmesi talimatını vermiş, talimatı yerine getirilince ise Yusuf b. Ömer'e, Yahya'ya fitneden sakınmasını nasihat ettikten sonra onu salıvermesini emretmiştir.³⁰⁷ 'İbn Inebe'nin aktardığı bu rivayet diğer (güvenilir) ilk dönem kaynaklarının hemen hemen hiçbirinde bulunmamakla beraber, aksine bu kaynaklar Yahya'nın yakalanması emrinin Nasr b. Seyyâr tarafından verildiğini kaydetmektedirler. Bu yönüyle rivayetin, ihtiyatla yaklaşılması gereken türden bir hüviyet taşıdığı söylenebilir. Diğer yönden şayet İbn 'Inebe'nin rivayeti doğru kabul edilse bile bu rivayet çerçevesinde de II. Velîd'in tutarsız bir tutum içinde olduğuna şahit olunmaktadır. Şöyle ki, II. Velîd önce Yahya'nın yakalatılıp hapsedilmesini sonrasında da nedensiz bir biçimde serbest bırakılmasını emretmekle bariz bir tutarsızlık içerisinde olduğunu göstermektedir. Sonuç itibarıyla bu mesele hakkında buraya kadar yapılan bütün tespitler, bu konu özelinden yola çıkarak, "II. Velîd'nin, tutarsız bir devlet yöneticisi ya da başkanı olduğu" şeklinde yapılan çıkarımı doğrular niteliğe sahiptir denebilir.

³⁰⁵ Kara, a.g.m., s. 769.

³⁰⁶ Aksu, a.g.e., s. 62.

³⁰⁷ İbn 'Inebe, *'Umdetü't-tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib*, 2. Baskı, Muhammed Hasan et-Talkânî (Tashîh), Menşûrâtü'l- Matb'atü'l- Hayderiyye, Necef 1961, s. 259.

2.7.3 Abbâsî Propangandası

Abbâsî propagandası Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelenlerin Abbâsî Devleti'nin kurulmasından önceki çok uzun bir zaman dilimi boyunca Emevîler'i devirip yerlerini alabilmek için başlattıkları ihtilal hareketinin en önemli aracı hatta Abbâsî İhtilali'nin tam olarak kendisidir. İfade edildiği üzere Abbâsî propagandası veya ihtilali süreci uzun bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Bundan dolayı aşağıda öncelikle bu ihtilale ilişkin genel bilgiler verildikten sonra ihtilalin, Velîd b. Yezîd dönemindeki durumuna değinilecektir.

Hz. Ali'nin torunlarından biri olan Ebû Hâşim vefatından önce, soyu Abbas'a dayanan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ı kendisinden sonra imam olarak vasiyet etmiştir. Ebû Hâşim'in ölümünden sonra Ebû Hâşim'in vasiyeti üzerine imam olan Muhammed b. Ali³⁰⁸, Humeyme dışında Kûfe ve Horasan'ı da Abbâsî davetinin merkezi olarak belirlemiş akabinde de bölgeye davetçiler göndererek gizli davet dönemini başlatmıştır.³⁰⁹ Diğer bir deyişle Abbâsî ihtilalinin somut olarak fitilini ilk ateşleyen kişi Muhammed b. Ali olmuştur. İhtilal hareketi takriben otuz yıl gizli ve planlı biçimde yürütülmüştür.³¹⁰ İmam Muhammed b. Ali b. Abdullah vefat edince, yerine vasiyeti üzerine oğlu İbrahim geçmiştir. Horasan'da gelişmekte olan ihtilal faaliyetinin dizginlerini eline alan İbrahim h. 128/m. 745 yılında Ebû Müslim'i, kutsal ailenin vekili sıfatıyla Horasan'a göndermiştir. Ebû Müslim'in Horasan'a giderek hareketin idaresini ele alması, ihtilâl faaliyetinin bir dönüm noktası olmuş³¹¹ ve ihtilal hareketi için gizlilik dönemi bitmiştir. Bu gelişmenin ardından Abbâsî ihtilali artık açık ve aşikâr bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Netice itibarıyla de h. 132/m. 749 yılında Emevî Devleti, Abbâsîler tarafından yıkılmış ve böylelikle ihtilal başarıya ulaşmıştır.³¹² Buraya kadar anlatılanlar Abbâsî ihtilalinin genel bir özeti olup bu özeti ardından yukarıda da söylenildiği üzere ihtilalin, II. Velîd dönemindeki durumuna ışık tutulacaktır. Kaynaklarda ihtilalin II. Velîd dönemindeki durumu hakkında bilgi veren

³⁰⁸ Hasan Onat, "Ebû Hâşim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 146.

³⁰⁹ Mohammad Asef Yooldooz, *Abbâsî Dâ'vet'i Süreci ve Abbâsî İlk Asrında Mevâlî*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012, s. 50.

³¹⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 66.

³¹¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 32; Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 197.

³¹² Aksu, *a.g.e.*, s. 66.

şu rivayet kaydedilmektedir: “H. 125/m. 744 yılında Süleyman b. Kesîr, Mâlik b. Heysem, Lâhiz b. Kureyz ve Kahtabe b. Şebîb Mekkeye giderek Muhammed b. Ali ile görüşmüş ve kendisine Ebû Müslim’in vaziyetini anlatmışlardır. Muhammed b. Ali’de onlara: “O hür müdür, değil midir?” şeklinde bir soru yöneltmiş onlarda Muhammed b. Ali’ye: “O hür olduğunu iddia etmektedir. Fakat efendisi ise onun kendisine ait bir köle olduğunu söylemektedir.” Bu diyalog üzerine Muhammed b. Ali’nin yanına gelen kişiler, Ebû Müslim’i efendisinden satın alıp azat etmişler ve ihtilal hareketine iştirakini sağlamışlardır. Bununla birlikte bu kişiler Muhammed b. Ali’nin kendisine de iki yüz bin dirhem para ve otuz bin dirhem değerinde elbiseler vermişlerdir. Ardından Muhammed b. Ali onlara (bir süre sonra) şöyle demiştir: “Bu yıldan sonra benimle görüşebileceğinizi zannetmiyorum. Eğer ölürsem lideriniz İbrahim b. Muhammed’dir. O benim oğlumdur. Ona güveniyorum ve ona iyi davranıp itaat etmenizi size vasiyet ediyorum. Sizin hakkınızda da ona nasihat ettim.” Muhammed b. Ali bu sözlerinin ardından kısa bir süre sonra h. 125/ m. 744 yılında altmış üç yaşında vefat etmiştir.”³¹³ Muhammed b. Ali’nin ölümünden sonra Abbâsî propagandistlerinin önde gelenleri Ebû Müslim ile beraber yeni İmam İbrahim b. Muhammed’in yanına giderek ona imam olarak biat ettiklerini söyleyip kendisine itaat edeceklerini bildirmişlerdir. Rivayette de görüldüğü üzere Abbasî ihtilalinde kilit rol üstlenen kişiler Velîd b. Yezîd’in hilafeti sürecinde de kademe kademe gitmek suretiyle amaçlarına ulaşmaya çalışmışlar ve nihayetinde bunu başarmışlardır.

2.8 II. Velîd’in Öldürülmesinde Etkili Olan Etmenler (Nedenler)

II. Velîd’in öldürülmesinde etkili olan etmenleri veya unsurları dört başlığa ayırmak mümkündür. Bunların ilki kaynakların sıklıkla dillendirdiği, sefih (gayriahlaki) ve zevkusefa içinde bir yaşam sürmesinin öldürülmesindeki etkisi, bir diğeri Yemenîler’in, öldürülmesindeki etkisi ve rolü, bir başkası Amcaoğullarına karşı sert ve katı tutumunun öldürülmesindeki rolü ve etkisi ve de sonuncusu Kaderiyye mezhebinin öldürülmesindeki etkisi ve rolüdür.”

2.8.1 Sefih (Gayriahlaki), Dini Hafife Alan ve Zevkusefa İçinde Bir Yaşam Sürmesinin Öldürülmesindeki Etkisi

³¹³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 227; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 240; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 5; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 19.

Kaynaklarda II. Velîd'in öldürülmesinde etkili olan nedenler veya etmenler bağlamında en çok dillendirilen şey onun, gerek halifelîğinden önce gerekse halifelîği esnasında bulunduğu konumun ağırlığına, ciddiyetine aldırmaksızın kendisini genellikle içkiye, kadınlara, müziğe, eğlenceye/oyuna, şiire, özel merak ile zevklerine adanması, bunun yanında gayriahlaki ve dini hafife alıp aşağılayan davranışlar sergilemesidir. Taberî II. Velîd'in ölüm sebebi ve nasıl öldürüldüğü başlığı altında bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Daha evvel (halife olmasından önce) Velîd b. Yezîd'in ahlaksızlığından, arsızlığından (fuhuşa ve içkiye düşkünlüğünden), dini küçümseyip hafife alışından söz etmiştik. Nitekim halife olunca eğlence, zevkleri, avcılık merakı şarap içme, fâsıkları kendine içki arkadaşı edinme gibi konularda daha da ileri gitmişti. Bu yaşam şekli askerlerine ve reayasına bundan çok rahatsızlık verdi. Bu nedenden ötürü ondan nefret ettiler.” Taberî bu konu bağlamındaki bir başka rivayetinde ise şöyle demektedir: “II. Velîd zevkusefayı, eğlenceyi/oyunu ve avlanmayı seven birisiydi. Halife olduktan sonra insanlar onun içinde bulunduğu durumdan (git gide) rahatsız olmaya başlamış ve (bu rahatsızlık sebebiyle) nihayetinde öldürülmüştür.”³¹⁴ Diğer bir klasik dönem tarihçilerinden olan İbnü'l-Esîr ise II. Velîd'in Emevî oğullarının zarif, yiğit, cömert, kuvvetli bir genci olduğunu belirttikten hemen sonra öldürülmesine dair şu ifadeleri kullanmaktadır: “(II. Velîd) Eğlenceye/oyuna, içki ve müziğe tutkundu (meraklıydı). Bu tutkusu ortaya çıkınca da (hat safhaya ulaşınca) öldürüldü.”³¹⁵ Abbâsîler döneminde yaşamış önemli bir tarihçi olan İbnü't-Tıktakâ, şii bir tarihçi olmasına rağmen eserinin II. Velîd ile ilgili kısmının ilk bölümünde öncelikle İbnü'l-Esîr'de olduğu gibi II. Velîd'in Emevîler'in zarif, yiğit, cömert ve kuvvetli olan kişilerinden birisi olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte öldürülmesinin sebeplerini ise şöyle izah etmektedir: “Öldürülme sebebi ise hilafetten önce anlattığımız üzere eğlenceye/oyuna, içkiye meraklıydı ve de Allah'ın koyduğu haramları (hafife alması) çiğnemesi, halifelik makamına oturduğunda da yine benzer bir şekilde sadece zevklerinin peşinde koşup işlediği günahları küçümsemesi buna ek olarak ailesinin önde gelenlerine yaptığı kötü muamele neticesinde onların öfke ve nefretini kazanmasıdır.”³¹⁶ Bir başka önemli tarihçi olan İbn Kesîr ise öldürülme sürecini anlattığı bölümde onu öldürmeye gelenlerden biri olan Yezîd b. Anbese es- Seksekî'nin, II. Velîd'e: “Biz

³¹⁴ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 231; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 243-244.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 242.

³¹⁶ İbn Tabâtâbâ (İbnü't-Tıktakâ), *el-Fahrî*, Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.], s.134-135.

senden, (Allah'ın) haramlarını çiğnemen, içki içmen, babanın Ümmüveled olan cariyeleriyle (Üvey annelerin ile) cinsel münasebette bulunman, Allah'ın hükümlerini hafife alman sebebiyle intikam almak istemekteyiz” dediğini aktarmaktadır. Böylelikle dolaylı olarak II. Velîd'in öldürülme sebebini onun genel olarak gayri ahlaki ve dinen caiz olmayan bir tavır içinde olmasına bağlamaktadır.³¹⁷ Fakat Steven Judd, II. Velîd'in şaraba, şarkıcılara (şarkıcı cariyelere) şiire olan sevgisinin bir benzerinin büyük ölçüde kendisi dışındaki diğer Emevî halifelerinin de mevcut olduğunu söylemekte, bu söylemi üzerinden de II. Velîd'in, neden diğer halifelerden oldukça fazla bir biçimde tenkit edildiğini sorgulamaktadır. Judd, II. Velîd'in bu muameleye maruz kalmasını nedenini, halkın tepkisini çeken davranışlarını daha önceki Emevî halifeleri gibi gizlemek yerine herkesin görmesi için aleni bir biçimde, cesaretle hatta gururla sergilemesi ile siyasi kişiliğini (hayatını) özel zevklerinden (hayatından) ayırmamasına dayandırmaktadır.³¹⁸ Ne var ki Judd'un bu yaklaşımının, Belâzürî'nin aktardığı bir rivayete binaen yüzde yüz doğru olmadığını söylemek gerekmektedir. Zira Belâzürî, naklettiği bir rivayette II. Velîd'in bazı durumlarda bazı davranışlarını gizleme ihtiyacı hissettiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu rivayetine göre: “II. Velîd Medine'ye haber yollayarak, oradaki şarkıcılardan bazısının yanına gelmesini talep etmiştir. II. Velîd'in talebi üzerine şarkıcılar da yola koyulmuştur. Şarkıcılar II. Velîd'in bulunduğu bölgeye yaklaştıklarında II. Velîd, şarkıcıların kimse tarafından görülmemeleri için ordugâha gece girmelerini emrini vermiştir. II. Velîd'in bu emrine, gece değil de gündüz gelen (ordugâha gündüz giren) Muhammed b. Âişe dışındaki tüm şarkıcılar uymuştur. II. Velîd, verdiği emre uymayan Muhammed b. Âişe'ye öfkelenmiş ve onun hapsedilmesini emretmiştir.³¹⁹ Bu rivayetin varlığına rağmen II. Velîd'in devamlı surette halkı tepkisini çekecek davranışlarını gizlediğini iddia etmek de, II. Velîd'in bu kadar kötü bir üne sahip olması gerçeği ile çelişecektir. Yani eğer II. Velîd bütün kötü nitelikli davranışlarını gizlemişse bu kötü şöhrete nasıl sahip oldu? Kaldı ki II. Velîd'in kişilik ve karakter analizinin yapılacağı bölümde de görüleceği üzere II. Velîd, birtakım menfi davranışlarını yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazen gizleme çabası içinde olurken, bazen de gizlemek için herhangi bir çaba içinde olmamıştır. Buradan hareketle II. Velîd'in, bu konu özelinde davranış ve tutumlarının tutarsız olduğu söylenebilir.

³¹⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s.11 ; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 27-28.

³¹⁸ Judd, *a.g.m.*, s. 453-454.

³¹⁹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 156; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 942.

Böyle bir tutarsızlığında altın da muhtemelen içkinin veya içki alımına bağlı oluşan sarhoşluğun ve de ileri de bahsi geçecek olan iradesine hükmedememe halinin etkisinin büyük bir yeri vardır. Öte yandan Judd'un, II. Velîd dışındaki diğer Emevî halifelerinin de genel olarak şaraba, müziğe, şiire, eğlenceye vs. II. Velîd gibi düşkün olup, ilgi duydukları yönündeki iddiası kısmen doğrudur. Buna karşın Emevî halifeleri arasında genel olarak II. Velîd'e benzer bir biçimde ve de ölçüde şaraba, müziğe, şiire, eğlenceye ilgi duyan sadece iki isimden söz edilebilir.³²⁰ Bunlardan birisi Yezîd b. Muâviye bir diğeri ise kendi babası olan Yezîd b. Abdülmelik'dir.³²¹ Nitekim bu iki halife de mevzu bahis hobi ve zevkler dolayısıyla, belli bir takım tepkilere maruz kalmış ancak bu tepkiler onları tahtan indirecek düzeye yetişmemiş veya indirmeye yetmemiştir. Örneğin Yezîd b. Muâviye'nin daha çok dini ve ahlaki olarak kötü bir yaşam sürmesi nedenine bağlanan Medinelerin Yezîd b. Muâviye'ye isyanı ve bunu neticesinde gelişen Harre vakasında Yezîd, kendisine isyan edenlerle yaptığı mücadelede galip gelmiştir.³²² Yine II. Velîd'in babası Yezîd b. Abdülmelik'in aşırı derecede kendisini eğlenceye ve zevkusefaya adanması Kureşli ve Emevîler'in bazı ileri gelenlerinin tepkisine yol açmış ve bu kişiler Yezîd b. Abdülmelik'i tahttan indirmek istemişlerdir. Ancak Yezîd b. Abdülmelik, kendini tahtan alma gayesinde olan veya bunun için harekete geçen kişilere karşı son derece sert uygulamalara başvurmuş, kimisini hapsederek cezalandırmak kimisini de öldürmek suretiyle muhaliflerini bir anlamda alt etmiştir.³²³ Bu çerçevede kötü yaşantısı veya halkın tepkisine yol açan zevkleri sebebiyle tek tepki toplayan veya kendisine isyan edilen tek Emevî halifesinin Velîd b. Yezîd olmadığı görülmektedir. Bununla beraber diğer halifeler II. Velîd'den farklı olarak doğru zamanda doğru düşmana karşı aldıkları gerekli tedbirler veya ortaya koydukları mücadeleler neticesinde muhaliflerini saf dışı bırakmayı başaramışlardır. Netice itibarıyla II. Velîd'in öldürülmesinde sefih (gayriahlaki), dini hafife alan (hatta inkâr eden) ve zevkusefa içinde bir yaşam sürmesinin öldürülmesinde etkili olan önemli etmenlerden birisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir, denilebilir. Bununla birlikte II. Velîd'in öldürülmesi meselesinin tek bir nedenle açıklanamayacak kadar içinde bir çok

³²⁰ Emevî halifelerinin geneline yakını içki arkadaşları (nedimler) ve şarkıcılar ile çok beraber vakit geçirmez veya bu kişilerle münasebetlerinde pek aşırıya kaçmazdı. Kılıç, ag.m., s. 515.

³²¹ Yusuf Şanverdi, *Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 51-55, 96-101.

³²² Ünal Kılıç, *Yezid b. Muaviye*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora tezi, Konya 1999, s. 210-212.

³²³ Fidan, a.g.m., s. 346-347

farklı faktörü ihtiva eden oldukça kompleks veya sofistike bir olay olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Çağdaş Arap tarihçisi Yusuf el- ‘İş, II. Velîd’i öldürme amacıyla ona başkaldıran, bu bölümden hemen sonra ele alınacak olan Yemenîler ile Kaderiyeciler başta olmak üzere nüfuz sahibi birçok gruptan bahsetmektedir. Ayrıca el- ‘İş, II. Velîd’in eğlence düşkünlüğünü (sefih bir hayat sürmesini), birtakım kişilerin (insanların) onun hakkında yaptıkları dedikodular ile abarttıklarını iddia etmektedir. Yine el- ‘İş’a göre, II. Velîd’in, kadınlara ve içkiye düşkünlüğü doğru olmakla birlikte dinsiz (veya dine saygısız, dini alaya biri) olduğuna dair kendisine yöneltilen ve doğru olamayan töhmetler halkın ve mütedeyyinlerin kendisine kin beslemesine neden olmuştur.³²⁴ Klasik dönem tarihçilerinden İbn İshak’da II. Velîd’e karşı başlatılan isyan hareketini Şam Kaderriyyesinin idare ettiğini söylemektedir.³²⁵

2.8.2 Yemenîler’in Öldürülmesindeki Rolü ve Etkisi

Yemenîler’in, II. Velîd’in öldürülmesinde oldukça önemli bir rolü ve etkisi vardır. Yemenîler’in birtakım nedenlere binaen II. Velîd’e kin duyduğu aktarılmaktadır. Rivayetlere göre bu nedenler II. Velîd’in, Halîd b. Abdullah el-Kasrî’ye yaptıkları ve Kaysî politika izlemesidir. II. Velîd, öncelikle ifade etmek gerekir ki daha öncede belirtildiği üzere bir rivayete göre Yemenî bir kabileye mensup olan bir başka rivayete göre ise Yemenî bir kabileye mensup olmamakla beraber Yemenî kabilelere yakın bir kişi konumundaki Halîd b. Abdullah el-Kasrî’ye yaptıkları nedeniyle Yemenîler’in düşmanlığını kazanmıştır. Nitekim II. Velîd’in, Halîd b. Abdullah el-Kasrî ile münasebetleri çerçevesinde Hâlîd’i hapse attırması ona yaptığı işkenceler, onu Yusuf b. Ömer’e satması (teslim etmesi) ve Yusuf b. Ömer’in de Hâlîd’e işkence ettikten sonra öldürmesi hakkında kimi bilgiler “II. Velîd-Hâlîd b. Abdullah el-Kasrî İlişkisi ve Hâlîd b. Abdullah el-Kasrî’nin Öldürülmesi” başlığı altında verilmişti. Bunun yanı sıra Yemenî bir şair tarafından II. Velîd’in, Hâlîd’i hapse attığı dönemde Yemenîler’i tahrik etmek için II. Velîd’in ağzından bir şiir okunduğu bildirilmektedir. Bu şiir zaten araları kötü olan II. Velîd ile Yemenîler’in arasındaki bağları iyice zayıflatmış, Hâlîd’in öldürülmesi ile de bu bağlar tamamen kopmuş, nihayetinde de Yemenîler, II. Velîd’i

³²⁴ El-‘İş, *a.g.e.*, s.302-303.

³²⁵ İbn İshak, *Kitâbü’s-Siyer ve’l-Megâzî*, 1. Baskı, Süheyl Zekkâr (neşr.), Dârü’l-Fikr, Beyrut 1978, s. 13.

öldürmek için ona muhalif olan kişilerle (gruplarla) işbirliği içine girerek II. Velîd'in öldürülmesinde en etkili unsurlarından biri olmuşlardır.

Söz konusu şiir şöyledir:

Sen bir araya gelmeyi ve de aradaki bağlantıyı sağlayan ipi aklederek (akletmeden)

ayaklanmadın mı?

Birliği sağlayan o ip şimdi kopuverdi?

Evet, artık senden akan gözyaşları bir ahenk içinde

Yağmur bulutu gibi akıp dökülmekte

Su 'dâ' ailesini aklına getirmeyi bırak artık

Çünkü biz sayı ve mal yönünden onlardan daha üstünüz

Biz insanlara zorla hükmederiz

Onları zillet ve işkence ile cezalandırırız

Biz Eş 'arîler' i Kays'ın gücüyle alt ettik

Öyle bir şekilde alt ettik ki bundan kurtuluş yoktur (sırtlarını doğrultamazlar bir daha)

İşte şu Hâlid içimizde esirdir (şimdi)

Şayet erkek iseler onu hapsetmemize mani olsunlar da görelim

(O/Hâlid) Çok eskiden beri onların büyüğü ve lideriydi

Biz ise onu rezil rüsva eyledik

Gerçekten de izzet sahibi kabileler olsalar idi

Onun (Hâlid'in) yaptıkları boşuna gitmezdi (unutulmazdı)

Bırakmazlardı onu yağmalanmış (gasp edilmiş) bir esir olarak (ve de)

Bizim ağır zincirlerimizle çivilenmiş biri olarak

Kinde ve Sekûn kabileri de özür dilemediler (vazgeçmediler)

Atları da mevcut yerlerinden bir yere ayrılmadılar

Onunla (izzetimizle) onları rezil kepeze ettik

Ve ovaları ve dağları da yıktık

Fakat bazı hadiseler onları zayıflattı (güçsüzleştirdi)

Ve parçalayarak felçli bir duruma getirdi

Onlar daima bizim kölelerimiz olacaklar

Zillate ve sefaletle mahkûm edeceğiz (onları)

Ertesi gün sabah uyandığımda (başımda) taç vardı

İnsanlara hükmetmek için, başkasına intikal etmez (hükmetme hakkı)

Bu şiire İmrân b. Helbâ' el-Kelbî adlı bir kişinin uzunca bir şiirle karşılık verdiği rivayet edilmektedir. Yukarıdaki şiire cevap niteliği taşıyan şiirin önemli olan bir bölümü şu şekildedir:

Ağlayacağız Hâlid'e hint çeliğinden yapılmış kılıçlarla

Yaptıkları da boşa gitmeyecektir (Hâlid'in).

Hâlid, huzurunda bulundukları vakit yetimlerin yardımcısı değil miydi?

(Ey Velîd) Sen ise onlarla alay ediyordun (zayıflatıyordun)

Hâlid, Nizâr'ın ölülerini kefenliyordu

Hayatta olanlarını da mal ve mülk yönünden zengin ediyordu

Şayet ona (kıyıp) zulmedenler olsalar idi

Onun kavminin alanında (mekânında), ibretlik bir biçimde cezalandırılacaklardı

Eğer kalırsan (belli birtakım) işaretlere sahip kadınlarla karışılacaksın

Yüzleri asık ve ikamet yerlerinden ayrılmayan

Yine Hamza b. Bîd ismindeki isimli bir başka şair, II. Velîd'in ağzından söylendiği sanılan şiire veya bu şiir üstünden II. Velîd'e şöyle bir şiirle cevap verir:

Zararlı gökyüzüne, zarar ekledin

Zararlı gökyüzü kökten sökülüp, sizden uzaklaştırılacaktır şeklindeki iddiandan sonra

Keşke Hişâm yaşasaydı da o yönetseydi bizi

Biz de hem hırslı (arzulu) hem de ümitli olsaydık geçmişteki gibi

Hamza b. Bîd, II. Velîde cevaben okuduğu diğer bir şiir şu şekildedir:

Ey kötü (müstehcen-zinacı) Velîd! Terk ettin açık yolu

Ve edindin kendine yol olarak uzak (ırak-dar) bir yolu

Ve daima aşırılığa kaçtın, zulmettin (günahkâr oldun), ileri gittin,

Sapıttın (yoldan çıktın), günah işlemeği (fıskı) teşvik ettin

Böyle yapmaya devam et! Ardından yine böyle yap, yap!

Ölüp de yere yığılıncaya kadar böyle yap!

Sen hiç ayılmayan bir sarhoşsun, yamayamadığın gibi

Hiçbir yırtığı,(yeni) yırtıklar oluşturdu birde

*Katolik Piskopos küfür ve fîsk'dan başka bir şey değildir!
Sen ise piskoposdan da başpiskoposdan da daha ileri gittin!*

Bu şiirlerden anlaşıldığı üzere birtakım kimselerin, Yemenîler'in zaten II. Velîd'in Hâlid'e yaptığı muamele yüzünden II. Velîd'e karşı duydukları kini ve öfkeyi arttırma yönünü de adımlar attıkları görülmektedir. Diğer yandan II. Velîd'in, Hâlid'e yaptıklarına rağmen Yemenîler'in, birtakım kişilerin tahrikleri olmasa belki de II. Velîd'e karşı bu kadar çok kin ve öfke duymayacakları şeklinde bir yorum yapmak pek yanlış olmayacaktır.

Yemenîler'in daha öncede ortaya konulduğu üzere II. Velîd'e karşı kin, öfke ve düşmanlık beslemesine neden olan bir diğer husus II. Velîd'in selefi olan diğer birçok Emevî halifesi gibi asabiyet odaklı bir politika izlemesidir. Burada öncelikle asabiyet olgusuna değinmekte fayda vardır. Zira II. Velîd'in, Kays (kabilesi) yanlısı ve Yemenî (kabilesi) karşıtı bir politika izlemesinin temelinde büyük ölçüde asabiyet olgusu yatmaktadır. Arap Tarihi'nde oldukça önemli bir yere sahip olan asabiyet olgusu³²⁶: Aynı soydan gelenlerin veya bir başka nedenle aralarında yakınlık olanların muhaliflere karşı beraber hareket etmelerini mümkün kılan dayanışma duygusu anlamı taşımaktadır.³²⁷ Asabiyet olgusu cahiliye dönemindekine benzer bir şekilde İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Asr-ı Saâdet haricindeki başta dört halife dönemi ile ardından gelen Emevîler döneminde siyasal ve sosyal konjonktörü etkileyen veya belirleyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Bunun yanı sıra II. Velîd asabiyet olgusundan etkilenen tek halife değildi. Yukarı da ifade edildiği üzere II. Velîd'in selefleri başta olmak üzere birçok Emevî halifesi gerekçesi ne olursa olsun asabiyet kışkırtıcıdan kurtulamamıştır. Örneğin Muâviye b. Ebû Süfyan ile oğlu Yezîd b. Muâviye ve Süleyman b. Abdülmelik Yemenî yanlısı bir asabiyet politikası izlerken, Velîd b. Abdülmelik ve Yezîd b. Abdülmelik Kaysî yanlısı bir asabiyet politikası gütmüşlerdir.³²⁸ Diğer taraftan Abdülmelik b. Mervân, Ömer b. Abdülazîz ve Hişâm b. Abdülmelik gibi halifeler Emevîler döneminde asabiyetin daha çok Kaysî ve Yemenî kabileler üzerinden gerçekleşmesinden dolayı Kaysî ve Yemenî kabileler arasında bir denge politikası

³²⁶ Aksu, *a.g.e.*, s. 67, 72.

³²⁷ Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 453.

³²⁸ Aksu, *a.g.e.*, s. 69-73.

izlemeye çalışmış³²⁹ böylelikle devleti asabiyet kaynaklı oluşabilecek olası tehlikelerden korumaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak Velîd b. Yezîd'in, babasının etkisiyle izlediği Kaysî yanlısı asabiyet politikasının, onun açık bir Yemenî düşmanı şeklinde algılanmasına sebep olduğu görülmektedir.³³⁰ Bunun yanında mevzubahis politika nedeniyle Yemenîler'in, II. Velîd'i düşman addedip ona cephe alması, onu öldürmeye teşebbüs etmelerindeki en önemli etkenlerden veya sebeplerden birisini oluşturmaktadır.

2.8.3 Amcaoğullarına Karşı Sert ve Katı Tutumunun Öldürülmesindeki Rolü ve Etkisi

Bu başlık altında ilk olarak II. Velîd'in amcası Hişâm'ın çocuklarına karşı takındığı sert ve katı tavırdan bahsetmek yerinde olacaktır. Daha önce belirtildiği üzere II. Velîd, amcası Hişâm ölünce halifelik tahtına oturtuktan sonra ilk icraatlarından biri Hişâm'ın (Mesleme b. Hişâm dışındaki) tüm aile efradını tevkif ettirmek olmuştur. II. Velîd'in özellikle Süleyman b. Hişâm'a kini çok büyüktü. Zira Süleyman, babası Hişâm döneminde babasının II. Velîd'e yönelik tavrına destek olmakta ayrıca II. Velîd'in görevden azli ve öldürülmesi hususunda da babasına telkinlerde bulunmaktaydı. II. Velîd hilafete geçtiğinde Süleyman'dan intikam almak için ona önce yüz kırbaç vurdurtmuş, saçını ve sakalını (rezil olacağı bir şekilde) kestirmiş ve onu sürgüne yollamıştır.³³¹ II. Velîd'in buna ek olarak Hişâm'ın diğer oğlu Yezîd b. Hişâm'ı da (Efkam'ı da) dövüp yine saçını ve sakalını (rezil olacağı bir şekilde) kestirdiği ve de hapsedtiği nakledilmektedir.³³² II. Velîd bunlarla da yetinmemiş Hişâm'ın dayıları olan İbrahim b. Hişâm b. İsmail ile Muhammed b. Hişâm b. İsmail'i: "Bu iki kişiyi Allah'ın ve insanların haklarını ihlal ettikleri için tutuklarım" demek suretiyle bu kişilere suç isnadında bulunmuş onları öldürmüştür.³³³

³²⁹ Mahmut Kelpetin, "Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri", İslam Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2280490>, s. 155; Bunun yanı sıra Muâviye b. Ebû Süfyan'ın da denge politikası izlediğine dair bazı bilgiler veya tezler mevcuttur. Şahin, *a.g.t.*, s. 35, 38.

³³⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 73.

³³¹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 165; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 950-951.

³³² Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 231; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 244.

³³³ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 167; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 952.

II. Velîd'in, Hişâm taraftarı ve yandaşı olan Ka'ka' ailesine karşı sert ve katı muamelesinin neticesinde bu ailenin nefretini kazanmasının da öldürülmesine (dolaylı yönden olsa da) etki ettiği bildirilmektedir.³³⁴ Fakat bu konu, "II. Velîd'in İdari Atamaları ve Bürokratları" bölümünde ele alınmıştır. Dolayısıyla burada aynı konuya tekrar temas etmek pek anlamlı olmayacaktır.

II. Velîd'in amcası Velîd b. Abdülmelik'in çocuklarına yaptıklarına hakkında genel olarak iki tane farklı rivayet mevcuttur. Bunlardan ilk rivayete göre II. Velîd, Ravh b. Velîd b. Abdülmelik'in eşini kızdırdığına şahit olunca onu Ravh'dan ayırmış ve kendi kardeşi Abdülcebbâr b. Yezîd ile evlendirmiştir. Nitekim bu rivayetten daha önce bahsedilmiştir. II. Velîd'in bu davranışı amcası Velîd b. Abdülmelik'in çocuklarının kendisine kin duymaya başlamalarına neden olmuştur. Bir diğer rivayet göre ise II. Velîd, Velîd b. Abdülmelik ailesine ait bir cariyeye el koydu. Bu durum üzerine Ömer b. Velîd, ondan cariyeyi geri vermesini istese de II. Velîd, cariyeyi geri vermeyeceğini söylemiştir. II. Velîd'den aldığı bu olumsuz cevap karşısında Ömer b. Velîd, Velîd b. Yezîd'e: "O vakit (savaşı ima ederek) askerlerinin çevresinde at kişnemeleri artar!" şeklinde bir söz ile mukabele etmiştir. Bu olay II. Velîd'in amcası Velîd b. Abdülmelik'in ailesi ile arasının bozulmasına neden olan başka bir gelişmedir.³³⁵

II. Velîd'in amcaoğullarına katı tavrının boyutuna ve niteliğine ışık tutan bir rivayete göre de: II. Velîd birtakım listeler oluşturarak, listelerden her birinin başına Benî Ümeyye'den (akrabaları veya amca çocukları kastedilmekte) öldüreceği bir adamın adını yazmıştır.³³⁶ Tüm bu bilgilerden hareketle hareketle II. Velîd'in gerek amcası Hişâm'ın çocuklarına ve onun yandaşlarından olan Ka'ka' ailesine gerekse de diğer amcası Velîd b. Abdülmelik'in ailesine veya çocuklarına karşı uyguladığı katı, sert ve saldırgan tutumunun veya siyasetinin onun öldürülmesine etki eden etmenler arasında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile II. Velîd kendisine düşman olan gruplara; amcaoğullarına takındığı tavırdan dolayı, bir yenisini daha eklemiştir. Böylece onun ölümünü isteyen insanların sayısının artmasına vesile olarak bir süre sonra kendi ölümünü hazırlamıştır. İbn Kesîr bu durum hakkında şöyle demektedir: "(II. Velîd'in) Kendine karşı yaptığı en büyük kötülük, Horasan ordusunun

³³⁴ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 237; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 249-250.

³³⁵ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 167; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 952.

³³⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 166; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 950.

büyük çoğunluğunu oluşturan Yemenîler ile amcaları Hişâm b. Abdülmelik ve Velîd b. Abdülmelik'in çocuklarına (ailelerine) yaptığı kötülükler neticesinde, bu kişileri veya grupları karşısına alması, böylece de ölümüne sebep olmasıdır.”³³⁷ Hatta bazı kaynaklarda rivayet olunduğunda göre II. Velîd'in amcaoğullarına yönelik yönelik kötü muamelesinden dolayı amcaoğulları (Hişâm b. Abdülmelik ile Velîd b. Abdülmelik'in çocukları vs.) onu zındıklık başta olmak üzere birtakım kötü suçlarla itham etmiştir.³³⁸ Fakat burada bir parantez açıp bu ithamların yapılmasındaki gaye ne oluşa olsun (genellikle amaç II. Velîd'i doğrudan kötölemektir) ithamların asılsız ve mesnetsiz olmadığı dile getirmekte yarar vardır. Zira ilk dönem kaynaklarında II. Velîd'in kendisine isnat edilen bu suçlarının birçoğunu işlediğine dair nicelik olarak oldukça fazla sayıda rivayet olması nedeniyle suçu bir anlamda sabittir. Diğer bir ifade ile II. Velîd'e düşman olma gruplar içerisinde yer alan amcaoğulları; II. Velîd'i, kendisine isnat edilen suçları işledikten sonra bir nevi onu teşhir edip halk nezdindeki değerini düşürmek için bu şekilde kötöleme yoluna gitmişlerdir. II. Velîd'e yönelik olan bu tavır sadece amcaoğulları ile sınırlı değildir, kendisine düşman olan diğer bazı grupların da benzer çaba içinde olduğu söylenebilir.³³⁹

2.8.4 Kaderiyye Mezhebinin Öldürülmesindeki Etkisi ve Rolü

Kaderiyye, en basit tanımıyla mükellefiyet ya da mesuliyet arz eden davranışların (amellerin) yalnızca insan iradesiyle gerçekleştiğini öne süren itikadı mezheptir. Diğer bir ifade ile kaderiyye mezhebi, isminin aksine kader inancını kabul etmeyen ve de gerçekleşen her hadise ile her davranışı insanın sadece kendi iradesi ve tercihlerinin bir sonucu olarak varsayan dini doktrindir. Kaderiyye'nin ortaya çıkışı İslamiyet'in ilk dönemlerinde gerçekleşen iç mücadelelerle (münakaşalarla) ilişkilendirilmektedir. Örneğin Cemel hadisesi ve Sıffîn muharebesinde Müslümanların birbirini öldürmesi, kader meselesini gündeme getirmiş, hâkim görüş bu hadiseleri takdir-i ilahî ile izah ederken bazı gruplar ve kişiler ise bunu kabul etmeyip menfi

³³⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 8; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 24.

³³⁸ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 232; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 245; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 167; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 952;

³³⁹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 167; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 952.

eylemleri bütünüyle insan iradesine dayandıran fikirler öne sürmeye başlamışlardır. Kader meselesini ilk dillendiren kişinin Ma'bed el-Cühenî olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁰

Ma'bed, h. 73/m. 692' de Basra'ya gitmiş ve burada Hasan-ı Basrî'ye ziyarette bulunmuş, bu ziyareti esnasında Emevî halifelerinin olumsuz faaliyetlerinden söz ederek yaptıkları işlerin Allah'ın kaderiyle gerçekleştiğini (Allah'ın kaderinin bir sonucu olduğunu) söylediklerini aktarmıştır.³⁴¹ Öte yandan Ma'bed, Emevîler'e karşı başkaldıran İbn Eşas'ın yanında yer alarak isyan hareketine dâhil olmuş ancak isyan başarısızlıkla neticelenince Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından zindana atılmıştır. Bir süre sonra da Haccâc, Ma'bed'i işkence ederek öldürmüştür.³⁴²

Kaderiyye mezhebinin Ma'bed el-Cühenî'den sonra gelen ikinci önemli ismi Gaylân b. Müslim ed-Dımaşkî'dir.³⁴³ Emevî yönetimi çatısı altında bir müddet kâtiplik yapan Gaylân, Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği esnasında kaderi ret eden görüşlere merak salıp bu görüşlerle iştigal etmiştir. Fakat halifenin kendisini, kaderi inkâr eden fikirlerle ilgilenmesi konusunda ihtar etmesinin ardından kısa bir süre geri adım atmış, Ömer b. Abdülazîz'in vefatından sonra ise tekrar eski düşüncelerine dönerek fikirlerini yaymaya çalışmıştır.³⁴⁴ Gaylân'ın, kaderi inkâr etme fikrine yönelmesi, halka bu düşüncüyü telkin etmesi ve onları yönetim aleyhine tahrik etme çabaları ve de Emevîler'in hilâfet doktrinini reddetmesi gibi kimi kaderci fikirleri ile davranışları,³⁴⁵ Suriye haricinde Horasan ve Fars bölgelerine de ulaşmıştır. Bu durum dönemin halifesi Hişâm'ın dikkatini çekerek onu rahatsız etmiş bu nedenle de Gaylân'ı yakalatmıştır. Hişâm hemen ardından dönemin ünlü âlimi Evzâî ile Gaylân arasında kader konusu üzerine bir münazara düzenledikten sonra da Gaylân'ı öldürtmüştür.³⁴⁶

Kaderiyye'nin II. Velîd dönemindeki durumuna bakıldığında, ilk söylenmesi gereken şey: II. Velîd'in de, Hişâm gibi, Kaderiyye'nin bir takım görüş ve davranışlarından dolayı rahatsız olduğu ve bundan dolayı da onlardan hoşlanmadığıdır. Nitekim bu hakikat II. Velîd'in halifeliğinin ilk zamanlarında sarf ettiği şu sözde açık

³⁴⁰ İlyas Üzümlü, "Kaderiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 64.

³⁴¹ Mustafa Öz "Ma'bed el-Cühenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 281.

³⁴² Lütfü Cengiz, "Emeviler Döneminde Kader Problemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2001, <http://marife.org.tr/download/article-file/2840551> (19.02.2024), s. 111.

³⁴³ Cihat Tunç, "Gaylân ed-Dımaşkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 414.

³⁴⁴ Üzümlü, a.g.md. C. 24, s. 64.

³⁴⁵ Tunç, a.g.md., C.13, s. 414.

³⁴⁶ Üzümlü, a.g.md., C. 24, s. 64.

bir şekilde gözükmetedir: “Vallahi Hişâm, kendini affettirme konusunda Kaderiyyeciler’i öldürüp (yani Gaylân ve arkadaşı) , sürgün etmesi kadar umut verici (güzel) bir iş yapmamıştır.” Bunun yanı sıra II. Velîd’in, Gaylân’ın tüm kardeşlerini, aile efradını sürgün ettiği, değerlerini (görüşlerini) ve kendilerini aşağıladığı bazısını da hapsederek onlara karşı oldukça katı ve sert bir şekilde davranmak suretiyle açık bir şekilde cephe alıp savaş açtığı bildirilmektedir.³⁴⁷ Bu durum karşısında Kaderiyyeciler II. Velîd’e bir hayli dış bileyerek, öfkelenmiş ve de düşman kesilmişlerdir. Bu nedenden dolayı Kaderiyyeciler hem II. Velîd’i bir takım büyük ithamlarda bulunmuş hem de II. Velîd’e karşı başlatılan isyan hareketinin başını çeken III. Yezîd’in (Yezîd b Velîd’in) etrafında kümelenen kişiler veya gruplar arasında katılmışlardır. Kaderiyyeciler’in II. Velîd’e karşı III. Yezîd etrafında kümelenmesinin tek sebebi II. Velîd’in onlara karşı sert muamelesi değildir. Zira bazı rivayetler III. Yezîd’in, Kaderiyye görüşüne sahip olduğu veya en azından bu görüşü tamamen ret etmediğini ortaya koymaktadır.³⁴⁸ Bundan dolayı Kaderiyyeciler’in, Yezîd’in etrafında yer almasının ideolojik (dini-dinsel) bir takım gerekçeleri de olduğu söylenebilir. Buna karşın Aksu, Kaderiyyeciler’in, III. Yezîd’in etrafında toplanmalarının (farklı) bir gerekçesi olarak Yezîd’in bir cariyenin çocuğu olmasını göstermektedir. Aksu’ya göre Yezîd’in bir cariyenin çocuğu olması, Kaderiyyeciler’in de hilafeti sadece belli bir grup veya zümrenin değil herkesin hakkı olarak görmeleri nedeniyle iki tarafın sosyal tabaka açısından ortak bir paydada buluşmaktadırlar.³⁴⁹ Fakat bu tezin doğruluk oranı çok yüksek değildir. Zira durum Aksu’nun dediği gibi olsaydı Kaderiyyeciler, II. Velîd’in, Emevîler’in klasik veliaht atama usulüne (zihniyetine) karşı gelerek bir cariyeden doğma oğlu Hakem’i veliat tayin etmesini, bunu yaparken de Hakem’i, hür bir kadından doğan oğlu Osman’dan önce veliaht olarak ilan etme girişimini takdirle karşılar ve II. Velîd’e sempati ile bakarlardı. Öte yandan Çağdaş Arap tarihçilerinden biri olan Sallâbî, II. Velîd ile Kaderiyye’nin münabetleri hakkında yaptığı değerlendirmesinde: “III. Yezîd’in, Kaderiyyeciler’den halkı kendisine biat etmeğe ve desteklemeye ayrıca Velîd b. Yezîd’i halifelik tahtından indirip öldürmeğe (teşvik etmeleri) kışkırtmaları bağlamında istifade ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Sallâbî Kaderiyyeciler’in, II.

³⁴⁷ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 165; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 950.

³⁴⁸ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 165; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 950.

³⁴⁹ Aksu, *a.g.e.*, s. 80.

Velîd'e cephe almasını nedenini, II. Velîd'in Hişâm gibi kendilerine aynı kötü muamelede bulunarak savaş açmasına dayandırmaktadır.³⁵⁰

Buraya kadar görüldüğü üzere Kaderiyye mezhebine mensup olan grupların da II. Velîd'in öldürülmesinde parmağı vardır. Daha evvelde belirtildiği üzere II. Velîd'in öldürülme nedenleri birden fazla olmakla birlikte her neden az ya da çok, bir şekilde II. Velîd'in öldürülmesine tesir etmiştir. Hangi neden daha fazla tesir etmiştir gibi bir soruyu cevaplamak ise oldukça zordur. Zira kaynaklarda bu oranı net ve somut bir şekilde tayin edilmesine imkân tanıyacak doneler bulunmamaktadır. Diğer bir anlatımla II. Velîd'in öldürülme nedenleri hakkında ortaya konan rivayetlerin her biri, II. Velîd'in yaşam serüveni düşünüldüğünde tutarlı ve mantıklıdır. Bu durum da öldürülme nedenleri arasında daha çok veya daha az etkili gibi bir ayırım yapılmasını güçleştirmekle birlikte, II. Velîd'in öldürülmesi olayının birçok mantıklı nedenin birlikteliğinin bir sonucu olduğu çıkarımını yapmamıza olanak tanımaktadır. Şayet bu konuya ilişkin ille de genel bir izah yapılma durumu gerekli olur ise: II. Velîd, dinen ve ahlaken kötü bir yaşantı sürmesi nedeniyle, yanlış siyasetinden dolayı küstürdüğü veya karşısına aldığı kişi ve grupların eline bir koz vererek kendi sonunu hazırlamıştır denilebilir.

2.9 II. Velîd'in Öldürülmesi

Kaynakların geneline yakınında, II. Velîd'in öldürülmesi olayı, uzun ve detaylı bir biçimde sunulmaktadır. Kaynaklar arasında basit bir takım farklılar olmakla birlikte büyük oranda birbirine benzeyen bir anlatım mevcuttur.³⁵¹ Bu çerçevede II. Velîd'in öldürülmesi olayı veya öldürülme süreci şu şekilde aktarılmaktadır: “Yemenîler, II. Velîd'e karşı olan isyan hareketinin organizatörü, başı ve hilafet adayı olup halk arasında dindar ve züht ehli bir kimse olarak gözükmelerinden dolayı itibar gören III. Yezîd'in yanına biat etmek üzere gelmiştir. (Gelenler içerisinde) Ömer b. Yezîd el-Hakemî' de, III. Yezîd'e: “Abbas b. Velîd senin kardeşin ve ailesinin lideridir. Şayet o

³⁵⁰ Es-Sallâbî, *a.g.e.*, C.2., s. 498.

³⁵¹ Kaynaklarda, II. Velîd'in öldürülmesi hususundaki aktarılan bilgilerin hayli uzun ve teferruatlı olması nedeniyle anlam karmaşasına yol açacağı düşünüldüğü için söz konusu mesele, nitelikli veya zengin bir özet şeklinde sunulmaya çalışılmış, bundan dolayı da bazı anekdotlara yer verilmemiştir. II. Velîd'in öldürülmesi olayını tezimizdekinden farklı bir şekilde sunup, tezimizde yer verme ihtiyacı hissetmediğimiz birtakım küçük bazı ayrıntılara yer veren (tez) çalışma için bkz.: Abdülaziz Duman, *Emevi Halifesi Yezid b. Velid'in Hayatı ve Hilafeti*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2024, s. 21-39.

sana biat ederse halk da sana karşı gelmez. Ancak sana biat etmez ise halk onun sözüne kulak asacaktır. Bundan dolayı “Onunla müzakere etmeyi, onun fikirlerinden istifade etmeyi düşünmesen dahi en azından sana biat ettiğini ilan etmesini sağla!” demiştir. Ömer b. Yezîd el-Hakemî’nin telkinlerinden sonra Yezîd, kardeşi Abbas’ın yanına gelerek onu durumdan haberdar etmiş ve onunla müzakerede bulunarak II. Velîd’i de yermiştir. Yezîd’in bu davranışı üzerine Abbas ona: “Ey Yezîd, biraz yavaş ol, bekle! Allah’ın ahdini çiğnemek, din ve dünyanın bozulması demektir.” Abbas’ın bu sözleri karşısında Yezîd evine dönmüş ve insanlardan sessizce kendisi için biat almaya başlamıştır. Ardından Yezîd beraberinde aile dostlarından olan Katan isimli bir kişi ile kardeşi Abbas’ın yanına tekrar gelerek, kendisine biat etmek için birtakım kimselerin yanına geldiğini söylemiştir. Bunu duyan kardeşi Abbas, Yezîd’i paylayarak ona: “Eğer bunu yine yaparsan seni bağlar, Mü’minlerin Emîri’ne götürürüm!” demiştir. Abbas’ın bu sözlerini işiten Yezîd ve Katan Abbas’ın yanından ayrılmışlardır. Abbas Yezîd ve Katan yanından ayrıldıktan sonra Katan’a: “Yazıklar olsun sana! Sen Yezîd’in gerçekten bu meselede ciddi olduğunu mu zannediyorsun?” şeklinde bir haber yollamış, Katan ise: “Sana kurban olayım! Ben de böyle olmadığının farkındayım. Fakat onu bu duruma sevk eden Velîd b. Yezîd’in Hişâm ile Velîd b. Abdülmelik’in evlatlarına reva gördüğü muamele ve de insanlardan II. Velîd’in seviyesiz tavırları ile çirkin davranışlarına dair işittiği şeylerdir.” şeklinde bir cevap vermiştir. Abbas bu cevap karşısında: “Vallahi öyle zannediyorum ki o (Yezîd b. Velîd/(III. Yezîd)), Mervânoğulları içerisindeki en uğursuz kişidir” demiştir.

Hal böyleyken İrminiyye’de (Ermenistan’da) bulunan Mervân b. Muhammed’e, Yezîd’in halkı Velîd b. Yezîd’e karşı tahrik ettiği ve onu hilâfetten indirmeye çağırdığı haberi ulaşmış; Mervân’ da, Saîd b. Abdülmelik b. Mervân’a, halkı Yezîd’e biat etmekten men edip fitneden sakındırarak korumasını emreden bir mektup yazmıştır. Saîd, Mervân’ın mektubunu Abbas’a götürmüş, kendisine ulaşan mektubu okuyan Abbas ise, Yezîd’i huzuruna çağırdıktan sonra onu paylayarak tehdit etmiştir. Abbas’ın bu tepkisi karşısında Yezîd, Abbas’dan korkmuş ve yaptıklarını gizlemiştir. Ayrıca bundan sonra mevcut halife II. Velîd’e karşı herhangi bir menfi girişimde bulunmayacağına dair söz vermesiyle Abbas tarafından serbest bırakılmıştır. Bu gelişmelerin ardından Abbas ile Yezîd’in kardeşi olan Bişr b. Velîd, Abbas’ın yanına gelmiş ve II. Velîd’in halifelikten azledilip Yezîd’e biat edilmesi şeklinde bir öneride

bulunmuştur. Fakat Abbas (bu öneriyi ret ederek), Bişr'i bu işe kalkışılmasının doğru olmadığını söyleyerek ona mani olmaya çalışmış ve “Ey Mervânoğulları! Öyle sanıyorum ki yüce Allah sizin helak olmanıza izin verdi!” dedikten sonra şu dizeleri okumuştur:

*Allah'ın himayesine havale ediyorum sizi
Dağlar gibi yükselen sonra da patlayan bir fitneden
Görüyorum ki bıktı artık halk sizin siyasetinizden
O halde sarılın dinin direklerine ve geri durun gittiğiniz yoldan
Kendi etinizi kurt olan insanlara yem etmeyin
Çünkü kurtlar yemeğe başladılar mı doymak nedir bilmezler
Kendi ellerinizle karınlarınızı deşmeyin
Ondan sonra ne üzülmeyin ne de kederlenmenin bir yararı olmaz*

Kardeşi Abbas'tan artık ümidini kesen Yezîd, kendi başına hareket etmeye başlamış ve işlerini istediği noktaya getirdikten sonra bir gece vakti bulunduğu yerden (Kırsal'dan) ayrılarak Şam'ın merkezine doğru yola koyulmuştur. Bu arada Abbas'ın tüm mani olma çabalarına rağmen Şam halkının büyük bir kısmı da gizli bir biçimde Yezîd'e biat etmiştir. Biat edenlerin arasında Şam'ın içinde yer alan Mizze köyünün sakinleri de bulunmaktaydı. Bu köyün sakinlerinin pek çoğu Hişâm b. Abdülmelik'in öldürdüğü Gaylân b. Ebû Mervân'ın (Gaylân ed-Dımaşkî) felsefesini ve de Kaderiyye inancını benimseyen kimselerdi.

Yezîd'in yavaş yavaş güçlenmeye başlamış olmasına karşın II. Velîd'in o sıralarda Şam valisi olan Abdülmelik b. Muhammed b. Haccâc b. Yusuf, veba salgınından korktuğu için Şam'dan ayrılmış ve yerine oğlunu vekil olarak bırakmıştır. Ayrıca Abdülmelik b. Muhammed'e “Yezîd sizinle savaşmak için yola koyuldu!” haberi ulaştırılmış olsa da o, buna inanmamıştır.

Yezîd, artık isyanı somut olarak başlatabilme amacıyla bir cuma gecesi adamlarına haber yollayarak onlara, Şam'da bulunan Ferâdîs Kapısı'nın önüne gitmelerini emretmiştir. Yezîd'in adamları bu emir üzerine Ferâdîs Kapısı'nın önüne gelmişlerdir. Burada bir süre bekledikten sonra Yatsı ezanının okunmasının ardından burada bulunan mescide girmişler ve cemaatle namaz kılmışlardır. Namazın bitimiyle beraberde mescitte kendilerinden başka kimsenin kalmadığı vakit ise Yezîd'e, gelmesi

için bir haber göndermişlerdir. Bu haber üzerine Yezîd, adamlarının yanına gelmiştir. Akabinde adamları ile beraber Bâb'ül-Maksûre'ye yönelmişler ve oranın hizmetlisinin kendilerine kapıyı açmasıyla birlikte içeri girmişlerdir. Öncelikle sarhoş halde olan Şam'ın güvenlik amiri Ebü'l-Âc Kesîr b. Abdullah es-Sülemî ve Beytûlmâl'in muhafızlarını kontrol altına almışlar sonrasında da Beytûlmâl'in anahtarlarını ele geçirerek, buradaki mallar ile silahlara el koymuşlardır. Aynı gece Şam valisi Abdûlmelik b. Muhammed'i de yakalatan Yezid, daha sonra adamlarına şehir kapılarını kapatıp, tanımadıkları kimselere açmamalarını emretmiştir. Sabah olunca, Şam şehrinin birçok farklı yerinden olan insan toplulukları Yezîd'e gelerek ona halife olarak biat etmişlerdir. Bir şair bu durum karşısında şöyle bir şiir okuyuvermiştir:

*Sabahladıklarında Sekâsik kabilesinin
Cesur ailelerinin mensupları, onlara desteğe koştular
Kelb kabilesi de athıları, teçhizatları,
Miğferleri, bedenleri ve pazılarıyla beraber geldiler
Onlar ne yüce gönüllü aşiretlerdir ki sünnetin
Yardımcılarıdır ve kâfirlere karşı sünnetin kutsallarını (mahremi) korumuşlardır
Şâban ve Ezd (kabileleri) de akın akın geldiler
Abs ve Lahm kabileleri de onları savunmak ve himaye etmek için geldiler
Gassân, Kays ve Tağlib de geldi.
Fakat isteksiz ve ilgisiz olanlar geri durdular.
Sabahladıklarında hâkimiyet onların eline geçti ve
Her türlü küstah (kibirli) ve isyankâra karşı güven içinde kaldılar*

Yaşanan bu gelişmelere müteakip Yezîd, Abdülazîz b. Haccâc b. Abdûlmelik b. Mervân'ı kalabalık bir grupta II. Velîd'in üzerine göndermiştir. II. Velîd'in bir azatlısı da, o esnada Ezrak'taki et-Tûbe sarayında bulunan II. Velîd'i mevcut durumdan haberdar etmek için kendisinin yanına gitmiş fakat II. Velîd, bu kişiye inanmayarak onu dövdürttükten sonra hapsedirmiştir. III. Yezîd'in emri üzerine beraberindekilerle yola çıkmış olan Abdülazîz b. Haccâc, Mizze'de karargâh kurmuştur. Bunun üzerine durumun ciddiyetinin farkına varan II. Velîd, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Yezîd b. Muâviye'yi Şam'a göndermiştir. Ebû Muhammed, Şam yakınlarına vardığı vakit Yezîd,

onun üzerine Abdurrahman b. Musâd'ı yollamıştır. Ebû Muhammed onunla anlaşarak Yezîd'e biat etmesini sağlamıştır. Ebû Muhammed'in kendisine ihanet ederek Yezîd'e biat ettiği haberini Ezrak'ta iken alan II. Velîd bu durum karşısında şöyle bir şiir söylemiştir:

*İlk çıkıp giden orduma yazıklar olsun! (Benim düşmanlarıma) boyun eğip bakmadılar
Dinin direği (hilâfet) yıkılınca işin akıbeti ne olur diye
O deve aşılandı, sonra ilk çiftleşmesinde hamile kalmışçasına kuyruğunu kaldırdı
Onu doğurtamadılar, o halde altına memeden kesilmiş bir yavru koysunlar!
Fakat onlar beyaz saf süt içmediler
Sâb ağacının acı suyunu ve donmuş kanı içtiler
Onların şiddetli, göğüs göğse muharebesinden korkmam
Sonunda devenin karnından kırmızı kan fışkırsın!
Kükreyen her aslanın kötü bir görüntüsü vardır
Aslanlar onun yaptığından (kükremesinden) kaçınırlar
O, avcı olan yürekli bir aslandır
O, yürürken yarasından ötürü sağa sola sendeleyen aslan gibi değildir
O, zifiri karanlık olan bir gecede senin karşına tek başına çıkan aslandır
Sanki onun başında birbirine yakın, doğmuş iki yıldız vardır*

II. Velîd'in karşı karşıya kaldığı bu durum karşısında bazı arkadaşları kendisine bir takım çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Bunlardan Yezîd b. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, II. Velîd'e, Hums şehrine gitmesini çünkü buranın korunaklı bir yer olduğunu bununla beraber düşmanı III. Yezîd'in üzerine de süvarilerini göndermesini söylemiştir. Diğer bir arkadaşı Ebreş Saîd b. Velîd el-Kelbî' de II. Velîd'e, Tedmür'e³⁵² gitmesini önermiştir. Son olarak Abdullah b. Anbese b. Saîd b. Âs ismindeki dostu ise ona, (her iki önerinin de doğru olmadığını çünkü) bir halifeye savaşmadan kadınlarını ve askerlerini terk etmenin yakışmayacağını, Allah'ın bu konuda kendisine güç ve yardım

³⁵² Tedmür: Şam'da (kırsal bir bölgede) bulunan antik şehir. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1. Baskı, 2. Cilt, Muhammed Emin Hâncî (Tashih), Matba'atü's-Sa'âdet, Mısır 1906, s. 369; Başka bir kaynağa göre ise Tedmür, Suriye çölünün ortasındaki tarımsal bir yerleşim yerinde bulunan Humus'un yüz kırk beş km. doğusunda, Şam'ın iki yüz altmış km. kuzeydoğusundaki antik şehrin adıdır. Ahmet Ağırakça, "Tedmür", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 264.

vereceğini ifade etmiştir. Bu görüşler arasından Abdullah b. Anbese'nin görüşünü benimseyen II. Velîd, III. Yezîd'in üzerine gitmek üzere yola çıkmış ve Numan b. Beşîr'in (Münzir'in) Bahrâ'daki sarayına/kalesine³⁵³ gelerek buraya yerleşmiştir. Ardından Abbas b. Velîd, Velîd b. Yezîd'e, kendisine yardım için gelip biat edeceği haberini göndermiştir. Abbas b. Velîd'den gelen bu haberden sonra II. Velîd, kendisine bir taht getirilmesini emretmiş, taht getirilince de üzerine çıkmış şöyle demiştir: “Ben büyük yılanları kendime kuşak yaparken, aslanların üzerine atılırken birileri benim üzerime mi atılmak istiyor?” Sonrasında Abbas b. Velîd'i beklemeye koyulan II. Velîd, Abbâs'ı beklerken Abdülazîz b. Haccâc'ın saldırısı üzerine, kendisine bağlı güçler ile Abdülazîz b. Haccâc'a bağlı güçler arasında şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma devam ederken Abdülazîz b. Haccâc, Ziyâd b. Hüseyin el-Kelbî'yi, Allah'ın kitabına ve Resulü'nün (sav.) sünnetine davet etmesi üzerine II. Velîd ve adamlarına göndermiş ancak Ziyâd, II. Velîd'in adamları tarafından öldürülmüştür. Şiddetli bir şekilde devam eden çatışmalarda II. Velîd'in birçok adamı öldürülmüştür.

Öte yandan Abdülazîz b. Haccâc, Abbâs b. Velîd'in çocuklarının ve bir takım adamlarının II. Velîd'e yardıma gelmek üzere yola çıktığı haberi kendisine ulaşınca, Mansûr b. Cumhûr'u bir grup süvari ile Abbâs b. Velîd'in üzerine yollamıştır. Mansûr, Abbas'ı zorla yakalayarak Abdülazîz'e getirmiş, Abdülazîz'de Abbas'a “Kardeşin Yezîd'e biat et” demiş, Abbas'da biat etmek zorunda kalmıştır. Abbas'ın da Yezîd'e biat etmesiyle birlikte III. Yezîd'e bağlı kimseler: “Bu Abbas'ın sancağıdır. O da kardeşi Mü'minlerin Emîri Yezîd'e biat etti!” şeklinde nidada bulunmuşlardır. Bu durum üzerine Abbas da, durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade eden şöyle sözler sarf etmiştir: “Biz Allah'a döndürüleceğiz. Olanlar şeytanın hilelerinden biridir. Mervânoğulları helak oldu.

Abbas'ın da kardeşi Yezîd'e biat ettiğini gören halk II. Velîd'in yanından ayrılıp Abdülazîz ile Abbas'ın bulunduğu saflara katılmışlardır. Gittikçe köşeye sıkışan II. Velîd, Abdülazîz'e savaştan vazgeçmesi koşuluyla kendisine elli bin dinar ve Hums şehrini vermeyi teklif etmiş ancak Abdülazîz bunu kabul etmemiştir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında II. Velîd, son çare olarak iki zırh giyip ünlü atlarından (Sindî, Zaîd veya er-Râye) birine binerek (bizzat) savaşa katılmıştır. İyiden iyiye şiddetlenen savaş da II. Velîd'e karşı mücadele eden grubun içinden olan bir adam bir ara şöyle bir

³⁵³ Bahrâ: Tadmûr yakınlarında bir yerin ismi. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü 'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 2, Abdülkâder el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût (thk.), Dâr-ü İbn Kesîr, Beyrut 1988, s. 108.

sesleniş de bulunmuştur: “Allah’ın düşmanı olan bu adamı, Lût kavminin öldürülmesi gibi öldürün! Onu taşıyın!” II. Velîd bunları duyunca saraya girmiş ve kapıyı kilitlemiştir. Abdülazîz ve adamları da II. Velîd’in içine saklandığı sarayın etrafını kuşatmıştır. Ardından II. Velîd saray kapısına yanaşarak şunları söylemiştir: “İçinizde kendisiyle konuşacağım haysiyetli, soylu ve ar duygusu olan kimse yok mu?” Onun bu sorusuna Yezîd b. Anbese es- Seksekî “ Benimle konuş!” diye cevap vermiştir. II. Velîd’de ona “Sen kimsin?” diye sormuş, Yezîd b. Anbese “Ben Yezîd b. Anbese’yim!” deyince de II. Velîd sözlerini şöyle karşılık vermiştir: “Ey Sekâsik kardeşim (Ey kardeşim Sekâsik)! Ben sizin bahşişlerinizi (hediyelerinizi) artırmadım mı? Sıkıntınızı gidermedim mi? Fakirlerinize (ikramiye, bağış vb. gibi) bir şeyler vermedim mi? Müzmin hastalığı olan hastalarınıza (onların her birine birer hizmetçi tahsis ederek) hizmette bulunmadım mı?” II. Velîd’in bu söyledikleri karşısında, Yezîd b. Anbese şu cevabı vermiştir: “Biz kendimiz için sana öfkelenmiş ve sana olan öfkemizden dolayı seninle savaşıyor değiliz. Sana karşı bu davranışımızın sebebi; şarap içmen, babanın “Ümmüveledler’i” ile (babanın evlatlarının anneleri olan cariyelerle) ve erkeklerle cinsel ilişkiye girmen, Allah’ın emirlerini hafife alman gibi Allah’ın haram kıldığı şeylere riayet etmeyişindendir.” Anbese’den aldığı bu karşılık üzerine II. Velîd: “Ey Sekâsik kardeşim (Ey kardeşim Sekâsik)! Ömrüme yemin olsun ki işi abarttın ve çok ileri gittin. Allah’ın helal kıldıkları arasında senin zikrettiklerinin birçoğu vardır. (Bilin ki beni öldürür iseniz) Vallahi açlığınız kapanmaz, dağınıklığınız toparlanmaz ve aranızda söz birliği olmaz.” Sonra II. Velîd saray kapısının yamacından uzaklaşarak bir köşeye oturdu ve eline Kur’ân’ı aldıktan sonra “Bugün Osman’ın (şehit ediliş) günü gibi bir gündür.” diyerek Kur’ân’ı açıp okumaya başlamıştır. Tam bu esnada sarayı dışarıdan kuşatmış olanlar duvardan atlamışlardır. Duvarı ilk aşan kişi ise Yezîd b. Anbese’dir. Yezîd b. Anbese duvarı aştığında o esnada kılıcı yanında olan II. Velîd’in üzerine gitmiş ve II. Velîd’e kılıcını yanından uzaklaştırmasını söylemiştir. II. Velîd ise Yezîd b. Anbese’ye: “Eğer kılıca davranmak isteseydim o zaman benimle senin aranda olacakları görürdün!” diye cevap vermiştir. Yezîd b. Anbese; II. Velîd hakkındaki kararı, III. Yezîd’in vermesi amacıyla tutuklamak için II. Velîd’in elini tutmuş ancak bu sırada on kişi duvarı aşmışlardır. Bunlardan biri II. Velîd’in yüzüne, diğeri başına vurmuştur. Beş tanesi de onu çıkarmak için sürüklemeye başlamıştır. Sarayda onların yanında olan bir kadın çılgınlık atmaya başlayınca ise II. Velîd’i sürüklemeyi bırakıp

dışarı çıkaramamışlar ancak Ebû İlâka el-Kudâ'î ismindeki kişi, II. Velîd'e yaptığı hamle neticesinde II. Velîd'in başını gövdesinden ayırmıştır. Kesik başı III. Yezîd'e, Ravh b. Mukbil götürmüş ve ona: "Ey Mü'minlerin Emîri! Müjdeler olsun! Fâsık olan (II.) Velîd öldürüldü!" demiştir. Bu sırada kahvaltı yapmakta olan Yezîd kendisine verilen bu sevinçli haber üzerine yanındakilerle beraber (Allah'a) secde etmiştir. III. Yezîd ayağa kalkınca Yezîd b. Anbese onun elinden tutmuş ve ona: "Ey Mü'minlerin Emîri! Kalk, Allah'ın sana lütfettiği ettiği zaferi ve ne yaptığını müjdele!" demiştir. Yezîd elini onun elinden çekmiş ve "Allah'ım! Eğer bu iş sırf senin rızan içinse beni doğru yola sevk et ve başarılı kıl!" demiştir.

III. Yezid, kendisine getirilen II. Velîd'in kesik başının mızrağa takılarak şehirde dolaştırılmasını emretmiş, bu emir karşısında yanında bulunan bazı kimseler "Sadece Haricîlerin başı mızrak ucuna geçirilerek dolaştırılır. II. Velîd ise amcanın oğlu hem de bir halifedir. Eğer sen onun başına bir mızrağa takıp şehirde dolaştırırsan halk ona acıyabilir, ailesi de sana hiddetlenebilir. Ancak Yezîd söylenenlere kulak vermeyerek II. Velîd'in kesik başını mızrağa geçirip Şam sokaklarında sokak sokak dolaştırarak teşhir etmiştir. Rivayete göre kesik başı Emevî camisinin doğu duvarında, Emevî Devleti'nin yıkılışına kadar asılı kalmıştır."³⁵⁴ Bu rivayelerin dışında bunlara benzer şekilde abartılı olan rivayetlerden birine göre II. Velîd'in kan izi Emevî Devleti'nin yıkılışına kadar kalmış, bir diğerine göre ise II. Velîd'in cesedinin Abbâsî halifesi Me'mun'un dönemine kadar duvarda asılı kalarak, Me'mun'un emriyle cesedi gömülmüştür.³⁵⁵ Öte yandan cenaze namazının dahi kılınmadığı bildirilen II. Velîd, Emevî halifeleri arasında katledilen ilk halîfe ve kendi ailesinden olan bir kişi eliyle öldürülen (öldürtülen) tek halifedir.³⁵⁶

II. Velîd'in nerede defnedildiği ile ilgili genel olarak iki farklı görüş mevcuttur. İlk görüş II. Velîd'in öldürüldüğü yerde (Bahrâ) defnedildiği şeklindedir.³⁵⁷ Bir diğer görüşe göre ise II. Velîd'in cesedi öldürüldüğü yerden (gizlice) Dimaşk'a götürülmüş ve

³⁵⁴ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 237-251; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 250-264; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 479-485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 235-242; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 169-181; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 954-966; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 8-11; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 24-29; Atvân, *a.g.e.*, s. 324; Aksu, *a.g.e.*, s. 80.

³⁵⁵ Aksu, *a.g.e.*, s. 83.

³⁵⁶ Duman, *a.g.t.*, s. 34.

³⁵⁷ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 176.

orada defnedilmiştir.³⁵⁸ Öte yandan II. Velîd'in öldürüldüğünde kaç yaşında olduğuna dair de birçok farklı rivayet nakledilmektedir. Halife b. Hayyât, II. Velîd'in öldürüldüğü vakitteki yaşına ilişkin; otuz beş, otuz altı, kırk dört ve kırk beş olmak üzere dört farklı rivayetten bahsetmektedir.³⁵⁹ İbn Kesîr ise II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının, otuz altı olduğunu söylemekle beraber, otuz bir, otuz iki, otuz beş, otuz sekiz ve kırk altı şeklinde farklı rivayetlerin mevcudiyetinden de söz etmektedir.³⁶⁰ Belâzürî, İbn Kesîr'e benzer bir şekilde, II. Velîd'in öldürüldüğünde otuz altı yaşında olduğunu ifade ettikten sonra, otuz dokuz, kırk iki ve kırk beş şeklinde birtakım başka rivayetler olduğunu da nakletmektedir.³⁶¹ İbn Asâkir, II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının otuz beş, otuz altı, kırk bir veya kırk beş olduğunu ortaya koyan dört farklı bilgi vermektedir. Ancak bunlar arasında II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının kırk beş olduğunu söyleyen rivayetler ağırlıktadır.³⁶² Taberî ise II. Velîd'in öldürüldüğünde kaç yaşında olduğu ile ilgili olarak râvîler arasında ihtilaf bulunduğunu söylemektedir. Taberî bu bağlamda farklı râvîler'den; otuz altı, otuz sekiz, kırk iki, kırk bir, kırk beş, kırk altı şeklinde altı farklı rivayet nakletmektedir.³⁶³ İbnü'l Esîr, II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının kırk iki olduğunu bildirmiş hemen akabinde bu konu hakkında otuz sekiz, kırk bir, kırk altı şeklinde farklı rivayetlerin bulunduğunu da söylemiştir.³⁶⁴ İbn Kuteybe ve İbnü'l-İbrî'de II. Velîd'in öldürüldüğünde kırk iki yaşında olduğunu belirtmektedir.³⁶⁵ Son olarak Mes'ûdî, II. Velîd'in öldürüldüğünde bir eserinde kırk yaşında olduğunu, bir başka eserinde ise kırk iki yaşında olduğunu aktarmaktadır.³⁶⁶ Bu bilgiler çerçevesinde II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşını tam olarak tayin etmenin çok güç olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu konu hakkında birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Bu bilgiler arasından otuz altının, kırk ikinin ve de kırk beşin daha çok zikredildiği müşahade edilmektedir. Fakat bu üç farklı bilgiden otuz altının nispeten diğer ikisine göre bir nebze doğruluk payının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunun nedeni Velîd b. Yezîd

³⁵⁸ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 348; Nüveyrî, Velîd'in defin yerine ilişkin şöyle demektedir: “Dımaşk'ta defnedilmiştir. Humus topraklarında öldürüldüğü de söylenmektedir.” Nüveyrî, *a.g.e.* C. 21, s. 296.

³⁵⁹ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 434.

³⁶⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 11; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s.29.

³⁶¹ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 181; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 970.

³⁶² İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 344-345, 347-348.

³⁶³ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 253; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 266.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 242.

³⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 4. Baskı, Servet 'Ukêşe (thk.), Dârü'l- Ma'ârif, Kahire [t.y.], s. 366; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, 1. Baskı, Halil Mansûr (şerh.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 105.

³⁶⁶ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 176; El-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, C. 2, s. 281.

hakkında en geniş malumatı sunanlardan biri olan Belâzürî'nin bu konuya ilişkin aktardığı rivayette otuz altı rakamını diğerlerinden önce zikretmesidir. Belâzürî: "II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının otuz altı dışında, otuz dokuz, kırk iki ve kırk beş olduğunu söyleyenler de vardır," minvalinde bir ifade kullanarak bir nevi otuz altının daha doğru olduğuna işaret etmiştir. Daha evvel bahsi geçtiği üzere benzer bir tavrın İbn Kesîr' de de mevcuttur. Ne var ki bu yorum veya çıkarımın da, II. Velîd'in öldürüldüğünde yaşının otuz altı olduğunu aktaran rivayet veya rivayetlerin kesin bir biçimde doğru olduğunu göstermez.

Diğer yandan II. Velîd'in öldürüldüğü tarih ve halifelik tahtında kaç yıl kaldığı hususunda da bir takım farklı bilgiler mevcuttur. II. Velîd'in öldürüldüğü tarih konusunda, Halife b. Hayyât, Taberî, İbn Asâkir ve Mes'ûdî, h.126/m. 744 yılının Cemâziyelâhir ayının bitimine iki gece kala Perşembe günü öldürüldüğü bilgisini aktarmaktadırlar.³⁶⁷ İbnü'l Esîr ise gün belirtmeksizin yine aynı bilgiyi (tarihi) vermektedir.³⁶⁸ İbn Kesîr' de aynı tarihi vermekte ancak gün olarak öldürülme gününün Cuma veya Çarşamba gecesini olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁹ Belâzürî'de çok az farklılıklarla benzer bilgiler vermektedir. Belâzürî aktardığı ilk rivayette II. Velîd'in Cemâziyelâhir'in bitmesine beş gece kala h. 126/m. 744 yılında, bir diğer rivayette kısaca h. 126/m. 744 senesinin Cemâziyelâhir ayında, son rivayetinde ise h. 126/m. 744 yılında (muhtemelen yılın son ayının) ayın bitmesine iki gün kala Çarşamba günü öldürüldüğünü bildirmektedir.³⁷⁰ Verilen bilgilerden hareketle II. Velîd'in öldürüldüğü tarih hakkında; h.126/m. 744 yılının Cemâziyelâhir ayının bitimine iki gece kala Perşembe gününü işaret eden rivayetlerin ağırlıkta olduğu, bundan dolayı da bu tarihin doğruluk oranının diğerlerine nazaran daha yüksek olduğu söylenebilir. Hilafetinin kaç yıl sürdüğü hususu hakkında ise İbn Kesîr, genel olarak kabul edilen görüşe göre II. Velîd'in halifeliğinin bir yıl altı ay sürdüğünü belirttikten sonra (hilafetinin) bir yıl üç ay (sadece üç ay) sürdüğü de iddia edilir diye ekleme yapmaktadır.³⁷¹ Bir başka tarihçi

³⁶⁷ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 434; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 252; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 266; El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 176; İbn Asâkir, Velîd'in "h.126/m. 744 yılının Cemâziyelâhir ayının bitimine iki gece kala (Perşembe günü) öldürüldüğünü ortaya koyan birçok rivayet aktarmasına karşın Velîd'in, h.126/m. 744 yılının Cemâziyelâhir ayının bitimine sekiz gece kala öldürüldüğünü söyleyen iki tane rivayet daha nakletmiştir. İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 346-347.

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 241.

³⁶⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 11; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s.28.

³⁷⁰ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 127, 186; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 913, 971.

³⁷¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 11; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s.29.

Mes'ûdî'nin görüşüne göre II. Velîd'in hilafeti bir yıl iki ay yirmi iki gün veya bir yıl üç ay sürmüştür.³⁷² Belâzürî ise iki farklı tarih vermektedir. Bunlardan ilkinde göre II. Velîd'in hilafeti bir yıl iki ay ve birkaç gün bir diğerine göre ise bir yıl sekiz ay müddetince devam etmiştir. Fakat Belâzürî, birinci bilginin/rivayetin daha doğru veya sağlam olduğunu belirtmektedir. Belâzürî ayrıca bir başka yerde, II. Velîd'in hilafetinin bir buçuk yıl kadar devam ettiğini aktarmaktadır.³⁷³ Taberî' de bu konuda iki farklı rivayet nakletmektedir. İlk rivayete göre II. Velîd'in hilafeti bir yıl üç ay sürmüştür. Bir diğer rivayete göre hilafet süresi bir yıl iki ay yirmi iki günden ibarettir.³⁷⁴ İbnü'l Esîr, Taberî'nin naklettiği aynı iki rivayeti tekrar etmektedir.³⁷⁵ İbn Asâkir ise II. Velîd'in hilafet süresine ilişkin yaklaşık olarak on bir tane farklı rivayet aktarmaktadır. Bunlardan üçüne göre II. Velîd'in hilafetinin bir yıl iki ay yirmi iki gün sürmüştür. Söz konusu mevzu hakkındaki diğer rivayetler ise: bir yıl iki ay yirmi iki gece, bir yıl üç ay, bir yıl birkaç ay, bir buçuk yıl (bu rivayeti iki farklı râvî aktarmaktadır) on sekiz ay, on beş ay ve yaklaşık iki yıl şeklindedir.³⁷⁶ Tarihçiler 'in bu konu hakkındaki naklettikleri rivayetler değerlendirildiğinde, II. Velîd'in hilafetinin bir yıl iki ay yirmi iki (birkaç gün) gün sürdüğünü söyleyen rivayetin diğerlerine nazaran daha çok zikredildiği görülmektedir. Dolayısıyla II. Velîd'in hilafet süresinin kesin olmamakla beraber bir yıl iki ay yirmi iki (birkaç gün) gün sürdüğünü söylemek pek yanlış olmayacaktır.

II. Velîd'in öldürülmesi Emevî Devleti açısından oldukça kötü sonuçlara neden olmuştur. Örneğin Emevî Devleti zayıflamış, heybeti ile ihtişamını yitirmiş, muhtelif zümreler üstündeki nüfuzunu ve çeşitli bölgelerdeki askeri birlikler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Bunun yanında Yemenî kabileler arasında görüş farklılıklarına, siyasi çatışmalara, bölünmelere, mücadelelere, devletin merkezindeki ordunun (merkez ordusunun) dağılmasına, çeşitli isyan ve ayaklanmalara neden olmuş, Emevî ailesinin Süfyani ve Mervânî kolları/kökenleri bağlamında (arasında da parçalanmaya) parçalanmasına da sebebiyet vermiştir.³⁷⁷ Öte yandan II. Velîd'in öldürülmesinin Kaysî-Yemenî kabileleri arasındaki mücadeleleri daha da körüklediği,

³⁷² El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 176,196.

³⁷³ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 185-186; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 970, 971.

³⁷⁴ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 252; Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), s. 266.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 485; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 241-242.

³⁷⁶ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 344-347.

³⁷⁷ Atvân, *a.g.e.*, s. 150; Es-Sallâbî, *a.g.e.*, C.2., s. 502-504.

vali ile devlet memurları arasındaki iç münakaşaları ve nefreti büyüttüğü, Abbâsî ihtilal hareketinin oluşumuna ve ilerlemesine imkân tanıdığı da belirtilmektedir.³⁷⁸

³⁷⁸ Aksu, *a.g.e.*, s. 85.

BÖLÜM:3

II. VELİD'İN KARAKTER ÖZELLİKLERİ VE YÖNELİMLERİ

II. Velîd'in yaşamına bakıldığında, II. Velîd'in siyasi hayatına ilişkin sınırlı birkaç önemsiz olaydan ya da istisna teşkil eden bir birkaç önemli hadiseden ziyade, son derece renkli, dikkat çekici olan karakter özelliklerinin, özel hayatının veya yönelimlerinin niteliğinin ve mahiyetinin çok daha fazla göze çarptığı söylenebilir. Bu durumun nedeni, II. Velîd'e ilişkin mevcut anlatıların güzel ve olumlu bir niteliğe sahip olması değildir. Bilakis II. Velîd'in kişiliğinin ve yönelimlerinin dikkat çekmesinin temelinde, kaynakların II. Velîd'in gerek karakter özellikleri gerekse de yönelimleri hakkında büyük oranda ve oldukça olumsuz anlatılara yer vermesi yatmaktadır. Bu çerçevede kaynaklarda birçok farklı kişisel özelliği ve yöneliminden bahsedilen II. Velîd hakkında, ele alınması gereken ilk mesele, "II. Velîd'in içkiye (şaraba, alkole) olan düşkünlüğü" dür.

3.1 II. Velîd'in İçkiye (Şaraba, Alkole) Olan Düşkünlüğü

Câhiliye döneminde içki içme alışkanlığı, yiğitliğin ve mertliğin bir göstergesi olarak addedilmekteydi. Fakat bu durum İslamiyet'in doğuşu ile değişmiş ve İslamiyet, aşama aşama içki içme alışkanlığını yasaklamıştır. İslamiyet'in getirdiği bu yasağa gerek Hz. Muhammed dönemindeki Müslümanlar gerekse de dört halife dönemindeki Müslümanların büyük çoğunluğu riayet etmiştir. Buna karşın sayıca az olan birtakım kimseler Câhiliye döneminden kalma alışkanlıklarını terk edememiş ve gizliden gizliye içki içmeye devam etmişlerdir. Emevîler dönemine gelindiğinde ise yöneticilerin birçoğunun içki içme yasağına riayet etmeyerek içki içtikleri görülmektedir. Halkın geneline yakını ise İslamiyet'in koyduğu içki içme yasağını çiğnememiş ve büyük ölçüde bu yasağa bağlı kalmıştır. Fakat buna rağmen Emevîler döneminde başta saraylar olmak üzere birçok farklı yerde içkili meclislerin tertip edildiği ve içki içenlerde de nicelik olarak bir artışın yaşandığı müşahade edilmektedir. Emevîler döneminde evvela şair ve müzisyenler arasında kullanılmaya başlanan şarap, ardından sırasıyla devlet idarecileri/memurları ve halk arasında zamanla yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır. Emevîler'in ilk devlet başkanı olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın içki içmediği ancak içki içenlere de karışmadığı aktarılmaktadır. Bununla birlikte Muâviye'den sonra halifelik tahtına oturan oğlu Yezîd, Emevîler döneminde içki içme

âdetini başlatan (idareci sınıfından olan) ilk kişi olmuştur. Öte yandan Emevî halifelerinin geneline yakının içki içtiği ancak içkiyi, Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd gibi halifeler de olduğu gibi aşırıya kaçarak devamlı surette değil de gün aşırı veya ara sıra tükettikleri bildirilmektedir.³⁷⁹

Çalışmamızın başkarakteri Velîd b. Yezîd'in bahsi geçtiği üzere içki içme konusunda oldukça aşırıya kaçtığını ve bir içki müptelası olduğunu gösteren birçok rivayet mevcuttur. Örneğin Belâzürî, II. Velîd'in içkiden deli divane olduğunu (içki/şarap bağımlısı olduğunu) ve ar damarının çatladığı ifade eden rivayetler nakletmektedir.³⁸⁰ Öyle ki bu durum II. Velîd'in son derece keyfi kararlar vermesinin veya bilinçsizce davranışlarda bulunmasının önünü açmıştır. Bu duruma örnek teşkil edecek bir rivayete göre II. Velîd sarhoşken bir nedimin ölüm emrini verir. Emri yerine getirilip de öldürülen nediminin kafatası kendisine getirilince, (şaşkınlık içinde) böyle bir karar vermediğini söylemiş ancak kararı verdiğinde ona sarhoş olduğu hatırlatılınca, verdiği bu karardan dolayı oldukça pişman olmuştur.³⁸¹ Belâzürî ayrıca II. Velîd'in içkiye/şaraba duyduğu sevgiyi şöyle bir şiirle dile getirdiğini belirtmektedir:³⁸²

İçirin bana ardı sıra eski üzüm bağlarından (yıllanmış şaraptan)

Ümmü Hakîm'in fincanıyla içirin bana

İçer o içkiyi sek bir biçimde

Camdan, büyük bir kadeh içinde

³⁷⁹ Atvân, *a.g.e.*, s. 150; Aksu, *a.g.e.*, s. 103-104, Esasen Klasik (İslamî) dönem yazarları içerisinde, Emevî halifeleri arasında Ömer b. Abdülazîz dışındakilerin tamamının çeşitli miktar ve aralıklarda içki içtiğini söyleyen neredeyse tek kişi Cahiz'dir. Cahiz bu bilgileri *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk* adlı eserinde vermiştir. Atvân, *a.g.e.*, s. 155; Ancak bazı çalışmalarda, bu eserin Cahiz'e ait olduğunun şüpheli olduğu belirtilmektedir. Adem Eryiğit, *el-Câhiz'in İmamet Anlayışı*, Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır 2014, s. 21; Bunun yanı sıra Cahiz, (onun olduğu iddia edilen bu eserde) mütedeyyin kimliği ile tanınan Hişâm b. Abdülmelik'in dahi içki içtiğini söylemektedir. Fakat bu bilgi kaynaklardaki rivayetler çerçevesinde çizilen Hişâm portresine pek uymamaktadır. Nitekim İbn Kesîr'de açık bir ifade ile Hişâm'ın içki içmediğini belirtmektedir. Diğer yandan Hişâm gibi dindarlığı ile bilinen bir başka Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervân hakkında yapılan bir tez çalışmasında onun içki içtiğine dair rivayetler etraflıca değerlendirilmiş ve neticede onun içki içmediğine kanaat getirilmiştir. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 95-96,473. Bu bağlamda Emevî halifeleri içerisinde Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd dışında kalan halifelerin kesin olarak içki kullandıklarını söylemenin mümkün olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

³⁸⁰ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 128,148; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 914-934.

³⁸¹ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 51-52.

³⁸² El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 149; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 934-935.

Bunun dışında, II. Velîd içkiye ne derece meftun olduğunu gösteren şiirler şu şekildedir:³⁸³

*Ey Zübeyr! İçki ver bize uzun fincanla
Mest olduk biz, zurna da canlandı (yandı tutuştu) bu halde
Sen içir, içir bana! Günahlarım çünkü
Sardı etrafımı benim, kefarete de yok artık onlara!*

*Öv kadehi (İçki kadehini) ve onu yapanı
Susuzluktan bizi öldüren kavmi de zemmet (yer) aynı zamanda!
Şüphesiz ki kadeh erken gelen bahardır
O olmazsa yaşamamız mümkün değildir*

*Güzelleşti hayatım ve güzel oldu şarap içmek!
Zira onu kınanmaksızın yudumlarım!*

Ebü'l Ferec el-İsfahânî *el-Egânî*'sinde, II. Velîd'in Pazartesi günleri öğle yemeği yedikten sonra iki rıtl gibi oldukça fazla miktarda içki tüketmenin ardından insanlarla görüşmeye başladığını kaydetmektedir. Ebü'l Ferec el-İsfahânî yine aynı eserde II. Velîd'in bir defasında bir hâcibinden içki içmesini istediğini, hâcibin II. Velîd'e: "Ben hayatım boyunca içki içmedim," demesine rağmen II. Velîd'in ısrar ederek (zorlayarak) hâcibine içki içirdiğini ve onu sarhoş ettiğini nakletmektedir.³⁸⁴

II. Velîd'in içki tutkusu hususunda, kaynaklarda geçen önem arz eden bir başka rivayete göre II. Velîd, bir defasında akşamdan gün ağarınca kadar yetmiş kadeh içki içmiştir.³⁸⁵ Kuşkusuz bu rivayette açık bir şekilde bir abartma olduğu somut

³⁸³ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 146, 154-155; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 932, 935, 940.

³⁸⁴ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 48; Rıtl: Arap dünyasındaki en yaygın ölçü birimi. "Rıtl" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Cengiz Kallek, "Rıtl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 52; Hâcib/ Hâciblik: Günümüzde özel kalem müdürlüğüne eşdeğer bir yapıya sahip olan, İslam Devletlerindeki mevcut müesseselerden biri. "Hâcib/ Hâciblik" hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Sema Taş ve Ali Dadan, "Endülüs Emevîleri Döneminde Hâciblik Kurumu", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, C. 23, S. 1, 2023, <http://marife.org.tr/download/article-file/3023717> (14.03.2024), s. 54.

³⁸⁵ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 161; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 946-947. İçki konusu hakkında Aksu, Philip Hitti'nin; Velîd'in içi şarapla dolu bir gölete girip yüzdüğünü, aynı zamanda bu gölet içinden yüzerken de şarap içtiğini belirttiğini ifade ederken, Will Durant, mesnetsiz ve zorlama bir yorum yaparak bu ve benzeri rivayetlerin Velîd'in düşmanları

olarak görülmektedir. Çünkü söz konusu zaman aralığında bu kadar içki tüketmek insan tabiatına aykırıdır. Ancak belirtmek gerekir ki Klasik İslâm Tarihi (Ortaçağ Tarihi) eserlerinde bu abartmalara sıkça rastlanmaktadır. II. Velîd hakkında diğer başka konularda, bu rivayetteki abartıya benzer bir sürü abartılı rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetlere yaklaşırken ihtiyatlı bir yaklaşım içinde olunması gerekmektedir. Burada önemli olan rivayeti abartıdan arındırdığımızda arta kalan öz bilginin gerçeklerle çelişip çelişmediğidir. II. Velîd özelinde ifade edilecek olunur ise: II. Velîd'in yetmiş kadeh içki içtiği belki de abartıdır ama yetmiş kadeh lafzını görmezsek arta kalan bilgi II. Velîd'in hayatının bütününün realitesi ile çelişecek midir acaba? Bu sorunun kesin olarak cevabı hayırdır. Yani yetmiş kadeh lafzı olmasa bile bu rivayette söylenen II. Velîd içki içmiştir bilgisi doğrudur. Rivayet muhtemelen "II. Velîd o gün çok içki içmiştir" şeklinden "II. Velîd o gün yetmiş kadeh içki içmiştir" şekline evrilmiştir.

II. Velîd, Abbas b. Velîd ve Benî Mervân'dan bazı kişiler başta olmak üzere birtakım kimselerin, kendisini içki içtiği için ayıpladığını işitince bu kişilere yönelik olarak şöyle bir söz sarf ettiği aktarılmaktadır: "Lanet olsun onlara. Onlar ki beni lezzetini tattıklarında, ondan bir daha vazgeçemeyecekleri şey için ayıplamaktadırlar."³⁸⁶ Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere klasik dönem İslam tarihçileri arasında II. Velîd'in içki içtiği hususunda hemen hemen bir ittifak söz konusudur.³⁸⁷ Ancak buna rağmen Atvân, bu rivayetleri daha evvel bahsi geçen ravi silsilesi ve rivayetin içeriği yönünden tenkide takip tutarak bu rivayetlerin büyük çoğunluğunun sahte ve uydurma olduğu çıkarımına varmıştır.³⁸⁸ Atvân'ın bu çıkarımın oldukça "zorlama" bir çıkarım ve ana kaynaklarla çelişen bir yorum niteliğinde olduğunu söylemek gerekmektedir. Tarihçi İbn Kuteybe'de *el-Eşribe* isimli eserinde II. Velîd'in içki içmesi konusuna farklı bir yaklaşım getirmektedir. İbn Kuteybe, II. Velîd'in öldürüleceği vakit kendisini öldürmek isteyenlerin onu öldürme nedenlerinden biri olarak şarap içmesini gösterdiklerinde, şöyle bir şiir okuduğunu aktarmaktadır:³⁸⁹

Verin (çağırın) bana Süleyme'yi, nebizi, şarkıcı cariyeyi,

tarafından üretildiğini savunmaktadır. Aksu, *a.g.e.*, s. 128-129; Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, Orhan Bahaeddin (çev.), Tercüman gazetesi yayınları, İstanbul [t.y.].

³⁸⁶ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 12.

³⁸⁷ Aksu, *a.g.e.*, s. 104.

³⁸⁸ Atvan, *a.g.e.*, 158-163.

³⁸⁹ İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Eşribe*, Muhammed Kürd Ali (nşr. ve thk.), Mecmau'l- 'İlmiyyü'l Arabî, Dimaşk (Matba'atü't-Terkî) 1947, s. 60-61.

Ve de kadehi, bunlar mal olarak kâfidir bana

İbn Kuteybe bu şiirle II. Velîd'in şarap ile “*nebiz*” denilen içki arasındaki farka işaret ederek bu kişilere, içtiği içkinin şarap (yani alkollü bir içecek) olmadığını; bu içeceğin, içilmesi (helal olan) *nebiz* adlı içki olduğunu söylemeye çalıştığını nakletmektedir. Bu şiirin II. Velîd'in, Hişâm'ın kendisini azletme niyeti olduğunu öğrendiğinde okuduğu da rivayet edilmektedir. Ayrıca diğer bazı kaynaklarda *nebiz* ifadesi geçmemekle beraber bunun yerine şarap dışındaki alkollü içkilerden olan “*tlâ*” ibaresi kullanılmaktadır.³⁹⁰ Öte yandan Muâviye b. Ebû Süfyân dönemin yaşanan bir olay hakkında aktarılan bir rivayet İbn Kuteybe'nin, II. Velîd'in dinen helal olan *nebizi* içtiği şeklindeki rivayeti biraz daha anlaşılır kılmaktadır. Rivayete göre Muâviye b. Ebû Süfyân, o dönem Medine yöneticisi (valisi) olan Mervân b. Hakem'in bir kişiyi şarap içtiği için kırbaçlattığını duyunca, ona bir mektup göndermiştir. Muâviye bu mektubunda Mervân'a, kırbaçlattığı kişiyi haksız yere kırbaçlattığını çünkü kırbaçlattığı kişinin içtiği şeyin Şam halkı arasında (yaygın bir biçimde) kullanılan bir içki türü olduğu bunun da haram olmadığı minvalinde bir takım şeyler söyleyerek serzenişte bulunmuştur.³⁹¹ Büyük ihtimalle burada Muâviye'nin kastettiği içecek *nebiz*dir. Belâzûri ise naklettiği bir rivayette, Mesleme b. Hişâm ile II. Velîd arasındaki bir diyalog esansında Mesleme'nin II. Velîd'e, zenciler gibi çok *nebiz* içen manasına gelen “Şârzenci” kelimesi üzerinden çokça *nebiz* içtiği şeklinde bir imada bulunduğunu ortaya koymaktadır.³⁹² Bu ve benzeri rivayetler ilk bakışta İbn Kuteybe'nin aktardığı rivayeti veya yaklaşımı doğru kabul edilmesine sebep olsa da yine Belâzûri'nin aktardığı bir başka rivayete göre II. Velîd hem *nebiz* hemde *hamr* tükettiği anlaşılabacaktır. Söz konusu rivayet şöyledir: Şurâ'a b. Ebû'z-Zendebûz, Mutî' b. İyâs, Hammâd er-Râviye, Hammâd b. Acred ve Ebû Mu'ayt oğullarından bazılarını kendisine içki sofrası arkadaşı edinen II. Velîd, bir gün Şurâ'a'ya şöyle dedi: “Sana içecekler konsunda bazı şeyler sormak istiyorum.” Şurâ'a da “Ey Müminlerin Emîri! Buyur sor!” diye karşılık verince II. Velîd: “Su için ne dersin?” dedi. Şurâ'a: “Yaşam kaynağıdır. İnekler, eşekler ve köpekler de bu konuda ortaktır.” dedi. II. Velîd: “Süt için ne dersin?” dedi. Şurâ'a “Ne

³⁹⁰ El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. 9, s. 128; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 914.

³⁹¹ Atvân, *a.g.e.*, s. 154.

³⁹² El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C. 8, s. 409; El-Belâzûrî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 795.

vakit onu görsem annemin memesi aklıma gelir.” dedi. II. Velîd: “Hurma şarabı?” diye sorunca o: “Alçak ve rezil kimselerin şarabıdır.” dedi. II. Velîd: “Ya şeker şarabı?” dedi. Şurâ’a: “Kokuşmuş içkidir.” dedi. II. Velîd: “Peki bal ve kuru üzüm şarabı?” dedi. Şurâ’a: “Hârîka ve benzersiz bir şaraptır.” dedi. II. Velîd: “Ya *hamr*?” diye sorunca: “Ooo! Ne muhteşem içkidir, ruhumun dostu ve gönlümün yaşam kaynağıdır!” dedi. II. Velîd: “Nasıl içmeyi seversin?” dedi. Şurâ’a “Gökyüzünü seyrederek!” dedi.³⁹³ Bu rivayet bize kesin olarak II. Velîd’in *nebiz* içtiği gibi *hamr*da içtiğini göstermektedir. Bu tespiti yaptıktan sonra konunun daha iyi kavranmasına imkân tanınması açısından önce *hamr*ın, akabinde *nebiz*in İslam fıkıh terminolojisine göre tanımlarının yapıp, bu tanımlar üzerinden değerlendirilmede bulunulması ardından da meselenin tılâ’nın isimli içecek üzerinden ele alınması doğru olacaktır.

Bu çerçevede ilk olarak, Fıkıh ulemasının *hamr*ı, genel manada “taze üzüm şirasının pişirilmeksizin kendi kendine kaynayıp kabarması (fermantasyon) ve sarhoş edici bir duruma gelmesi ile elde edilen içecek” olarak tanımladığı belirtilmelidir. Bu tanımın geçmişte olduğu gibi günümüzdeki karşılığı da şaraptır.³⁹⁴ *Hamr*ın azı da çoğu da Kitap, sünnet ve icma ile haramdır. Diğer bir ifade ile *hamr*ın tek damlası bile haramdır. Haram oluşunu kabul etmeyip reddeden kimse kâfir olur, onu içen de fâsık (günahkâr) olur.³⁹⁵ *Nebiz* ise özellikle yaş veya kuru haldeki hurma veya üzümünden, parçalanıp sulandırılarak üretilmiş şekerli ve alkol içermeyen ülkemizdeki (Türkiye’deki) karşılığı “şıra” olan sıvı içecektir.³⁹⁶ Görüldüğü üzere bu iki içki türünü birbirinden ayıran temel nokta alkoldür. Bu açıklamanın ardından birtakım rivayetlere veya bilgilere istinaden II. Velîd’in tüketmesi sebebiyle sarhoş olduğu ve kendisini birtakım kötü ve bilişsizce davranışlara sevk ederek halkın kendisine karşı tepki göstermesine neden olan şeyin (içkinin), İbn Kuteybe’nin işaret ettiği *nebiz* değil de *hamr* ya da şarap olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki daha evvelde bahsi geçtiği üzere II. Velîd’in içki içmekten dolayı zil zurna sarhoş olduğundan söz edilmişti. II. Velîd’i böylesine sarhoş eden içkinin tanımı ve mahiyeti itibari ile *nebiz* olması çok

³⁹³ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 152; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 938.

³⁹⁴ Adem Elgün, “İslam Fıkıhına Göre Nebiz ve Nebize Benzeyen İçecekler İle Sıvı Gıda Maddelerine Bilimsel Yaklaşım”, Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 1, 2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3082831> (11.03.2024), s. 1.

³⁹⁵ Büşra Yüzüğüldü Önder, *Ebü Hanîfe’ye Göre Alkollü İçkilerin Mahiyeti ve Hükümleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2020, s. 40.

³⁹⁶ Elgün, *a.g.m.*, s. 3.

daha düşük bir ihtimaldir. Ayrıca II. Velîd'in şiirlerinin geneline yakınında şarap lafzı geçmektedir. Hatta bazı şiirlerinde “yıllanmış/eski şarabı” sevdiğini söylemektedir.³⁹⁷ Yıllanmış bir şarabın da alkolsüz olamayacağı bilindiğinden, II. Velîd'i sarhoş eden ve sevdiğini söylediği içki veya şarabın, *nebiz* olma olasılığının daha düşük olduğu³⁹⁸ yorumunda bulunulabilir. Ayrıca bu konunun daha iyi idrak edilmesine imkân tanıyacak bir başka done ise Ömer b. Abdülazîz'in içkiyle mücadele ettiği, fakat tahammür etmemiş (fermente olmamış mayalanmamış) *nebin* içilmesine izin vermesidir.³⁹⁹ Buradan hareketle denilebilir ki, halkın (bazı grupların), Ömer b. Abdülazîz gibi bir halifenin bile içilmesine icazet verdiği *nebiz* yüzünden II. Velîd'e kin duyduğu ve onu öldürmeye teşebbüs ettiği değerlendirmesi akla uygun değildir ve de yanlıştır. Ezcümle İbn Kuteybe'nin, II. Velîd'in *nebiz* içtiği ve bundan dolayı da kendisini öldürmeye gelenlere dolaylı yünden bunun helal olduğunu ima ettiği şeklinde yaptığı yorum (veya bu minvalde aktardığı rivayet) doğru ve mantıklı değildir. Bu analizin ardından daha öncede belirtildiği üzere söz konusu mesele tılâ ismindeki içecek üzerinden de değerlendirilmeye muhtaçtır. İlk olarak şunu ifade etmekte yarar vardır: II. Velîd'in *nebiz* ifadesi yerine tılâ ibaresini kullandığı varsayımı üzerinden dahi söz konusu mesele izah edilse de durum pek farklı olmayacaktır. Bunun nedeni *hamr* dışındaki alkollü içecek türlerine veya bunlardan biri olan tılâ'ya diğer mezheplere göre biraz daha ılımlı yaklaşan Hanefi mezhebine veya önde gelen fakihlerinden Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bile II. Velîd'in bu içkiyi tüketmesi caiz değildir. Zira gerek Hanefi mezhebi gerekse de önde gelen fakihleri Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf, bu içeceklerin (bazılarının) sarhoşluk vermeyen miktarının içilmesini haram saymamaları veya had ile cezalandırmaması gerektiği görüşünü benimsemektedirler.⁴⁰⁰ Bu görüş sarhoşluğu ile ün

³⁹⁷ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 334-335.

³⁹⁸ Bu konu hakkında, bazı İslam ülkelerinde halk nezdinde, sarhoş edici bir yapıda olsun veya olmasın bütün ürünler *nebiz* ismiyle anılabildiğini de ifade etmek de yarar vardır. Nitekim Hanefiler dışındaki diğer mezheplerde *nebiz* şarap/*hamr* denebildiği gibi, üzüm suyundan elde edilen şaraba da *nebiz* denilebilmektedir. Elgün, *a.g.m.*, s. 3.

³⁹⁹ Nebi Bozkurt, “İçki”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 456.

⁴⁰⁰ Mustafa Baktır, “İçki”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 458-462; Hanefi fakihlerinin şarap dışındaki içki ve içecekler konusunda bir takım ayrımlara gitmişlerdir. Ancak bu ayrım veya adlandırmalar, dil ve usul tartışmaları bağlamında kalmış, amelî yünden tüm içkilerden uzak durmanın gerektiği üzerinde ittifak bulunduğundan, Hanefi mezhebi de dâhil, tüm fıkıh mezheplerinde çoğu sarhoş eden her türlü içkinin azının da haram olduğu genel ilkesi benimsenmiş, içkinin haram olmasının nedeni de kişilerin sarhoş olması değil o içkinin normalde sarhoş edicilik niteliğinin bulunması şeklinde objektif bir kıstasa bağlanmıştır. Baktır, *a.g.m.d.*, C. 21, s. 460; Ayrıca *hamr* dışındaki alkollü içkilerde sarhoş etmeyecek kısmın içilmesi caizdir” görüşü her ne kadar Ebû Hanîfe'ye atfedilmiş olsa da mezhebin temel ana eserlerinde bu içkilere ilişkin “içilmesi

salmış olan II. Velîd'in şahsiyeti ile birlikte değerlendirilirse II. Velîd'in öldürüleceği vakit onu öldürmeye teşebbüs edenlere yönelik olarak kullandığı "içtiğim içki helal dairesi içerisinde" mealindeki bazı sözlerinin İslam dininin ve mezheplerinin temel ilke ve esasları ile çeliştiği görülecektir. Muhtemelen II. Velîd, Hanefî mezhebinin diğer mezheplere göre bu konuya yönelik görece ılımlı tavrını bildiğinden son çare olarak bunu kullanıp ölümden kurtulmaya çalışmıştır.

II. Velîd'in içki ile ilişkisi hususunda önem arz edecek son bir anekdot da, II. Velîd'in Şam yakınlarında bulunan Bavenna Manastırı'nda içki alemlerine katılmaktan büyük keyif aldığıdır. Ayrıca II. Velîd kardeşi Gamr ile beraber Deyr-u Mürrân denilen yerde sarhoş oluncaya kadar içki içer şarkılar söyler ve eğlenirdi. Kendisinin de aynı manastırda içki içtiğinden söz edilen Hârûnürreşîd, yıllar sonra yaşlı bir rahipten II. Velîd'in ve kardeşi Gamr'ın burada yaptıklarını dinleyince, zevkusefa ve eğlence konusunda Emevîler'i kimsenin geçemeyeceğini söylemiştir.⁴⁰¹

3.2 II. Velîd'in Müzik (Şarkı) ve Müzisyenler (Şarkıcılar) ile Olan İlişkisi

İslam'dan önceki Cahiliye döneminde müzik (mûsiki), daha ziyade göçebe yaşam tarzını benimseyen Arap gençlerinin ıssız kum çöllerinde, deve kervanlarını yürütebilme amacıyla söyledikleri oldukça ilkel melodilerden ibaretti. Deve sürücülerinin dışında birtakım farklı ve sıkıcı işlerde çalışan kişiler de (işçilerde) çalıştıkları işlerde verimi arttırmak ve de işlerinin sıkıcılığı bir nebze azaltabilmek adına birtakım melodileri mırıldanmayı adet olarak edinmişlerdi. Bu tarz melodilere (veya bu geleneğe) "Hudâ" ismi verilmektedir. Bunun yanı sıra Hudâ'nın ortaya çıkışını kadınların ölülerin ardından yaktıkları feryatlarla ilişkilendirenler de bulunmaktadır. Hudâ'yı "*Terennüm*" takip etti. Terennüm'ün Araplarda iki çeşidi vardı. Bunlarda biri şiirin musiki ile söylenmesinin adı olan "Gınâ" yani şarkıdır. Bir diğeri manzum olmayan nesir haldeki kelimelerin terennümü manasına gelen "*Tağbîr*"dir. Bu devirde musiki, zamanla bu bölgeye (İslamiyet'in doğduğu Arap coğrafyasına) komşu olan ülkelerden aldığı tesirlerle gelişmiş ve farklı farklı isimler taşımaya başlamıştır. Diğer yandan Eski Arapların sınırlı sayıda müzik aleti olduğu bildirilmektedir. Bunların en meşhurları yuvarlak ve kare şeklinde yapılan bir tempo aleti ile ilkel bir "*Düdük*" veya

helaldir" şeklinde bir ifade mevcut değildir. Nitekim Hanefî mezhebinin önde gelen fakihlerinden olan İbn Nüceym haram olan içecekler arasında *hamr*/şarap'dan sonra ikinci sırada tılâ'yı saymaktadır. Yüzügüldü Önder, *a.g.t.*, s. 23, 68.

⁴⁰¹ Aksu, *a.g.e.*, s. 141-142.

“Nayd”dır. “Şabbâba”, “Zulamî”, “Bûk”, “Ud”, “Tanbur” ve bunlara benzer nitelikteki telli ve saz çalgıları ise Kuzey Afrikalılar, İranlılar ve Bizanslılara özeldi. Arapların bu türden müzik enstrümanları ile tanışmaları ancak İslamiyet’in doğuşundan sonraki dönemde mümkün olabilmıştır.⁴⁰²

Cahiliye Devri’nde kırsal kesimde yaşayan Araplar nezdinde (avam tabakası arasında) müzik algısı veya mûsiki kültürü daha evvelde vurgulandığı üzere ilkel ve basitti. Ancak varlıklı aristokrat sınıfı için durum aynı değildi. Özellikle şehirlerde muhtelif çalgılar eşliğinde tertip edilen gelişmiş bir müzikli eğlence kültürü vardı. Bunun önemli denilebilecek bir delili, genellikle Hicaz bölgesindeki Arapların Cahiliye dönemindeki müzik kültürünün, şarkı söyleyip dans ederek efendilerini eğlendiren rakkase cariyeler (kıyânlar) tarafından temsil edilmesidir.⁴⁰³

Müziğin İslamiyet’in doğuşunun ardındaki dönem içerisindeki durumuna bakıldığında ise ilk olarak, sanılanın aksine gerek Kuran’ı Kerîm’de gerekse de Hz. Muhammed’in söylem ve uygulamalarında müziğin icrasına veya dinlenilmesine ilişkin kesin bir yasaklamanın veya olumsuz bir işaretin bulunmadığını ifade etmek gerekmektedir.⁴⁰⁴ Müzik konusunda oldukça kötü bir imaj çizen hadislerin ise sahih olmadığı belirtilmektedir. Nitekim Hz. Muhammed’in kendisi de müzik dinlemiş ve belli bazı yerlerde dinlenilmesi yönünde teşviklerde bulunmuştur. Ayrıca Asr-ı Saâdet’te bazı müzisyen ve şarkıcıların var olması ve bu kişilerin düğün ve bayram gibi özel günlerde insanları eğlendirmesi, daha doğrusu insanları eğlendirmesine müsaade edilmesi,⁴⁰⁵ Hz. Muhammed’in müziğe karşı olan tavrının mahiyetine ışık tutmaktadır.

Râşit halifeler dönemine gelindiğinde eğlence etkinliklerinin çeşitlendiğine şahit olunmaktadır. Bu dönem de hem yeni fetihler hem de diğer başka vesileler nedeniyle Hicâz’a getirilen köle/câriye vb. Müslümanların hizmetine giren yeni unsurlar (gruplar); kendi yaşam ve eğlence tarzlarını beraberlerinde getirmiş, dans ve müzikleri ile de

⁴⁰² Bahriye Üçok, “İslâm’da Musiki Üzerine” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2552362> (21.03.2024), s.83-84.

⁴⁰³ Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Müzik Sanatı/Zanaatı ve Buna İlginin Nedenleri”, *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmi Toplantı (Antalya, 7-9 Kasım 2014) (İstanbul, b.y. 2015)*, C. 2, https://isamveri.org/pdfdrq/D237891/2015_ALTINAYR.pdf (21.03.2024), s. 577-578.

⁴⁰⁴ Altınay, a.g.m., s. 578-579; İrfan Aycan, “Musiki”, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 160-161.

⁴⁰⁵ Altınay, a.g.m., s. 578-579.

Hicâz insanının gündelik yaşamlarının eskiden beri önemli bir parçası olan eğlence hayatına yeni bir renk, ses ve hareket kazandırmışlardır.⁴⁰⁶

Râşit halifelerin ardından gelen Emevî Hanedanlığı (Devleti) döneminde ise eğlence kültürü oldukça yaygınlaşmış ve gelişmiştir. Bu dönemde müzik ve müzisyenler, Emevî sarayları ile bazı elit şahsiyetlerin konaklarının; daha kapsamlı bir değişle Mekke, Medine ve Şam gibi merkezi şehirlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş, hatta en çok kazanç sağlayan sektörlerden birine dönüşmüştür. Yine bu dönemde müzikli eğlencenin, gerek sarayda gerekse halkın gündelik hayatında açık bir şekilde kendine yer edindiği söylenebilir.⁴⁰⁷ İlk Emevî halifesi olan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın müzikten pek haz etmediği, Müslüman olmadan önce de, sonra da eğlenmek için pek boş vaktinin olmadığı ifade edilmektedir. Bunun yanında Muâviye muhtelif yer ve zamanlarda birçok kez müzik dinleyenleri (ve müzisyenleri) kınamış ancak bazı münferit durumlarda da birtakım müzisyenlere ikram ve taltiflerde bulunmuştur.⁴⁰⁸ Ne var ki Muâviye'nin oğlu Yezîd müziğe karşı babasından daha farklı bir tutum içerisinde olmuştur. Öyle ki mûsikiye cevaz veren ve de mûsikiyi teşvik eden ilk Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye b. Ebû Süfyân olmuş, yine onun döneminde Hicaz, mûsikinin, şiirin ve eğlencenin vatanı haline gelmiştir.⁴⁰⁹ Emevî Devleti'nin bir başka önemli devlet başkanı olan Mervân b. Hakem, müzisyenlerin ahlaken düşük bir seviyede olanlarına yönelik olarak hayli sert bir tutum takınmıştır.⁴¹⁰ Mervân'ın oğlu Abdülmelik hakkında ise bazı anlatılar dindarlığından ve devlet işlerinden nedeniyle zaman ayıramadığından ötürü müzik veya müzisyenler konusunda babasını takip ettiğini, yani müzik ve müzisyenlere karşı menfi bir tavır takındığı ortaya koyarken⁴¹¹ bazı anlatılar da müziğin icrasına genel bir izin verdiğini hatta bazı müzisyenleri kolladığı şeklinde bilgiler vermektedir.⁴¹²

Abdülmelik'den sonra halife olan oğlu Velîd b. Abdülmelik döneminde devletin refah seviyesi oldukça fazla arttığından dolayı hem toplum hem de devlet idarecileri arasında lükse, eğlenceye ve şatafata yoğun olarak bir yönelim olmuş, bunun bir

⁴⁰⁶ Altınay, a.g.m., s. 579-580.

⁴⁰⁷ Altınay, a.g.m., s. 579-584.

⁴⁰⁸ Aycan, "Musiki", s. 174-175

⁴⁰⁹ Üçok, a.g.m., s.88-89.

⁴¹⁰ Aycan, "Musiki", s. 176.

⁴¹¹ Erkoçoğlu, a.g.t., s. 445; Aycan, "Musiki", s. 177.

⁴¹² Mustafa Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki. Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 31, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2569327> (21.03.2024), s. 438.

tezahürü olarak da müzisyenler devlet erkânının gözdeleri haline gelmişlerdir.⁴¹³ Velîd b. Abdülmelik'in halefi aynı zamanda kardeşi olan Süleyman b. Abdülmelik halife olmadan önce müziğe ve müzisyenlere karşı olumlu bir bakış açısına sahipken halife olduktan sonra birçok müzisyeni oldukça sert ve katı bir şekilde cezalandırmıştır.⁴¹⁴ Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra Emevî halifesi olan Ömer b. Abdülazîz'in de selefi Süleyman b. Abdülmelik gibi zaman içinde müziğe karşı olan tavrı değişkenlik göstermiştir. Öyle ki dindar bir kişi olmasıyla tanınmasına rağmen bestekâr olan ilk Emevî halifesi kendisi olmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere halife olduktan sonra müzik ve müzisyenlerden uzak durmaya son derece büyük ihtimam göstermiştir.⁴¹⁵ Ömer b. Abdülazîz'in halefi olan Yezîd b. Abdülmelik eğlenceye ve müziğe düşkün bir devlet başkanıydı. Onun zamanında müzikli eğlence, sarayda ve halk arasında hayli yaygınlaşmıştır. Yezîd, devrin ünlü şarkıcılarını koruyup kollamış, sarayına toplamış ve onlara bolca ihsanlarda bulunmuştur.⁴¹⁶ Yezîd'in ardından hilafet tahtına oturan kardeşi Hişâm b. Abdülmelik ise genel olarak müziğe, müzisyenlere ve özellikle aşırı eğlenceye mesafeli durmuştur. Fakat zaman zaman devrin meşhur müzisyenlerinden şarkı dinlemeyi de ihmal etmemiştir.⁴¹⁷

Tezimizin konusu olan Velîd b. Yezîd'in, müziğe ve müzisyenlerle ilişkisine dair birçok bilgi bulunmaktadır. Müziğe ve müzisyenlere olan sevgisinin babasından kendisine miras kaldığı söylenen II. Velîd'in dışardaki ülkelerden (özellikle Medine, Hicaz vb.) birçok müzisyeni Şam'a davet eden ilk halife olduğu rivayet edilmektedir. Halife olmadan evvelde müziğe karşı bir sevgisi olan II. Velîd'in halife olduktan sonra devlet işlerinden ziyade müzikli eğlencelerle, kadın ve erkek şarkıcılar ve de rakkaselerle iştigal ettiği aktarılmaktadır. Onun döneminde saray, devlet işlerinin görüşülüp ele alındığı bir yönetim merkezi olmaktan çok, dönemin en büyük ve en renkli eğlence mekânı durumuna gelmiştir. Bir müzik dinleyicisi olmasının yanında, maharetli bir bestekâr ve ud ile davul gibi enstrümanları çalma kabiliyeti olan II. Velîd'in döneminde müzik ve müzikli eğlence ülkenin her yerine, halkın her tabakasına yayılmıştır.⁴¹⁸

⁴¹³ Aycan, "Musiki", s. 174-175

⁴¹⁴ Kılıç, a.g.m., s. 439.

⁴¹⁵ Kılıç, a.g.m., s. 439-441.

⁴¹⁶ Altınay, a.g.m., s. 594.

⁴¹⁷ Altınay, a.g.m., s. 595.

⁴¹⁸ Üçok, a.g.m., s.89-90; Altınay, a.g.m., s. 595-596; Velîd'in davet ettiği veya konuk ettiği müzisyenlerin büyük çoğunluğu Medinelî idi. Aksu, a.g.e., s. 115.

II. Velîd'in sarayında topladığı ve birçok hediyeler verdiği şarkıcılardan bazıları şunlardır: Fil (Yahya), Ebcer, İbn Âişe, Yûnus el-Kâtib, Mâlik b. Ebû's-Semh, İbn Süreyc, Dahmân, Ömer el-Vâdî, Ma'bed, Hakem el-Vâdî, Ğamr b. Yezîd, Ebû Kâmil, Hâlid es-Sâmme, el-Hüzelî, İsmail b. Yesâr, 'Utarad el-Mednî, Eş'ab, Hâlid (Sâmet) Sellâme (kadın), 'Âtike (kadın), Sü'âd (kadın) ve Sadûf'tur (kadın).⁴¹⁹ Bunlardan bazıları hakkında II. Velîd ile ilişkilerinin boyutuna ışık tutacak çok önemli rivayetler mevcuttur. Bunları, şarkıcıların her birinin ayrı ayrı ismi (başlığı) altında el almak doğru olacaktır.

Fil (Yahya)

II. Velîd'in ilk tanıştığı Mekkeli müzisyenlerden olan kişi Fil ismiyle tanınan (lakabıyla ünlenmiş) Yahya (Mevlâ el-'Ablêt) idi. II. Velîd h. 126 senesinde hac mevsiminde Mekke'de bulunduğu bir vakit İbn Süreyc'in şarkılarını kimin en güzel okuduğunu soruşturmuş. Bu soruşturmanın ardından kendisine bu kişinin Fil ismiyle bilinen Yahya adlı kişi olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine Yahya'yı huzuruna davet eden II. Velîd, ona "def" ile beraber (defî çalarak) yürümesini emretmiştir. Yahya, II. Velîd'in emrini yerine getirdikten sonra bu defa II. Velîd Yahya'dan defî alarak kendisi def ile beraber yürümeye başlamıştır. Hatta II. Velîd, Yahya'nın def ile yürüyüşünden daha güzel bir şekilde yürümüştür.⁴²⁰

Ebcer

II. Velîd, yine hac esnasında tanıştığı, Mekke'nin en zarif, bedenen en çekici, kişilerinden bir olan Ebcer'i kendisi ile beraber Dımaşk'a (Şam'a) götürmüştür. Ebcer'in oldukça hoş bir şarkıcı, hatta adeta bir şarkı sihirbazı olduğu ve insanların, onun şarkı söylediği zamanlarda onu dinlemek için itiş kakış içinde bir vaziyete girdikleri kaydedilmektedir.⁴²¹

İbn Âişe

Tam ismi Muhammed b. Âişe'dir. Küçük yaşlardan beri devamlı annesiyle beraber bulunduğundan İbn Âişe ismiyle tanındı. Hocası Ma'bed' b. Vehb'den sonra

⁴¹⁹ Atvân, *a.g.e.*, s. 133-142; Altınay, *a.g.m.*, s. 597; Kılıç, *a.g.m.*, s. 441.; Aycan, "Musiki", s. 155-204.

⁴²⁰ Atvân, *a.g.e.*, s. 132-133.

⁴²¹ Atvân, *a.g.e.*, s. 133; Aksu, *a.g.e.*, s.115.

zamanının en iyi şarkıcısı olduğu söylenen İbn Âişe'nin aynı zamanda maharetli bir üdf olduğu da kaydedilmektedir. İbn Âişe'nin şarkıya başlama tarzı çok sevilmiş, Kur'an-ı Kerim, şarkı ya da şiir okumaya güzel bir şekilde başlayanlar için kullanılan "İbn Âişe gibi başladı" sözü darbimesel olmuştur. Ününün en zirvede olduğu devir Yezîd b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd'in hilafetleri dönemidir.⁴²² Birçok şairin şiirlerini de bestelediği ifade edilen İbn Âişe'nin şiirlerini bestelediği şairler arasında Velîd b. Yezîd'in adı da zikredilmektedir. II. Velîd'in İbn Âişe ile ilişkisine ışık tutan bir rivayete daha evvel yer verilmişti. Bu rivayette anlatıldığı şekliyle II. Velîd bazı şarkıcıları yanına davet etmiş ama kimseye görülmemeleri için gece yanına gelmesini emretmiştir. Ne var ki İbn Âişe, II. Velîd'in bu talimatına uymayarak gündüz yanına gelmiştir. Bu duruma öfkelenen II. Velîd, İbn Âişe'yi hapsedmiştir. Rivayetin daha evvel yer verilmeyen devamında ise, II. Velîd'e İbn Âişe'nin durumu hatırlatma babında tekrar arz edilir. Bunun üzerine II. Velîd İbn Âişe'nin hapisten çıkartılıp yanına getirilmesini emreder. II. Velîd'in emri doğrultusunda kelepçeli bir şekilde II. Velîd'in huzuruna getirilen İbn Âişe, II. Velîd'i görünce şarkı söylemeye başlamıştır. İbn Âişe'nin söylediği şarkıyı işiten II. Velîd'de derhal İbn Âişe'nin kelepçelerinin çözülmesini emretmiştir. Bu olaydan sonra İbn Âişe, II. Velîd'in yanında daima ayrıcalıklı bir konuma sahip olan saygın bir kimse olmuştur.⁴²³ Bu rivayete benzeyen diğer bir rivayete göre de: II. Velîd, amcası Hişâm'ın kendisini ıslah edip kötü davranışlarına son vermek adına h. 110/m.728-729 yılında hac emiri tayin ederek Mekke'ye gönderir. Mekke'de iken şarkıcılara haber salar ve bulunduğu yere gelip kendisine şarkı söylemelerini ister. II. Velîd'in yanına gelen şarkıcılar arasında yer alan İbn Âişe, II. Velîd'e bir şarkı söyleyince II. Velîd öyle bir nara atmış ki Mekke halkının birçoğu bunu duymuştur. Ardından II. Velîd, İbn Âişe'ye bin dinar vermiştir. Sonrasında İbn Âişe, II. Velîd'in yanından hoş olmayan bir şekilde ayrılmış, bu hadiseye şahit olan bölge halkı ise "Bu mu Müslümanların veliahdı?" diyerek tepki ve serzenişte bulunmuşlardır. Bu durum Hişâm'a kadar ulaşınca, Hişâm onu veliahtlıktan azletmek istemiştir.⁴²⁴ Yine II. Velîd ile İbn Âişe'nin arasında geçen bir olayı konu edinen bir başka rivayete göre: "II. Velîd'in perdedarlarından biri günlerden bir gün İbn Âişe, II. Velîd'e şarkı söylediğini görmüş, II. Velîd ise bu şarkı karşısında öylesine

⁴²² Fuat Günel, "İbn Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 299.

⁴²³ Aycan, "Musiki", s. 193.

⁴²⁴ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 155-156.

çoşup kendisinden geçmiş ki sonunda dinden çıkıp kâfir olmuştur. (dinden çıkıp kâfir olacağı bir raddeye dahi gelmiştir). Ardından II. Velîd, İbn Âişe'nin kendisine şarkı söylemesini ima ederek ona: “Ey delikanlı (oğlan/köle), bize dördüncü gökyüzünde içir,” demiştir. İbn Âişe'nin kendisine bir şarkı okumasından sonra II. Velîd: “Çok güzel söyledin vallahi Ey Emîr'im!” demiş, bu sefer de II. Velîd, Abdüşşems hakkı için tekrar et diye istekte bulunmuştur. İbn Âişe, II. Velîd'in isteğine, şarkıyı bir daha tekrar ederek karşılık vermiştir. II. Velîd yine: “Çok güzel söyledin Ey Emîr'im” diyerek beğendiğini göstermiştir. Bunun ardından II. Velîd birkaç defa daha tekrar etmesini istemiş ve İbn Âişe, her defasında II. Velîd'in tekrar talebine olumlu karşılık vermiştir. En sonunda II. Velîd, İbn Âişe'nin üzerine çullanarak onun, öpülmedik tek bir uzvunu bile bırakmamış, sonra da İbn Âişe'nin kamışına (erkeklik organına) yönelip onu öpmek istemiştir. Bunu gören İbn Âişe iki bacağını kamışının üzerinde birleştirerek (birbirine yapıştırarak) bunu yapmasına engel olmaya çalışmıştır. Ancak II. Velîd: “Vallahi onu da öpmeden bırakmam” diye ısrar edince, İbn Âişe, kamışını çıkarmış ve II. Velîd' de, İbn Âişe'nin kamışının başını öpmüş, sonra da “Ne eğlence be! Ne eğlence!” diyerek elbiselerini soymuştur. Elbiselerini soyduktan sonra İbn Âişe'nin üzerine atan II. Velîd kendisine yeni bir elbise getirilinceye kadar çıplak öylece kalmıştır. Ardından II. Velîd, İbn Âişe'ye bin dinar verdikten sonra onu bir katıra bindirmiş ve ona: “Şarkılarının hararetinden dolayı beni kaynamış bir tava misali (bir vaziyette) bıraktın” diyerek, yollamıştır.”⁴²⁵ Her ne kadar bu rivayet ilk bakışta abartılı gelse de II. Velîd'in karakter yapısı hakkında anlatılanların genel mahiyeti, II. Velîd'in özellikle sarhoş ve çakırkeyif olduğu durumlarda oldukça bilinçsiz ve ekstrem davranışlarda bulunma potansiyeli olduğunu (hatta bu davranışlarda bulunduğunu) göstermektedir. Öyle ki daha evvelde ifade edildiği üzere II. Velîd sarhoş bir haldeyken bir nediminin ölüm emrini vermiş, ayılıp da verdiği emrin yerine getirildiğine şahit olunca da, ilk başta verdiği emri inkâr etmiş (hatırlayamamış) ancak işin aslı (emri sarhoş halde verdiği) kendisine iletilince durumu anlamış ve pişman olmuştur. O halde bu rivayette de açıkça görüldüğü üzere içki, II. Velîd'in, psikolojik ve zihinsel durumu üzerinde yarattığı etki nedeniyle ona, ayık haldeyken yapmayacağı birçok şeyi sarhoş haldeyken yapmasını olanaklı kılmaktadır, denilebilir. Nitekim içkinin veya alkolün kişilik ve zekâ üzerindeki etkilerini konu edinen bir yüksek lisans tezinde, alkolün kullanılan miktara göre kişinin;

⁴²⁵ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.2, s. 146-147; El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 179; Gezici, *a.g.t.*, s. 64; Aycan, “Musiki”, s. 193-194.

ruhsal yapısında birtakım belirtilere neden olabileceği veya olduğu belirtilmektedir. Bu belirtiler ise şunlardır: kişinin ahlaki kaygı veya baskılarını azaltması, kişiyi neşeli veya çocuksu bir hale bürümesi, kişinin üst benlik denetimini azaltması (veya tamamen ortadan kaldırması), kişinin normal hayatta gizlenmiş “immatür kişilik yapısını (ilkel kişilik-ilkel benlik)” ortaya çıkarmasıdır.⁴²⁶

Yûnus el-Kâtib

Medine’de doğan Yûnus, divan kâtipliği yapmasından dolayı Kâtib adıyla tanınmıştır. Bunun dışında “şarkıcı (müzisyen) Yûnus” anlamına gelen “Yûnus el-Mugannî” diye anıldığı da ifade edilmektedir. Yûnus, Ma’bed b. Vehb, İbn Süreyc, Garîz gibi devrin en ünlü müzisyenlerin tedrisatından geçmiş ve bu kişiler arasında en çok Ma’bed’ den etkilenerek onun geleneğini sürdürmüştür. Öte yandan Yûnus’un, Ma’bed’in öğrencileri arasında müzik anlamında en yetenekli ve en donanımlı sanatkâr olduğu vurgulanmaktadır. Eserlerini icra ederken ritmik kalıplara özen gösterdiği rivayet edilen Yûnus’un dönemin şairlerinden biri olduğundan da söz edilmektedir. Halife Hişâm b. Abdülmelik döneminde ticaret gayesiyle Dimaşk’a yaptığı bir seyahatte veliaht olan Velîd b. Yezîd ile tanışmış ve ondan iltifat görmüştür. Yûnus, Velîd b. Yezîd halife olunca Dimaşk’a davet edilmiş ve II. Velîd’in ölümüne kadar sarayda kalmıştır.⁴²⁷ Rivayete göre Yûnus, II. Velîd ile arasında gerçekleşen bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır: “II. Velîd’in (huzuruna girdikten sonra) selam verdim, II. Velîd’de benden oturmamı istedi. Ardından şarap ile cariyeler geldi. Ben şarkı okudukça II. Velîd’in hoşuna gidiyordu. Okuduğum bazı şarkılar Mus’ab b. Zübeyr öldürülüşü hakkındaydı. II. Velîd bana, boşver onu, aramızda düşmanlık falan kalmadı artık, sen bana şarkı söyle dedi. Ben sabahlara kadar şarkı söyledim, II. Velîd’de sabahlara kadar içki içti. Gitmek için ondan icazet istediğimde, bana şarkı söylemeye devam etmemi söylüyordu. Bu durum üç gün devam etti. Ancak en sonunda II. Velîd’e tüccar olduğumu ve böyle devam ederse zarara uğrayabileceğimi söyleyip bir daha izin

⁴²⁶ Gülnar Hacıoğlu (Hacıhasan), *Alkol Kullanımı Kişilik ve Zeka Üzerine Etkisi Ve Alkoliklerin İşledikleri Suçlar*, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 6-8.

⁴²⁷ Ahmet Hakkı Turabi, “Yûnus el-Kâtib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 607-608.

istedim. Bu sözlerim karşılığında bana üç bin dinar verdi. Halife olunca beni yanına çağırdı ve O, öldürülünceye kadar yanında kaldım.”⁴²⁸

Mâlik b. Ebü’s-Semh

Medineli bir şarkıcı olan Mâlik b. Ebü’s-Semh Emevî devlet büyüklerinden oldukça yakın ilgi ve alaka görülmüştür.⁴²⁹ Rivayete göre II. Velîd bir dönem kendisine takdim edilen veya yanına davet ettiği büyük müzisyenlerin müzik tarzlarından bıkmıştı. Özellikle de Ma‘bed’in yüksek sesle şarkı okumasında (bağırmasından) ve de İbn Âişe’nin şarkıya giriş tarzından (müzikal girişlerinden) sıkılmış ve rahatsız olmaya başlamıştı. Bu sebeple kendisine Ma‘bed ile İbn Âişe’nin müzik tarzlarının ortasında denilebilecek bir müzik tarzına sahip bir şarkıcı getirilmesini istemiştir. Bu isteği karşısında II. Velîd’e, bu tarza sahip olan kişi olarak Mâlik b. Ebü’s-Semh’in adından bahsedilmiştir. Bunun üzerine Mâlik b. Ebü’s-Semh’i huzuruna çağırtan II. Velîd, Mâlik’in ona ilk söylediği şarkıyı beğenmese de daha sonra söylediği şarkıyı beğenerek neşelenmiştir. Mâlik, belli bir müddet II. Velîd’in yanında kalıp onu şarkılarıyla neşelendirenmiştir. II. Velîd daha sonra Mâlik’e birtakım hediyeler vererek memleketine uğurlamıştır.⁴³⁰

Mâlik b. Ebü’s-Semh hakkındaki önemli bir başka rivayete göre ise, Mâlik, II. Velîd öldürüldüğü gün yanında bulunmaktaydı.⁴³¹

Ömer el-Vâdî

II. Velîd’in hilafet döneminde yanına gelip misafiri olan (ona takdim edilen) Ömer el-Vâdî, güzel sesli bir şarkıcıydı. II. Velîd, Ömer’e oldukça büyük bir değer atfetmekteydi. Öyle ki II. Velîd, Ömer’e: “Zevklerimin derleyicisi (zevklerimi bir araya getiren, toplayan), eğlencelerimin hayat vericisi (neşe kaynağım)” demektedir. Bunun yanında II. Velîd’in, Ömer’i ve de müzik tarzını öven bir şiir söylediği de aktarılmaktadır. Yine II. Velîd’in; Selmâ hakkında okuduğu güzel bir beyit sebebiyle Ömer’e çok güzel bir yüzük hediye ettiği ve aynı gün de, Ömer’den ona sarhoş oluncaya kadar şarkı okumasını emrettiği, nihayetinde de sarhoş olup sızdığı

⁴²⁸ Aycan, “Musiki”, s. 196-197.

⁴²⁹ Fuat Günel, “Mâlik b. Ebü’s-Semh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 506

⁴³⁰ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.5, s. 74-75; Atvân, *a.g.e.*, s. 141.

⁴³¹ Atvân, *a.g.e.*, s. 141.

belirtilmektedir.⁴³² Bir rivayete göre, II. Velîd öldürüldüğünde ona şarkı söyler vaziyette olan Ömer'in, devrin ünlü bir başka müzisyeni (Medineli) Hakem el-Vâdî'nin de müzik hocası olduğu ve Hakem'i, II. Velîd'e getirdiği belirtilmektedir. Hakem'in de Ömer gibi icra ettiği müziği karşılığında II. Velîd'den çeşitli hediyeler elde ettiği bildirilmektedir.⁴³³

Ma'bed

Ma'bed, Medine de doğmuştur. Tam adı Ma'bed b. Vehb'dir. Medine'nin önde gelenleri dışında dönemin devlet büyüklerinden de yakın ilgi gören Ma'bed özellikle Abdülmelik b. Mervân, Velîd b. Abdülmelik, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd'in saraylarındaki mûsiki toplantılarının en önemli şarkıcıları arasında yer almıştır. İshak el-Mevsîlî'ye göre İbn Süreyc, İbn Muhriz ve Mâlik b. Ebû's-Semh ile birlikte dönemin en ünlü dört sanatkârından biri olan Ma'bed b. Vehb aynı zamanda Medineli sanatçıların hocası ve önderiydi.⁴³⁴

II. Velîd 'in, Medineli şarkıcılar arasında ağırladığı en büyük (şöhretli) müzisyenin Ma'bed b. Vehb olduğu vurgulanmaktadır.⁴³⁵ II. Velîd'in Ma'bed'i, "Asrın mûsiki üstadı" olarak gösterdiği veya kabul ettiği belirtilmektedir.⁴³⁶ Bir rivayete göre II. Velîd günlerden bir gün Ma'bed'i çok özlemiş, özlemini giderebilmek için de Medine'ye bir postacı göndererek Ma'bed'i yanına çağırılmıştır. II. Velîd Ma'bed 'in yanına gelmesinden sonra, bir gölet yapılmasını ve içinin su ve içki (*hamr*) ile doldurulmasını emretmiştir. Akabinde gölet aralarında kalacak şekilde Ma'bed'i karşısına oturtmuş ve araya bir perde çekmiştir. Ardından Ma'bed'den ona şarkı söylemesini istemiştir. Ma'bed'in II. Velîd'e şarkı söylemeye başlamasıyla beraber II. Velîd aradaki örtüyü kaldırarak, üstündeki elbiseleri çıkartmış ve ardından gölet' in içine atlayarak bir miktar göletin içindeki içkiden içmiştir. Gölet'in içinden çıktıktan sonra yeni elbiseler giyen II. Velîd, Ma'bed'e on beş bin dinar vermiş ve bu gördüklerini kimseye söylememesini tembih ederek onu yollamıştır.⁴³⁷ Bu rivayet dikkat çekicidir. Zira Emevîler'de şarkıcılar veya nedimler ile eğlenmek isteyen

⁴³² Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 65,67-68.

⁴³³ Atvân, *a.g.e.*, s. 138.

⁴³⁴ Günel, *a.g.md.*, C. 27, s. 283.

⁴³⁵ Atvân, *a.g.e.*, s. 136.

⁴³⁶ Günel, *a.g.md.*, C. 27, s. 283.

⁴³⁷ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.1, s. 56-57.

halifelerin bu kişilerle aralarına bir perde veya örtü koyması âdetine; Muâviye b. Ebû Süfyan'ın, Abdülmelik b. Mervân'ın, Velîd b. Abdülmelik'in, Süleyman b. Abdülmelik'in ve Hişâm b. Abdülmelik'in uyduğundan, Yezîd b. Abdülmelik ve oğlu Velîd b. Yezîd'in ise uymadığından söz edilmektedir.⁴³⁸ Oysa bu rivayette II. Velîd'in bu âdete uyduğu fakat sonrasında Ma'bed'in söylediği şarkının etkisinden olsa gerek perdeyi ortadan kaldırdığı görülmektedir. II. Velîd, belki de bu âdete uymayı istese de bunu başaramamıştır. Diğer bir deyişle muhtemelen II. Velîd, söz konusu zevkleri, hobileri ve sevdiği eğlenceler olunca iradesine hâkim olamamaktadır. Nitekim bunun böyle olduğunu gösteren en önemli örneklerden birisi, müzik hakkında tavsiye niteliği taşıyan şu sözleridir: “Ey Ümeyye oğulları! Şarkı dinlemekten (müzikten) sakının, zira şarkılar (müzik) utanma duygusunu azaltır, şehveti artırır, erdemli davranışları yok eder (mertliği ortadan kaldırır), kişiyi içkiye (*hamra*) yöneltir, (nihayetinde) sarhoşlukta yapacağı kötülüğü yapar. Şayet müzikten uzak duramıyorsanız, kadınlardan sakınınız. Zira müzik zinanın büyüsidür. Ben müzik hakkında bunları söylemekteyim, çünkü o, benim için bütün lezzetlerden (zevklerden) daha sevimli, şiddetli susuzluk çeken birisinin soğuk suya duyduğu arzudan daha arzu (çok) edilesidir. Fakat hakikatin söylenmesi gerekmektedir (hak söylenmeye daha layıktır).”⁴³⁹ II. Velîd'in bu sözlerinden sahip olduğu yönelimlerin, zevklerinin veya takındığı tutum ile davranışlarının kötü, faydasız ve zararlı olduğunu bildiği fakat kişilik yapısından dolayı bunları yapmaktan veya bunlarla meşgul olmaktan kendisini alıkoyamadığı anlaşılmaktadır.

Ma'bed ile ilgili olarak, daha doğrusu II. Velîd'in içlerinde Ma'bed'in de yer aldığı müzisyenler topluluğuna ilişkin olan sevgisi hakkında şöyle bir rivayette nakledilmektedir: “Abbâsî propagandacıları (müsevvede, siyah giyinenler) ortaya çıkınca, Nasr b. Seyyâr, II. Velîd'e bir mektup yazarak ona bu durum hakkında bilgi vermiş ve bir şeyler yapılması gerektiği imasında bulunmuştur. Fakat II. Velîd bunun karşısında Nasr'a: “Sana Horasan'ı iktâ olarak verdim, nasıl biliyorsan öyle yap, ben şu an Ma'bed, İbn Süreyc ve Garîz ile meşgulüm” diyerek onu başından savmıştır. Atvân bu rivayeti tenkit ederek, bu rivayetin mahiyeti itibariyle anakronizm (olay ve

⁴³⁸ Aksu, *a.g.e.*, s.117-118.

⁴³⁹ Ebû'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 55.

şahsiyetlerin tarihleri açısından bir yanılğı veya yanlışlık) barındırdığı minvalinde bir tespitte bulunmaktadır.⁴⁴⁰

‘Utarad el-Mednî

Hoş sesli, güzel şarkılar okuma kabiliyeti olan ‘Utarad el-Mednî ile II. Velîd arasında şöyle bir hadise yaşandığı rivayet edilmektedir: “II. Velîd, günlerden bir gün çok büyük olmayan ancak içinde bir adamın yüzdüğü bir gölet’ in kıyısında oturmaktadır. Tam o esnada (yanında olan) ‘Utarad el-Mednî, II. Velîd’e bir şarkı okumuş, II. Velîd’ de şarkının verdiği coşkudan elbiselerini yırtarak gölet’ in içine atlamış ve gölet’ in içinden su içmiştir. Öylesine çok su içmiştir ki dışarıdan bakılınca gölet’ in içindeki suyun miktarının azaldığı belli olmuştur. Ardından II. Velîd, ‘Utarad el-Mednî’ye bu gördüklerini kimseye anlatmaması konusunda uyarmıştır. Hatta II. Velîd, ‘Utarad el-Mednî’ye: “Gördüklerini eğer birisine anlattığını işitirsem seni öldürürüm” demiş ve sonrasında ona bin dinar vererek Medine’ye göndermiştir.”⁴⁴¹ Bu rivayet bir miktar abartı içermektedir. Çünkü içinde bir insanın yüzebileceği büyüklükteki bir göletten ve havuzdan bir insanın rivayette söylendiği kadar su içmesi mümkün değildir.

Ebû Kâmil

II. Velîd’in değer ve dinlemekten hoşlandığı bir başka şarkıcı da Ebû Kâmil’dir. Şarkıcı olmasının yanında komedyen olduğundan da söz edilen Ebû Kâmil’in, en güzel aşk şiirlerini en hoş ezgilerle birleştirip II. Velîd için okuduğu aktarılmaktadır. Ebû Kâmil’in, özellikle de II. Velîd’in Selmâ için yazdığı aşk şiirlerini besteleyerek bir şarkı şeklinde okuması, II. Velîd’in adeta aklını başından alıyor ve II. Velîd’den en büyük hediyeleri kazanmasına neden oluyordu. Rivayete göre Ebû Kâmil günlerden bir gün yine II. Velîd’in Selmâ için yazdığı aşk şiirlerini besteleyerek bir şarkı şeklinde okumuş, II. Velîd’de ona başındaki altın külahı (takkeyi, şapkayı) çıkartarak hediye etmiştir. Ebû Kâmil’in bu külahı çok değer verdiği bundan dolayı onu, üzerindeki elbisesinin koluyla silip yüksekte bir yere kaldırarak yerleştirdikten sonra ağladığı ve şöyle dediği aktarılmaktadır: “Onu yüksekte bir yere yerleştiriyorum çünkü onda Efendim’in (II. Velîd’in) kokusunu buluyorum.”⁴⁴² Bu rivayetin diğer bir örneğinde

⁴⁴⁰ Atvân, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁴¹ Atvân, *a.g.e.*, s. 135-136.

⁴⁴² Ebû’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s.69 .

Ebû Kâmil'in, II. Velîd'in kendisine hediye ettiği külâhı saklayarak sadece bayram günlerinde giydiği ve şöyle dediği nakledilir: "Bunu bana Mü'minlerin Emîri (II. Velîd) verdi. Aileme ben ölünce bu külâhı kefenime koymalarını vasiyet ettim."⁴⁴³

3.3 II. Velîd'in Komedyenlerle İlişkisi

II. Velîd'in çevresinde şarkıcı ve müzisyen kesimi dışında onu güldürüp eğlendiren bazı komedyenler de bulunmaktaydı. Bunların ismi, Ebû'l- Beydâ Süheyl b. Ebyad, Zübâle, Eş'ab'dır. Bunlar dışında tarihçi Kütübi bunlara ek olarak Büdeyha isimli bir komedyenin varlığından da söz etmektedir. Fakat Atvân II. Velîd'in komedyenleri arasında böyle bir kişinin bulunmadığını ve Kütübi'nin, Büdeyha diye söz ettiği kişinin aslında Eş'ab olduğunu söylemektedir.

II. Velîd'in Eş'ab dışında diğer komedyenleri hakkında bir bilgi yoktur. Eş'ab hakkında ise onun, II. Velîd ile ilişkine dair bilgi veren oldukça dikkat çekici ve önem arz eden rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden birine şöyledir: II. Velîd, Eş'ab et-Tama'ın yanına getirilmesi için bir mektup yollamıştır. Eş'ab II. Velîd'in Yanına varınca ona maymun derisinden kuyruğu olan bir giysi giydirerek "Oyna ve hoşuma gidecek bir ses (tonu) ile bana şarkı söyle!" demiştir. Eş'ab' oynayıp onu güldürmüştür. Bunun üzerine II. Velîd ona bin dirhem (veya on bin dirhem) verilmesini emretmiştir.⁴⁴⁴ Yine bir başka rivayete göre: "Günlerden bir gün Eş'ab, II. Velîd'in huzuruna gelmiştir. Eş'ab'ı gören II. Velîd, kamışını yani erkeklik organını çıkarıp Eş'ab' göstererek ona bunun gibisini hiç gördün mü diye sormuştur. Eş'ab bu soruya "Hayır Ey Efendim, görmedim" diyerek cevap vermiştir. Ardından II. Velîd, ona secde et demiştir. Eş'ab ise II. Velîd'in bu emri karşısında üç defa secde etmiştir. Ancak II. Velîd bu duruma şaşırarak neden üç defa secde ettiği sormuştur. Eş'ab' da: "Secdelerden biri kamışına diğer ikisi ise testislerinedir (yumurtalarınadır)" şeklinde bir cevap verince II. Velîd gülmüş ve Eş'ab' ı mükâfatlandırmıştır. Ahlaki ve dini açıdan gerçekten de oldukça marjinal bir niteliğe sahip olan bu rivayete ilişkin beş farklı yaklaşım veya yorumda bulunulabilir. Birincisi bu rivayet tamamen uydurmadır. İkincisi, rivayet uydurma olmamakla beraber bir miktar abartı içermektedir. Üçüncüsü

⁴⁴³ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 149; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 935.

⁴⁴⁴ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.9, s. 159; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 944.

rivayet tamamen doğrudur ve II. Velîd gerçekten de bunları istemli ve bilinçli bir şekilde yapmıştır. Dördüncüsü rivayet doğrudur ancak II. Velîd bunları içkinin (*hamrın*) getirdiği sarhoşluğun etkisinden dolayı yapmıştır. Beşincisi rivayet doğrudur ve II. Velîd, daha önce başka bir örnekte de ifade edildiği üzere bunların yanlış olduğunu bilmesine rağmen öz denetimi çok zayıf olduğu için kendisini bu konuda dizginleyememektedir. Diğer bir ifade ile hayatına (hayatında) dürtülerinin egemen olmasına engel olamamaktadır. Bu yaklaşım ve yorumlar arasından, son yaklaşımın, II. Velîd'in, özellikle eğlence yaşamı ve sefih davranışları göz önünde bulundurulacak ise diğerlerine nazaran biraz daha fazla doğruluk payına sahip olduğu ifade edebilir.

Öte yandan II. Velîd'in bu hadisede ayıplanacağını ve tepki toplayacağını bilmesine rağmen neden daha önce bahsi geçen diğer benzer hadiselerde olduğu gibi gizlenme ihtiyacı duymadığı sorusu, cevaplanmaya muhtaçtır. Kuvvetle muhtemel bu olay gerçekleştiğinde veya II. Velîd bunu yapmaya karar verdiğinde onu bunları yapmaya sevk eden dürtüleri, kendisini tamamen kontrol altına alarak öz denetimini devre dışı bırakmıştır. Bundan dolayı da II. Velîd, sadece o ana ve andan duyduğu zevke odaklanmıştır. Nitekim Psikoloji alanında tez düzeyinde yapılan bazı bilimsel çalışmalarda, öz denetim düzeyi düşük bireylerin genel olarak anı yaşamaya odaklanma veya anlık tatmin eğilimi, hazzı erteleyememe, gelecekte "şimdiyi" düşünme, risk almayı ve heyecanı sevmeye gibi özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir.⁴⁴⁵

3.4 II. Velîd'in Sarayları/İmar Faaliyetleri

II. Velîd'in döneminde daha çok saray/kasr inşa etmeye odaklı bir takım imar faaliyetleride önem arz etmektedir. Esasen II. Velîd'in saray veya saraylar inşa etme faaliyetleri kendisine has bir durum değildir. Bu durum Emevî devlerinin kurucusu olan Muâviye'den sonra Emevî Devleti halifelerinin saray algılarındaki farklılaşmanın ve değişimin bir ürünüdür. Şöyle ki Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Şam'da inşa ettiği hilafet sarayı bir devlet dairesi (hükümet konağı) görevi görmesinin yanında bir medrese

⁴⁴⁵ Çiğdem Gezici, *Öz denetim becerileri ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rolünün incelenmesi*, İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022, s.9.

Ebrar Coşkun, *Beliren Yetişkinlikte İnternet Bağımlılığının Siber Zorbalık Ve Riskli İnternet Davranışları Üzerindeki Etkisinde Öz Denetimin Düzenleyici Rolü*, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023, s.25.

görevi de görmüş ancak bu dönemden sonra hilafet sarayının Şam'ın merkezinden badiyelere (çöllere) nakledilmesi Emevî halifelerinin hayatlarında bir dönüm noktası olmuştur. Böylelikle artık halifeler merkeze (Şam'ın merkezine/şehir merkezine) sadece biat alma, özel günlerdeki törenlere katılma gibi maksatlarla gelir olmuş, bunun haricindeki vakitlerini ise badiyelerdeki saraylarında geçirmişlerdir. Bu durum öyle bir raddeye gelmiş ki, badiyelerde inşa edilen sarayların görkemi bazı halifelerin devlet işlerini boşlamasına ve dünyevi zevklerin tahakkümü altına girmesine dahi neden olmuştur. Muâviye'den sonra dünyevileşmenin en açık tezahürlerinden biri olan bu saraylarda, içki, müzikli eğlence, şairler ve komedyenler her daim kendine yer edinmiştir. Mütedeyyin olan Ömer b. Abdülazîz dışında diğer halifelerin birçoğu bu badiyelerdeki saray yaşamından etkilenmiştir. Örneğin Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdülmelik b. Mervân, Velîd b. Abdülmelik ve Hişâm b. Abdülmelik gibi halifeler nispeten daha ölçülü ve seviyeli bir saray hayatı yaşarken, Yezîd b. Muaviye, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd gibi halifeler ise ölçüsüz ve seviyesiz bir saray hayatı yaşamışlardır.⁴⁴⁶

Badiyede yaşama tutkusu, hayatında önemli bir yer kaplayan Velîd b. Yezîd'in badiyelerde yani çöllerde inşa ettiği birçok saray olduğu aktarılmaktadır. Bu saraylar şunlardır: Kasru'l-Muşatta,⁴⁴⁷ Hırbetu'l-Mefcer, Kasru't-Tuba, Kasr-ı Bayır,⁴⁴⁸ Kasru'l Kastal, Kasru'l 'Amre, Hırbetu'l-Münve, Kasr-ı Sîs'tir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Aksu, *a.g.e.*, s. 119-121; Aksu, Süleyman b. Abdülmelik'in saray hayatının Velîd b. Yezîd'e benzediğini söylemektedir. Aksu'nun belirttiğine göre; Süleyman b. Abdülmelik döneminde süs merakı, debdebe, ihtişamlı ziyafetler, kadın âlemleri oldukça artmıştır. Aksu, *a.g.e.*, s. 121; Hernekadar Aksu, Süleyman b. Abdülmelik hakkında böyle bir değerlendirmede bulunsada bazı kaynaklar Süleyman b. Abdülmelik'in genel olarak olumlu bir kişiliği olduğundan, din adamlarının sözlerini dikkate almasından, cami yaptırdığından, geciktirilen namazların vaktinde kılınması için çaba sarf ettğinden, takvalı bir şahsiyet olan Ömer b. Abdülazîz'i kendisine danışman olarak atadığından hatta döneminin, Ömer b. Abdülazîz döneminin bir mukaddimesi olduğundan söz etmektedir. İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 80-81; Mücahit Yüksel, "Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler", *Mütefekkir Dergisi*, C. 3, S. 6, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266801> (29.03.2024), s. 441-443. Bu bilgilere istinaden Süleyman b. Abdülmelik'in saray hayatının Velîd b. Yezîd'e benzediği söylemek pek doğru olmayacaktır. Şayet Velîd b. Yezîd kadar uçlarda bir saray hayatı yaşamış olsaydı tarihi kaynaklar onun hakkında bazı menfî rivayetler haricinde genel olarak müsbet bir kişiliği olduğundan bahsetmiyeceklerdi. Yüksel, "Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler", s. 441. Süleyman'da yaşantısından dolayı Velîd b. Yezîd gibi oldukça kötü bir şekilde yerilen bir halife olacaktı.

⁴⁴⁷ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁴⁸ Fatih Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 252-254

⁴⁴⁹ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s. 85; Aksu, *a.g.e.*, s. 123.

Kasru'l-Muşatta, Amman'ın yirmi iki kilometre güneyinde, Şam'dan iki yüz kilometre uzaklıkta yer almaktadır.⁴⁵⁰ Hırbetu'l-Mefcer, Filistin'de, ölü denize yakın bir yerde inşa edilmiştir.⁴⁵¹ Bu saray/kasr bir görüşe göre Hişâm bir görüşe göre de Velîd b. Yezîd tarafından yaptırılmıştır.⁴⁵² Kasru't-Tuba, Amman'ın güneydoğusunda altmış mil mesafede bulunmaktadır. Kasr-ı Bayır, Maan'ın yüz dokuz kilometre kuzeydoğusunda,⁴⁵³ Kasru'l Kastal ise, Amman'ın otuz kilometre güneyinde (zamanının çoğunu geçirdiği Ezrak'ta) yer almaktadır. Kasru'l 'Amre ölü denizin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Hırbetu'l-Münye, Taberiyye'nin kuzeybatısında bulunmaktadır. Kasr-ı Sîs, Şam'ın yaklaşık yüz elli kilometre doğusunda yer almaktadır.⁴⁵⁴

'Ulebi, II. Velîd'in inşa ettirdiği bu sarayların ismini vermeden önce şöyle bir ifade kullanmaktadır: "Tarihçiler, II. Velîd'e yönelik ithamları esnasında II. Velîd'in imar konusundaki icraalarını zikretmeyi unutmuşlardır. Nitekim bu icraatların ürünü olan eserler günümüze kadar ulaşmıştır."⁴⁵⁵

II. Velîd'in inşa ettirdiği saraylar dışında imar faaliyetleri kapsamında değerlendirebilecek olan bir başka icraatı da, Emevî askeri ordusunun yaz seferleri için Bizans topraklarına doğru hareket edebilmesi ve de orada bulunan nehri rahatça geçebilmesi amacıyla yaptırdığı köprüdür. Adana sınırları içerisinde yer aldığı belirtilen köprünün, II. Velîd'in adıyla anıldığı bildirilmektedir.⁴⁵⁶

3.5 II. Velîd'in Şiir Tutkusu

İslamiyet'ten önceki Cahiliye devrinde Araplar için şiir, olmazsa olmaz bir niteliğe sahip olan en etkili sanattı.⁴⁵⁷ Arap toplumunda şiirin sahip olduğu statü veya değer sadece sanat sahası ile sınırlı değildi. Şiirin, sanat sahası dışında tarih açısından da

⁴⁵⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁵¹ Engin Beksac, "Hırbetu'l-Mefcer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 326.

⁴⁵² Aksu, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁵³ Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", s. 253-254; Maan; Ürdünde bulunan bir şehirdir. Mustafa L. Bilge, "Maan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 270.

⁴⁵⁴ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s. 85; Aksu, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁵⁵ El-'Ulebi, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁵⁶ Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", s. 270.

⁴⁵⁷ Murat Özcan, "Cahiliye Döneminde Arap Edebiyatında Şiir Sanatı", *Eskiye Dergisi*, S. 5, 2007, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/485472>, (06.04.2024), s. 108; Nizamettin Parlak, "Emeviler Döneminde Sanat", *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 130.

çok önemli bir yeri bulunmaktaydı. Nitekim şiir, okuma-yazması olmayan İslam öncesi Arap toplumunun hem yaşayışına hem de tarihin çeşitli unsurlarına ilişkin kayıtların korunmasını sağlamıştır. Diğer bir ifade ile şiir, Araplar hakkındaki (gerek sanatsal gerekse de tarihi) tüm malumatı ihtiva eden, bu malumatların muhafaza edilmesini sağlayan ve daima başvurulana müracaat kaynağı olma vazifesi görmüştür.⁴⁵⁸ Bundan dolayı şiir ve şair hayatın her alanına girebilmiş ve şairlerde böylelikle büyük itibar görmüşlerdir.

Öte yandan Câhiliye dönemi Arabistan'ında şiiri teşvik edip onu besleyen çevrelerden söz edilmektedir. Bunların başında haram aylarda kurulan Ukâz, Zülmecâz gibi panayırlarda hakem huzurunda tertip edilen şiir yarışmaları, ayrıca Hîre ve Gassânî sarayları ile bazı Hicaz merkezleri gelmektedir.

İslam'ın doğuşuyla beraber sosyal, edebi ve dini alanda olan değişimlerden şiirde nasibini almıştır. Şiir, gerek konu gerekse de işlev olarak İslamiyet'in ardından büyük ölçüde değişime uğramış özellikle de konu bakımından İslami sınırlar içine girilmiştir.⁴⁵⁹ Yani şiirin, Cahiliye devrindeki İslam'a ters düşen içeriği İslam ile birlikte, İslam'a aykırı olmayacak bir muhteviyata doğru evrilmiştir. Hz. Muhammed şiiri bir cihad silâhı olarak görmüş ve şiirin güzel ve faydalı olanlarını da tavsiye etmiştir. Nitekim Hz. Muhammed, bu durumun kanıtı niteliğinde olan bir hadisinde: "Mümin kılıcı ve diliyle cihat eder" derken bir başka hadisinde ise şöyle buyurmaktadır. "Kuşkusuz bazı şiirler hikmet sözleridir."⁴⁶⁰ Hz. Muhammed'in ardından gelen Râşid halifeler 'de (Hz. Muhammed'ten sonraki ilk dört halife) şiire karşı olumsuz bir tutum sergilememekle birlikte şiirde seçici davranarak, şiirin İslam ilkelerine uygunluğu hususunda hassasiyet göstermişlerdir.⁴⁶¹

Emevîler dönemine gelindiğinde ise şairlerin sayısı oldukça artmıştır. Bu artışın sebebi daha ziyade Horasan, Irak ve Hicaz gibi uzak yerlerden, Emevî idarecilerini veya halifelerini şiirleriyle övüp onlardan büyük hediyeler ve ödüller alma gayesi ile başkente (Şam'a) akın akın gelen şairlerdir. Bu şairlerden bazılarının ismi şöyledir: İbn Kays er-Rukeyyât, Nusayb b. Rabâh, el-Ahvâs, Kuseyyiru Azze, İsmail b. Yesâr, Yezîd b. Dabbe, Ebü'l-Abbâs el- A'mâ, Er-Râ'î, el-Uceyr es-Selûlî, Erta'a b. Suheyre, 'Ukayl

⁴⁵⁸ Parlak, "Emevîler Döneminde Sanat", s. 131.

⁴⁵⁹ Özcan, a.g.m., s. 108.

⁴⁶⁰ İsmail Durmuş, "Şiir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 148.

⁴⁶¹ Özcan, a.g.m., s. 108.

b. ‘Ulfe, İbn Meyyâde, Cerîr, el-Ferazdak, el-Ahtal, Miskîn ed-Dârimî, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Hemmâm, Ebû Sahr el-Hüzelî, Adî b. Rikâ, Baîs el-Mücâşî, Nâbiga eş-Şeybânî’dir. Diğer yandan Emevîler’in bazı halifelerin yoğun olarak şiirler ilgilendiği ve halifeliğinin yanında şair bir kimliği olduğundan da söz edilmektedir. Bu halifeler şunlardır: Abdülmelik b. Mervân, Muâviye b. Ebû Süfyân, Yezîd b. Muâviye, Yezîd b. Abdülmelik ve ana konumuz olan Velîd b. Yezîd’tir.⁴⁶²

Oldukça maharetli bir şair olan Velîd b. Yezîd’in hayatında şiir, hayli önemli bir yeri işgal etmekteydi. Nitekim II. Velîd’in şairliği ve şiir sevdası hususunun ehemmiyetine binaen birçok tarihçi ve araştırmacı bu konuya atıfta bulunmuştur. Bunlardan biri olan ‘Ulebi, II. Velîd’in şairliği kimliğine atıf amacıyla II. Velîd hakkında yaptığı çalışmaya, daha evvel de bahsi geçen *el-II. Velîd b. Yezîd el-Halîfetü’ş-Şâ’ir (II. Velîd b. Yezîd: Şair Halife)* adını vermiştir. Francesco Gabrieli’de II. Velîd’e nispet edilen şiirleri bir araya getirerek bu esere, *Dîvânü’l-II. Velîd b. Yezîd* ismini vermiştir.⁴⁶³ Öte yandan bu konu hususunda İngiliz tarihçi Gerald R. Hawting, II. Velîd’in ünlü ve akıcı üsluba sahip bir şair olduğunu,⁴⁶⁴ İbn Nedîm, II. Velîd’in Arapların şiirlerini, hikâyelerini (havadislerini), soy bilgilerini topladığını,⁴⁶⁵ İbnü’l- Esîr ise Abbâsi döneminin en meşhur şairlerinden biri olan Ebû Nüvâs’ın büyük ölçüde II. Velîd’den etkilendiğini hatta II. Velîd’in birçok şiirini çalarak kendisine mal ettiği belirtmektedir.⁴⁶⁶ Bunlara ek olarak II. Velîd’in özellikle teması içki olan şiirler konusunda (hamriyat şiirleri) meşhur olmasının yanında bu alanda şairlerin de lideri olduğu aktarılmaktadır.⁴⁶⁷

3.6 II. Velîd’in Av Merakı

Avcılık Araplar’ da Cahiliye döneminden beri bilinmektedir. Cahiliye döneminde Araplar’ da avcılık genellikle ok, yay veya kapanla ceylan ya da kuş avlamaktan ibaretti.⁴⁶⁸ Cahiliye devrinde Araplar (özellikle Bedevî Arapları için) hem

⁴⁶² Durmuş, a.g.md., C. 39, s. 148-149; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi III (Emeviler Dönemi)*, 1. Baskı, Sadık Armutlu (Ed.), Fenomen Yayınları (Eser Ofset), Erzurum 2012, s. 38.

⁴⁶³ Atçeken, a.g.md., C. 43, s. 32-33

⁴⁶⁴ Gerald. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, Southern Illinois University, Carbondale 1987, s. 91.

⁴⁶⁵ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 1. Baskı, Ramazan Şeşen (çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2019, s. 288

⁴⁶⁶ İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. 4, s. 485; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 242.

⁴⁶⁷ Sedat Tuna, *Şair el-Ahtal ve Divanı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2020, s. 12.

⁴⁶⁸ Abdülkerim Özaydın, “Av”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 101.

boş zamanlarını değerlendirerek eğlenmek için hem de geçimlerini sağlama amacıyla avcılık yapmaktaydılar.⁴⁶⁹ Avcılığı eğlenme amacıyla daha çok zengin kesim yaparken geçinme amacıyla ise daha çok fakir kimseler yapmaktaydı.⁴⁷⁰

Öte yandan Emevî halifeleri ile veliahtlarının spor yapma amacı, silah kullanma becerisini geliştirme arzusu, askeri yönlerini geliştirme gayesi, çöl hayatına duydukları sevgi, boş zamanlarını değerlendirme isteği gibi birçok nedenden dolayı ava veya avcılığa çokça düşkün oldukları ifade edilmektedir.⁴⁷¹ Nitekim avla uğraşan ilk halifenin Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye olduğu bildirilmektedir. Yezîd'in avcılığa aşırı derecede meraklı olduğu ve önemli sayıda da yırtıcı kuş, çita vb. hayvanlara sahip olduğu aktarılmaktadır. Hatta Yezîd'in köpeklerine altın halkalar ve bilezikler taktırarak, altın sırmalı çullar giydirdiği ve her köpeğin hizmetine bir köle tahsis ettiğinden bahsedilmektedir. Yezîd kadar olmamakla birlikte diğer Emevî halifelerinin de ava meraklı olduğu belirtilmektedir.⁴⁷²

Yezîd b. Muâviye'den çok daha sonra hilafet tahtına geçen Velîd b. Yezîd'in de avcılığa çok meraklı olduğu söylenmektedir. II. Velîd, ava gideceği vakit genellikle beraberinde şair, edip, atçılar ve av köpeğini de götürürdü. Diğer Emevî devlet başkanlarında olduğu gibi II. Velîd'in de şiirlerinde ava olan merakını ve ilgisini açıkça müşahade etmek mümkündür.⁴⁷³

Kaynaklarda II. Velîd'in ava çıktığında yaşadığı bazı ilginç olayları anlatan birtakım rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin birine göre: II. Velîd günlerden bir gün ava çıkmış ve o esnada hayvan avlamak için kurduğu kapanı bir ceylan yakalamıştır. Yakalanan ceylan II. Velîd'e getirilince II. Velîd: “Onu bırakın, Selmâ'ya boyun ve gözleri bakımından bu kadar çok benzeyen başka bir canlıya rastlamadım” demiş, ardından da şöyle bir şiir okumuştur.⁴⁷⁴

Uğurlu (güzel) bir ceylan avladık

⁴⁶⁹ Özaydın, “Av”, s. 102; Mehmet Bölükbaşı, “Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 13, 2020, https://www.uyasad.com/FileUpload/as907385/File/69-mehmet_bolukbasi-cahiliye_devrinde_araplarda_sosyal_ve_iktisadi_hayat.pdf (09.04.2024), s. 89,91.

⁴⁷⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁷¹ İsmail Serdar Duman, *Emevîler'de Sosyal Hayat*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004, s. 86; Aksu, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁷² Özaydın, *a.g.md.*, C. 4, s. 102.

⁴⁷³ Aksu, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁷⁴ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 39-40.

*(Sonrasında) Önümüze getirilince onu kesmek istedik
 Birde gördük ki sana olan benzerliğini inkâr edemeyiz
 Gözlerine kırparak bize baktığı vakit
 Salıverdik onu (ceylanı), şayet olmasaydı sevginiz (sevgin)
 Bil ki o kesilirdi
 Ey ceylan özgür ve güvendesin sen (artık)
 O halde geyiklerin arasına mutlu bir şekilde git (dön) ve (buradan) uzaklaş*

II. Velîd'in ava çıktığında yaşadıklarını anlatan bir başka rivayete göre, II. Velîd, aralarında Hüseyin b. Ubeyd b. Berheme (el-Kelbî) adındaki bir arkadaşının da bulunduğu bir toplulukla beraber avlanmaya çıkmıştır. Bir müddet sonra topluluktan uzaklaşarak ayrı bir yola sapan II. Velîd (ve Hüseyin b. Ubeyd b. Berheme) biraz ilerlemesinin ardından acıkmış, bundan dolayı da bir köye uğramıştır. Bu köyde oturan bir adamı gören II. Velîd adama: “Yanında yiyecek bir şeyler var mı?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Adam bu soruya evet diyerek karşılık vermiştir. Adam, evet dedikten hemen sonra arpa ekmeği, zeytinyağı ve pırasa getirmiştir. II. Velîd ve yanındaki Hüseyin b. Berheme el-Kelbî bu yiyeceklerden yemiş ancak buna rağmen Hüseyin b. Berheme el-Kelbî şöyle bir şiir okumuştur:

*Rübeysâ'yı zeytinyağı ile yediren kimse
 Bu mekânda, birde pırasayı
 Hak ediyor bir tokadı ya da iki tokadı
 Yaptığı kötü işten ötürü veya üç tokadı!*

Bu şiiri duyan II. Velîd, Hüseyin b. Berheme el-Kelbî'ye: “Yazıklar olsun sana! Bilakis bu adam yaptığı bu güzel şeyden ötürü on bin dirhemi, yirmi bin dirhemi hatta otuz bin dirhemi hak ediyor demen lazımdı” demiş ve adama otuz bin dirhem verilmesini emretmiştir. Bu rivayet II. Velîd'in sadece avcılık hayatı ile avcılık merakına ışık tutmamakta, bununla birlikte II. Velîd'in kadir kıymet bilen bir kişi olduğunu da ortaya koymaktadır.⁴⁷⁵

⁴⁷⁵ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 162-163; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 947-948.

II. Velîd'in avcılığı hususunda dikkat çeken bir başka rivayete göre ise, II. Velîd zebraları avlayıp onlara "II. Velîd" damgasını vurduktan sonra onları serbest bıraktığı için kendisine "*Baytar*" lakabı verilmişti. Hatta Abbâsîler'in ilk iki halifesi olan Ebü'l-Abbas es-Seffâh ve Mansûr (h. 136-158/ m. 754-775) döneminde bile "II. Velîd" diye damgalanmış zebralara rastlanıldığı nakledilmektedir.⁴⁷⁶

3.7 II. Velîd'in At Yarışlarına Olan İlgisi

At yarışlarının oldukça köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Tarih boyunca birçok millet veya devlet (imparatorluk) at yarışlarına ilgi duymuştur. Örneğin milattan önceki dönemlerde antik Yunanlılar, Romalılar, İranlılar gibi büyük imparatorluklar at yarışlarına büyük önem vermekteydiler. İslamiyet öncesi Araplar ise at yarışlarını daha ziyade bayram günlerinde tertip etmekteydiler. Araplar, tertip ettikleri bu yarışlarda bahse de tutuşmaktaydılar. Bahse tutuşma olayı İslamiyet geldikten sonra yasaklanmışsa da tam olarak ortadan kalkmamıştır.⁴⁷⁷

Hz Muhammed bizzat kendisi at yarışı düzenlemiş ve kazananları ödüllendirmiştir.⁴⁷⁸ Hz. Muhammed'in ardından Râşit halifeler döneminde de at yarışı organizasyonları devam etmiştir. Emevîler dönemine gelindiğinde ise at yarışlarının bazı halifeler için adeta tutkuya dönüştüğü görülmüştür. Emevî Devleti'nin kurucusu olan Muâviye at yarışları düzenleyerek kazananları mükâfatlandırmıştır. Muâviye'nin oğlu Yezîd'in ise at yarışlarının tutkuya ve de toplumdaki en önemli eğlence enstrümanlardan biri haline dönüştürülmesinin baş mimarı olduğu söylenmektedir. Bunun yanı sıra Abdülmelik b. Mervân'ın da at yarışları düzenlediği, oğlu Velîd b. Abdülmelik'in de at yarışlarına çok meraklı olduğu hatta hipodromlar yaptırdığından da söz edilmektedir. Velîd b. Abdülmelik'den sonra devlet başkanı olan Süleyman b. Abdülmelik'de aynı kardeşi gibi (özel) bir hipodrom yaptırmış fakat bu hipodromda tertip ettiği at yarışını izleyemeden vefat etmiştir. Bu hipodromdaki at yarışını yaptırmak Süleyman'ın ardından halife olarak başa geçen Ömer b. Abdülazîz'e nasip

⁴⁷⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 152; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 938.

⁴⁷⁷ Ramazan Altınay, "Erken Dönem İslâm Topluluklarında At Yarışları", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 23, 2006, https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4301/2006_23_ALTINAYR.pdf?sequence=1&isAllowed=y (13.04.2024), s. 134-134.

⁴⁷⁸ Nebi Bozkurt, "Spor", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 420.

olmuştur. Emevî halifeleri arasında atlara veya at yarışlarına en düşkün olan kişi olduğu ifade edilen Hişâm b. Abdülmelik, muhteşem hipodromlar yaptırmış ayrıca kendisi özel olarak ahırlarında yarış atları beslemiştir. Bunlara ek olarak Hişâm'ın geçilemeyen iyi bir at yarışçısı diğer bir deyişle maharetli bir jokey olduğundan da bahsedilmektedir. Hişâm'ın ardından tahta geçen Velîd b. Yezîd'de Hişâm gibi atlara, atları toplamaya, at çiftliği yapmaya, at yarışlarına hayli düşkündü. II. Velîd aynı zamanda attan da anlayan iyi bir biniciydi. II. Velîd'in yarışlar için özel atlar beslediği (bir) at çiftliğinde bin civarında atının olduğu belirtilmektedir. Hişâm gibi Rusâfe'de at yarışları için bir hipodrom yaptırdığı rivayet edilen II. Velîd'in “*es-Sindî*” adında bir atı bulunmaktaydı. Bu at döneminin en hızlı koşan, en asil atlarından. Öte yandan II. Velîd'in veliahtken, Hişâm ile yarışmalar tertip ettiği ve Hişâm'ın “*ez-Zâid*” adındaki atını geçememekten kaygı duyduğu; bazen ona haksızlık yaparak onu geçtiği, bazen de yarışmayı kazanan Hişâm'ın atının ardından ikinci olduğu nakledilmektedir.⁴⁷⁹

II. Velîd'in atlara ve at yarışlarına olan düşkünlüğü şiirlerine de yansımıştır.⁴⁸⁰ II. Velîd'in sahip olduğu atlar hakkında onları öven birtakım şiirler söylediği,⁴⁸¹ bir defasında da Rusâfe'de yaptırdığı devasa hipodromda düzenlediği at yarışında, başlama işareti verilip de atlar yerlerinden çıkınca şöyle bir şiir okuduğu aktarılmaktadır.⁴⁸²

Kutsal Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki atım (atlarım)

Geçti (geçtik), (bizi) kınayan kişilerin atlarını

Bizim onları geçip şerefe nail olmamız gibi

Biz, kadim devirlerde de aynı şekilde

Yücelik ehli ve azametli rütbeleri olan kişilerdik

II. Velîd'in bu şiiri okuduğu sırada yanında Saîd b. Amr b. Saîd b. el-Âs isimli bir arkadaşı da bulunmaktaydı. Saîd b. Amr, II. Velîd'in çokça sevdiği bir kimse olup “*el-Misbâh*” adında soylu bir ata sahipti. Ayrıca mevzubahis yarışta Saîd'in de atının yarıştığı bildirilmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁹ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s.181 ; Gezici, *a.g.t.*, s. 65; Altınay, “Erken Dönem İslâm Topluluklarında At Yarışları”, s. 136-140;

⁴⁸⁰ Aksu, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁸¹ Gezici, *a.g.t.*, s. 65

⁴⁸² El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s.181.

⁴⁸³ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s.181.

3.8 II. Velîd'in Din Konusundaki Tavrı

Kaynaklarda II. Velîd'in dini konular hakkında takındığı tutum, tavır ve dini kişiliği hakkında, az bir kısmı olumlu (dine saygılı olduğu, dindar olduğu vb.) olmak üzere büyük çoğunluğu olumsuz (dini hafife alan, dini değerleri aşağılayan, alaya alan vb.) olan hayli fazla rivayet aktarılmaktadır. Bu nedenden ötürü bu rivayetler karışıklığın önlemesi ve daha anlaşılabilir olunabilmeleri adına ayrı ayrı alt başlıklar altında ele alınacaktır. Bu başlıklar altındaki bazı rivayetler hakkında gerekli görülen yerlerde yüzeysel değerlendirmelerde bulunulup kısa şerhler düşülecektir. En son da tüm bu rivayetler tek tek değil ancak bütünsel ve kapsamlı bir yaklaşımla “Dine (İslam’a) Ters Düşen Davranışları Hakkındaki Rivayetlerin Genel Değerlendirmesi” başlığı adı altında ele alınacaktır. Bu başlık altındaki değerlendirme, II. Velîd'i din hususunda kötü bir kişi olarak anlatan rivayetlerin aksini söyleyen rivayetler üzerinden yapılacaktır.

3.8.1 Dini İlimlere Olan Yaklaşımı Hakkındaki Rivayetler

II. Velîd'in dini ilimlere karşı olumsuz bir tavır takındığını ortaya koyan iki rivayet bulunmaktadır. Birbirine benzerlik gösteren bu rivayetlerin birini Mes'ûdî bir diğerini ise Ebü'l Ferec el-İsfahânî nakletmektedir. Mes'ûdî'nin rivayetine göre II. Velîd, Şurâ'a b. Ebü'z-Zendebûz'ü yanına çağırarak ona şöyle demiştir: “ Ey Şurâ'a ben seni buraya ne Kitap (Kuran) ne de (Peygamberin) sünneti hakkında bir şeyler sormak için çağırtmadım. Zaten ben bu konularda ehil de değilim (bu konularda bilgisizim).” Mes'ûdî, II. Velîd'in bu sözlerinin ardından Şurâ'a'ya kahve, şarap, su, *nebiz* vb. gibi şeyler hakkında birtakım sorular sorduğunu söylemiştir.⁴⁸⁴ Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin aktardığı rivayete göre ise, II. Velîd, Şurâ'a b. Ebü'z-Zendebûz'ü yanına çağırarak ona şöyle demiştir: Ey Şurâ'a ben seni buraya, sana ilim hakkında soru sormak, sana fıkıh ile ilgili fetva vermek, bana hadis ve Kur'an okuman için çağırtmadım. Bana bu konular hakkında soru sorarsan beni eşek olarak bulursun (bir eşek misali bilgisiz olduğumu görürsün). Ebü'l Ferec el-İsfahânî rivayetin devamında

⁴⁸⁴ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s.178 ; Gezici, *a.g.t.*, s. 63.

II. Velîd'in Şurâ'a'ya yiğitlik, içkiler ve su konusunda birtakım sorular yönelttiğini aktarmaktadır.⁴⁸⁵

3.8.2 Dine (İslam'a) Mugayir Olan Cinsi Münasebetleri Hakkındaki Rivayetler

II. Velîd'in İslam dinine mugayir olan veya dinen büyük günah addedilen cinsi münasebetleri hakkında üç farklı rivayetten söz edilmektedir. Bunların ilki Belazûrî'nin aktardığı rivayettir. Belazûrî şöyle demektedir: “II. Velîd babasının cinsel münasebette bulunduğu cariyelerle (veya babasının eşi olan üvey anneleri/Ümmüveledler ile) cinsel münasebette bulunurdu. Cinsel münasebette bulunduğu bu cariyelerden biri şöyle demiştir: Vallahi bize hayvanların kendi aralarında yaptıkları şeyi yaptı.”⁴⁸⁶ Bu rivayeti destekleyen bir başka rivayete daha evvel II. Velîd'in öldürülmesi bölümünde yer verilmişti. Söz konusu rivayete II. Velîd'i öldürmeye gelenlerin; onu öldürme gerekçelerinden birisini, babasının ilişkiye girdiği cariyelerle yani Ümmüveledler ile cinsel ilişkide bulunmasına dayandırdığından bahsedilmektedir.

Bu başlık altında ele alınması gereken ikinci rivayet, II. Velîd'in homoseksüel (eşcinsel) yönelimlere sahip bir Lûtî (oğlanc) olduğu çerçevesinde şekillenmektedir. Kaynaklar muhtemelen, daha evvel “kardeşleri” bölümünde yer verildiği üzere II. Velîd'in, kardeşi Süleyman'a tecavüz etmeğe yeltendiği rivayeti üzerinden onun homoseksüel (eşcinsel) veya Lûtî olduğunu öne sürmektedirler.⁴⁸⁷ Her ne kadar direkt olarak II. Velîd'in eşcinsel olduğunu iddia etmek isteyenler için bir sav olarak ileri sürülemez de bu husus çerçevesinde önem arz eden bir başka rivayet daha bulunmaktadır. Söz konusu rivayete göre: “II. Velîd, huzurunda bulunan birine emir verip: “Kalk şu kişiyle (erkek) cinsel münasebette bulun” demiştir. Emir verdiği kişi de herkesin huzurunda II. Velîd'in kahkahaları eşliğinde emri yerine getirmiştir.”⁴⁸⁸

Son olarak II. Velîd'in İslam dinine mugayir olan cinsel münasebetleri konusunda aktarılan bir başka (üçüncü) rivayete ise şu şekildedir: “II. Velîd, kızı ile cinsel ilişkide (ensest ilişki) bulunmuş, kızının bekâretini bozmuştur. O esnada kızın

⁴⁸⁵ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 22.

⁴⁸⁶ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 163; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 948.

⁴⁸⁷ Et-Taberî, *a.g.e.*, C. 7, s. 251; Et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, 1. Baskı, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2023, s. 264-265; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 181-182; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 966; Es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 256; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 11; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 1. Baskı, C. 2, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1928, s.42.

⁴⁸⁸ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 38.

dadısı (mürebbiyesi) bu duruma şahit olmuş ve şöyle demiştir: “Bu Mecûsîler’in yaptığı bir iştir (Mecûsî âdetidir, dinidir).” II. Velîd ise bu sözler karşısında kızının dadısına susmasını söyledikten sonra şöyle bir şiir okumuştur:⁴⁸⁹

*Kim insanları gözetirse (insanların ne söylediklerini) gamdan ölüverir
Cesur olan ise lezzetleri kazanır.*

Ebü’l Ferec el-İsfahânî, bu rivayeti aktardıktan sonra: “Bu rivayetin doğru olmadığı görüşündeyim” demektedir.⁴⁹⁰ İbn Tağîberdî ise aynı rivayeti aktarmış ve bu rivayet için: “Bazı tarihçiler onun (II. Velîd’in) hakkında olması pek mümkün olmayan şeyler zikrettiler (aktardılar)” demiştir.⁴⁹¹

3.8.3 Mani Dinine İnanan Bir Zındık Olduğu Yönündeki Rivayetler

Öncelikle burada belirtmek gerekir ki, II. Velîd’in “Dine (İslam’a) mugayir olan cinsel münasebetleri” bölümünde aktarılan son rivayette ortaya konan, kızına tecavüz etmesi ve kızın mürebbiyesinin ona: “Bu Mecûsîler’in yaptığı bir iştir (Mecûsî âdetidir, dinidir),” demesi hadisesi de onun zındık olduğunu öne süren rivayetler kapsamında değerlendirilebilir. Zira dinler tarihi (İslam) literatüründe düalist bir tanrı anlayışına sahip olan Mecûsiliğe inananlara da zındık denilmektedir.⁴⁹² Öte yandan II. Velîd’in asıl zındıklıkla itham edilmesine neden olan rivayet Ebü’l Ferec el-İsfahânî tarafından aktarılmaktadır. El-İsfahânî naklettiği rivayette, rivayetin ravi silsilesindeki ilk kişisi olan Alâü’l- Bendâr, II. Velîd hakkında: “O zındıktı” demektedir. Rivayetin devamında ise Alâü’l- Bendâr’ın bu iddiasına dayanak olarak şunları anlattığı nakledilmektedir: “Günlerden bir gün II. Velîd’in huzuruna girdiğimde yanında Kelb oğullarından olup (daha önce tanıdığım, bildiğim) Seneviyye’nin görüşlerin savunan (benimseyen) bir kişi bulunmaktaydı. Bu kişi ile II. Velîd’in arasında bir sandık vardı, (II. Velîd tarafından) sandığın üst kapağı açılınca içinde yeşil bir ipek olduğunu gördüm. Daha sonra II. Velîd bana yaklaş Ey Alâ dedi. II. Velîd’in emri üzerine ona yaklaştığımda II. Velîd ipeği

⁴⁸⁹ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 48.

⁴⁹⁰ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 48.

⁴⁹¹ İbn Tağîberdî, *En-Nücümü’z-zâhire*, 1. Baskı, C. 1, Dârü’l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1929, s. 298.

⁴⁹² Hidayet Işık, “İslam Bilginlerinin “Seneviyye” Adı Altında Dualist Dinlere ve Mezheplere Yaklaşımları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 18, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51775>, s. 154; Yusuf Ağkuş, *Ehl-i Sünnet Tefsir Gelenğinde Zındıklık ve Zenâdika Algısı*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Adana 2019, s. 34.

kaldırdı ve sandığım içinde öylece duran, göz kapaklarına cıva ve amonyak (nişa) sürülmüş ve gözlerine sanki hareket ediyormuş (canlıymış) gibi kırpan bir insan sureti beliriverdi. Bu durum karşısında II. Velîd bana: “Ey Alâ işte bu Mani’dir. Allah ne ondan önce bir peygamber göndermiştir, ne de ondan sonra bir peygamber gönderecektir” dedi. II. Velîd’in bu sözlerine karşılık ona: “Ey Mü’minlerin Emîri! Allah’tan kork ve bu gördüğün seni dinin konusunda aldatmasın (aklını çelmesin). Bu sözlerimin ardından Kelb kabilesinden olan adam II. Velîd’e: “Ey Mü’minlerin Emîri! Ben sana Alâ’nın bu hadisi (ilmi, bilgiyi) taşımayacağını dememiş miydim?” dedi.”⁴⁹³

3.8.4 Dinin (İslam’ın) Temel İlkelerine Ters Düşen ve Bu İlkeleri Aşağılayan Davranışları Hakkındaki Rivayetler

Bu başlık altında yer verilebilecek birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre II. Velîd bir defasında şöyle bir şiir okumuştur:

*Kim bizim hakkımızda (benim hakkımda) rahmana bildirecek
Oruç ayını (orucu) terk ettiğimizi/ettiğimi
De ki Allah’a (gücü yetiyorsa eğer) mani olsun içeceğimize/içkime
De ki Allah’a (gücü yetiyorsa eğer) mani olsun yemeğimize/yemeğime*

Halk, II. Velîd’in namazı ve orucu terk ettiğine dair bu şiirini duyunca onu ayıplamıştır. II. Velîd ise halkın onu ayıplaması karşısında şöyle demiştir: “İnsanlara ne oluyor da bizim içinde bulunduğumuz (benim içinde bulunduğum) durumu ayıplıyorlar? Hâlbuki onların bize dua ve itaat, bizim de onlara insafli (adil, doğru) davranıp iyilikte bulunmamız gerekmektedir (Onlara insafli davranıp iyilikte bulunmam karşısında bana/bize dua ve itaatte bulunmaları gerekmez mi?).⁴⁹⁴

⁴⁹³ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 56.; Seneviyye: Alemi birbirine zıt olan iki kadim özün yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isimdir. Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 521; Seneviyye kelimesi gerek batı dillerinde gerekse de dinler tarihi literatüründe (genellikle) düalizm diye anılmaktadır. Bununla yanında İslam Bilginleri tüm düalist dinleri “Seneviyye” başlığı altında ele almıştır. Işık, *a.g.m.*, s.172; Maniheizm: Mani tarafından kurulan düalist karakterli bir dindir. İslam kaynaklarına göre Maniheizm adındaki bu din, İslamiyet’in tevhid inancına aykırıdır. Şinasi Gündüz, “Maniheizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 575-577.

⁴⁹⁴ El-Kütübî, *Fevâtü’l-Vefeyât ve’z-zeyl ‘aleyhâ*, C. 4, s. 257.

Bu başlık altında zikredilmesi gereken belki de en önemli rivayet, II. Velîd'in Kur'an'ı oklayıp parçaladığını ortaya koyan rivayettir. Söz konusu rivayet şu şekildedir: "II. Velîd bir keresinde Kur'an'ı açmış ve İbrahim suresinin on beşinci ve on altıncı ayeti olan şu ayetleri okumuştur: "(Peygamberler düşmana karşı Allah'tan) fetih/yardım istediler ve (yardımın gelmesiyle de) her inatçı ile zorba hüsrana uğradı. Hüsranın akabinde de cehennem gelecektir. Orada zorbaya irinli su içirilecektir."⁴⁹⁵ II. Velîd bu ayetleri okuduktan sonra Kur'an'ın karşısına dikilmesini emretmiş ve karşısına dikilen Kur'an'a eline aldığı yay ve okla birçok defa ok atmış, bu okların neticesinde de Kur'an'ın yaprakları paramparça olmuştur. Ardından II. Velîd şöyle bir şiir okumuştur⁴⁹⁶:

(Ey Kur'an) Her zorba inatçıyı tehdit mi ediyorsun?

İşte benim o zorba inatçı

Eğer ki rabbinle karşılaşırsan haşr (kıyamet) günü

De ki Allah'a, beni II. Velîd parçaladı.

Bazı tarihçiler II. Velîd'in bu şiiri okuduktan kısa süre sonra öldürüldüğünü kaydetmektedir.⁴⁹⁷ Bu ve buna benzer veya benzemez olan birçok rivayeti daha öncede ifade edildiği üzere hadis ilmi metodolojisi açısından değerlendiren ve tenkit eden Atvân, bu rivayetlerin birçoğunun uydurulmuş (ya da tahrif edilmiş) rivayetler olduğunu savunmaktadır.⁴⁹⁸

II. Velîd'in dini ilkelere aykırı bir şekilde davranarak bu ilke ile değerleri aşağıladığı öne sürülen bir başka rivayete göre II. Velîd, Hz. Muhammed'i kastederek şöyle bir şiir okumuştur:⁴⁹⁹

Hilafetle oynadı bir Hâşimî

Ona ne bir vahiy ne de bir kitap gelmeksizin

⁴⁹⁵ İbrahim 14/15-16. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0br%C3%A2h%C3%AEmsuresi/1765/15-17-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

⁴⁹⁶ Ebü'l Ferac el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 40.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 486; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 243; El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 180; El-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, C. 4, s. 257; İbn Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), *a.g.e.*, s. 134;

⁴⁹⁷ Ebü'l Ferac el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 40.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 486; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 243; İbn Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), *a.g.e.*, s. 134;

⁴⁹⁸ Atvân, *a.g.e.*, s. 177-179, 158-163.

⁴⁹⁹ El-Mes'ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 180; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, s. 111.

Hem el-Mes‘ûdî hem de İbnü’l-‘Îmâd II. Velîd’in bu şiir okuduktan kısa bir süre (birkaç gün sonra) öldürüldüğünü söylemektedir.⁵⁰⁰ Diğer yandan Atvân bu ve bunun gibi II. Velîd’e atfedilen birçok şiirin II. Velîd’e değil de başka şairlere ait olduğunu belirtmektedir.⁵⁰¹

Bu başlık altında ele alınması gereken son rivayet ise şu şekilde nakledilmektedir: “II. Velîd bir keresinde sarhoşken bir cariyesi ile cinsel münasebette bulunmuştur. Hemen ardından müezzin namaz vaktini bildirmek için ezan okuyunca II. Velîd insanlara o anki namaz vakti için bu cariyeden başka kimsenin namaz kıldırmayacağına dair yemin etmiş. Bu yeminin ardından cariyeye örtünüp (kadın olduğu anlaşılmayacak şekilde) bir şekilde II. Velîd ile bulunduğu yerden ayrılarak insanlara imamlık yaparak namaz kıldırıştır.⁵⁰² Ekrem Hasan el-‘Ulebi bu rivayeti sert bir şekilde tenkit etmektedir. El-‘Ulebi şöyle demektedir: Nasıl olurda tarihçiler örümceklerin ağlarından yaptığı evden daha zayıf olan bu rivayeti aktarmışlardır. Şayet bu cariyenin namaz kıldırıldığı cemaat kör olsa bile onu (kadın) sesinden dolayı tanırlardı. II. Velîd bu dereceye varacak kadar pervasız birisi değildi. Fakat düşmanları onu kötülemeyi amaçladılar.”

II. Velîd’in Kâbe’ye giderken yanında sandıklar içinde köpek alması ve Kâbe’nin damında içki/şarap içmesi ile ilgili rivayete, daha evvel zikrolunduğu için tekrara düşmemek adına burada bir daha yer verilmemiştir.

3.8.5 II. Velîd’in Firavun Olduğu Hakkındaki Rivayetler

II. Velîd’in bulunduğu dönemin firavunu olduğuna ilişkin başta İbn Kesîr olmak üzere diğer bazı tarihçiler İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* adlı eserinden yer alan şu rivayeti aktarmaktadırlar: “Peygamber (s.a.v.)’in hanımı Ümmü Seleme’nin kardeşinin bir oğlu dünyaya gelince ona, Velid ismini vermişlerdir. Peygamber (s.a.v.) ise (bu hususta) şöyle buyurmuştur: “Ona Firavunlarınızın ismini verdiniz. Bu ümmette Velid adında bir adam ortaya çıkacaktır. Bu kişi bu ümmet için, Firavun’un kendi kavmine (yaptığı fenalıktan) olaninkinden daha ziyade bir fenalık (kötülük) yapacaktır.” Gerek İbn Kesîr gerekse de İbn Asâkir hadis âlimi Beyhakî’nin, bu hadisin mürsel ve hasen olduğunu söylediğini naklederken bir başka hadis ve fıkıh âlimi olan İbn Hibbân ise bu

⁵⁰⁰ El-Mes‘ûdî, *a.g.e.*, C.3, s. 180; İbnü’l-‘Îmâd, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁰¹ Atvân, *ag.e.*, s. 174-176.

⁵⁰² El-‘Ulebi, *a.g.e.*, s. 59, 76.

hadisin batıl/asılsız olduğunu söylemektedir.⁵⁰³ Ayrıca İbn Asâkir bu rivayet ile ilişkili olarak aktardığı bir başka rivayette: “İnsanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadisinde kast ettiği kişinin Velîd b. Abdülmelik olduğunu zannetmekteydi. Fakat Velîd b. Yezîd halk tarafından kendisine isyan edilip öldürülünce bu kişinin Velîd b. Yezîd olduğu anlaşıldı.”⁵⁰⁴ Yine dönemin ünlü âlimlerinden biri olan ez-Zührî’nin söz konusu rivayet veya hadis için, İbn Asâkir’in aktardığı rivayetteki (niteliğe) yaklaşıma benzer bir yaklaşımda bulunarak şöyle dediği belirtilmektedir: “Şayet Velîd b. Yezîd halife olursa (Peygamber (s.a.v.)’in işaret ettiği kişi) odur. Yok, eğer olmaz ise bu kişi Velîd b. Abdülmelik’tir”⁵⁰⁵

II. Velîd’in firavun olduğuna dair diğer bir rivayet ise şu şekildedir: “Ümmü Seleme şöyle dedi: “Peygamber (s.a.v.), bir gün Muğire ailesinden olan Velid adında bir çocuğun yanımda olduğu bir anda yanıma gelerek şöyle bana bir soru yöneltti: “Ey Ümmü Seleme, bu kimdir?” Peygamber (s.a.v.)’e, bu çocuğun adı II. Velîd’tir diye cevap verince Peygamber (s.a.v.) şunları söyledi: “Velid’i güzel bir ad olarak kullanır oldunuz. Siz bunun ismini değiştirin. Zira bu ümmette, kendisine Velid adı verilen bir Firavun ortaya çıkacaktır.”⁵⁰⁶

II. Velîd’in direkt olarak firavunluğu ile ilgili olmamakla birlikte Peygamber (s.a.v.)’in yine şöyle bir söz söylediği nakledilmektedir. “Emevî oğullarından birisi, bu iktidar’a (hilafet, devlet), (bir yarık açıp) zarar verene kadar bu iktidar adaletle var olmaya devam edecektir.”⁵⁰⁷ Ali Aksu bu iki rivayetin/ hadisin de uydurma olduğu yönünde görüş bildirmektedir.⁵⁰⁸

3.8.6 II. Velîd’in Dine (İslam’a) Ters Düşen Davranışları Hakkındaki Rivayetlerin Genel Değerlendirmesi

Burada öncelikle şunu söylemek gerekmektedir, yukarıda ortaya konan rivayetlerin büyük çoğunluğu İslâm Tarihi’nin ilk dönem klasik kaynaklarında mevcuttur. Bu hakikat dolayısıyla bu rivayetlerin külliyyen ret edilmesi gibi bir durum pek mümkün

⁵⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.1, Muhammed Abdülkâdîr Atâ (Ed./thk.), Dârü’l-Kütüb el-‘İlmiyye, Beyrut 2008, s. 89; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 6; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 21; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 323; <https://hadithprophet.com/hadith-4694.html> (22.04.2024).

⁵⁰⁴ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 323

⁵⁰⁵ <https://hadithprophet.com/hadith-4694.html> (22.04.2024).

⁵⁰⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 6; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 21; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 324

⁵⁰⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, s. 6; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), s. 21.

⁵⁰⁸ Aksu, *a.g.e.* s. 147-148.

değildir. Zira bunun mümkün olması demek sadece Velîd b. Yezîd özelinde değil genel manada söz konusu kaynakların sıhhiyet veya güvenilirlik açısından baştan sona hepsinin sorgulanması, dolayısıyla verdikleri bilgilerin tamamen tekrar gözden geçirilmesi demektir. Bu da İslâm Tarihi özelinde yeni bir tarih yazımı inşa etme anlamı taşımaktadır. Fakat böyle bir tarih yazımı için bile o döneme ilişkin en kapsamlı ve en güvenilir bilgileri elde etmemize olanak tanıyacak söz konusu kaynaklardan başka kaynak bulunmamaktadır. O halde Velîd b. Yezîd özelinde konuşacak olunur ise öncelikle şu sorular sorulmalıdır: İslâm Tarihi'nin ilk dönem güvenilir kaynaklarında geçmesi nedeniyle Velîd b. Yezîd'in dine karşı takındığı olumsuz tavır hakkında bilgi veren rivayetler tamamen doğru mu addedilmelidir? Şayet tamamı doğru kabul edilmeyecek ise bu meseleye yönelik olarak nasıl bir yaklaşım da bulunulmalıdır? İlk olarak belirtilmeli ki, Klasik İslâm Tarihi kaynaklarında, bazı konularda farklı ve birbirine zıt olan rivayetlerin aynı eserde mevcut olduğuna sıkça rastlanılmaktadır. Bazen de Klasik İslâm tarihçileri birbirinden farklı bilgiler vermektedir. Dolayısıyla söz konusu kaynaklarda yer alan bir rivayetin önce aynı eser içindeki diğer rivayetlerle daha sonra diğer başka kaynaklardaki rivayetlerle karşılaştırılması zaruridir. Buradan hareketle Velîd b. Yezîd'in dine karşı olan tavrı hakkındaki olumsuz rivayetlerin toptancı bir bakış açısı ile hepsini kabul etmek doğru değildir denilebilir. Yapılması gereken şey II. Velîd'in dine karşı olan lehte ve aleyhte tavrını konu edinen tüm rivayetleri kapsamlı bir şekilde ele almaktır. Bu çerçevede kaynaklarda II. Velîd'in dini inkâr ettiğini veya aşağıladığını ortaya koyan rivayetlerin aksini söyleyen az sayıda olsa da bazı rivayetler veya delillere rastlamanın mümkün olduğu ifade edilmelidir. Bunlarının muhtemelen en önemlisi, II. Velîd'in oğullarını veliaht tayin ederken kaleme aldığı mektuptur. II. Velîd daha evvel bahsi geçen uzun mektupta oldukça açık ve ayrıntılı bir şekilde din hakkında ne oranda bilgi sahibi olduğunu, dinin ilke ve esaslarına nasıl, neden ve ne ölçüde sıkıca sarılmak gerektiğini eşsiz bir hitabet yoluyla anlatmıştır. Bu mektup, II. Velîd'in dini inkâr ettiğini veya aşağıladığını söyleyen diğer tüm rivayetlere karşı bir nevi bir antitezdir. Öyle ki II. Velîd'in hayatı hakkındaki bilgilerden ilk bu mektubu inceleyen kişi kuvvetle muhtemel genel kabulün aksine II. Velîd'in oldukça dindar bir kişi olduğunu düşünecektir. Abdulhadi Alajmi, II. Velîd'in bu mektubunu konu edinen İngilizce dilinde bir makale kaleme almıştır. Alajmi bu makalesinde özetle II. Velîd'in bu mektubu dini söylemleri aracı olarak kullanarak halkı

(ve de hem henüz küçük olan çocuklarına biat almasına tepki gösterenleri), çocuklarına biat alıp onları veliaht tayin etme hususunda ikna edip onaylarını alabilmek amacıyla kaleme aldığını söylemektedir.⁵⁰⁹ Daha öz bir ifade ile Abdulhadi Alajmi'ye göre II. Velîd bu mektubu veliahtlık seçimini güvence altına almak için kaleme almıştır. Her ne kadar Abdulhadi Alajmi, II. Velîd'in mektubunu, çocuklarını veliaht tayin edip bunu halka kabul ettirebilmeğe yönelik bir hamle olarak görse de; II. Velîd'in din hususunda olumlu bir tavır takındığının bilgisini veren diğer başka rivayetler/kanıtlar hasebiyle bu mektubu, sadece II. Velîd'in elde etmeğe çalıştığı siyasi faydalar ile ilişkilendirmek doğru değildir. Diğer bir deyişle bu mektupta II. Velîd'in kullandığı derin ve kapsamlı dini söylem, onun dini söylemlerini içeren diğer rivayetlerden de anlaşıldığı üzere yalnızca siyasi gayelerini değil aynı zaman da kendi öz düşüncelerini de ifade etmektedir. Nitekim II. Velîd'in dini yönden olumlu bir şahsiyet olarak sunulduğu rivayetlerden (kanıtlardan) bir başkası da onun hayli uzun olan okuduğu şiir formatındaki şu hutbesidir:⁵¹⁰

Hamdın sahibi olan Allah'a hamt olsun

*Hamt ederim O'na hem rahat (refah, kolay) hem de sıkıntılı (güç, zor) durumlarımızda
O'dur ıstıraplı (üzüntülü) iken kendisine dayandığım (kendisinden yardım dilediğim)*

O'dur bir eşi benzeri olmayan

Şehadet ederim ki ne dünyada ne de dünyaya benzer başka bir yerde

O'ndan başka ilah yoktur

Yaratmada hiç bir ortağı yoktur

Hükümlerine (mülküine) hükümdarlar boyun eğdi,

Şehadet ederim ki din Ahmet'in (Hz. Muhammed'in) dinidir

Onun ardından bir hidayete erdirici de gelmeyecektir

O arşın rabbinin resulüdür

Kâdir, tek, güçlü, kuvvetli olanın

Onu yarattıklarına uyarıcı olarak gönderdi

Kitapla da (Kur'an'la da) vaaz (öğüt) veren, müjdecisi olarak

Onunla dini ortaya çıkarmak için

⁵⁰⁹ Abdulhadi Alajmi, "Ascribed vs. Popular Legitimacy: The Case of al-Walîd II and Umayyad 'ahd", Journal of Near Eastern Studies, S. 1, C. 72, <https://www.jstor.org/stable/10.1086/669096?searchText=> (25.04.2024), s. 30-33.

⁵¹⁰ Ebü'l Ferec el-İsfahânî, a.g.e., C.7, s. 46-47.

Ondan önce müşrik idik
Kim Allah 'a itaat ederse doğru yapar
(Ancak) ona ve resulüne karşı gelen kaybeder
Sonra Kur'an ve hidayet yolu
Resulden (Peygamber'den) sonra (vefatından) geriye kaldı
Sanki sizin elinizde (nezdinizde) kalıverdi
Hala aranızda olan canlı bir doğru
Siz bundan sonra saparsanız
Onun doğru yolundan veya istikametinden, kaybolursunuz
Nasihatlerimi terk etmeyin (yabana atmayın), ben ki bir nasihatçiyim
Bilin ki yol açıktır
Kim Allahtan korkarsa (takva sahibi olursa) bunun karşılığını alacaktır
Hesap gününde hidayete varacaktır
Takva ameller arasında en iyi olandır
Kanaatimce bütün iyilikler onun (takvanın) içine girmiştir/onda mevcuttur
Cehennemden korkun (sakının) kardeşlerim (böylelikle) umulur ki
Buluşma günü (Kıyamet günü) sizi mutlu edecek şeyi öğrenirsiniz
Biliyorsanız şayet atasözlerinde denilir ki
İstifade edin bununla öyleyse eğer aklınız varsa
Eken ektiğini (mutlaka) bir gün biçer
Ne iyilik yaparsa da (bundan dolayı) övülür
Rabbinizden af dileyip tövbe edin
Bilin ki ölüm size yakındır

Judd, hem bu hutbe için hem de daha evvel bahsi geçen mektup için oldukça kayda değer tespitlerde bulunmaktadır. Judd'a göre gerek bahsi geçen mektup gerekse de bu hutbe hasebiyle II. Velîd'i sadece çapkın, sarhoş ve haz peşinde koşan (hedonist) uçarı bir halife veya şahsiyet olarak kabul etmek doğru değildir. Bununla birlikte Judd'a göre bu iki belge yani mektup ve hutbe, II. Velîd'in bariz ve büyük hatalarına (günahlarına) rağmen donanımlı (sofistike, ileri düzey) bir din bilgini olduğunu kanıtlar niteliktedir. Judd biraz daha ileri giderek bu belgeler çerçevesinde II. Velîd'in, Emevî ailesinin en kötü (zararlı, tehlikeli) günahkârı olmasına rağmen dini açıdan Emevî

(halifelerinin) ailesinin en yetkin din düşünürü de olabileceğini (olma ihtimalini bulunduğu) ifade etmektedir. Ayrıca Judd, bu belgelerin varlığı ve muhteleviyatı nedeniyle konu üzerine çalışmış olan çağdaş dönem bilim adamlarının II. Velîd hakkındaki tezlerini veya bilgilerini yeniden değerlendirmeleri gerektiğini söylemektedir. Öte yandan Judd, söz konusu hutbeyi aktardıktan sonra bu hutbenin ayrıntılı bir tarih yazımı sunmakla ünlü Taberî'nin eserinde değil de görece daha az ayrıntılı bir tarih yazımı olan Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egânî*'sinde yer almasından dolayı çağdaş bilim insanlarının Emevî dini doktrini bağlamında da önemli bir yere sahip olan bu belgeyi gözden kaçırdıklarını belirtmektedir.⁵¹¹ Gerçekten de Judd'un da dediği gibi söz konusu hutbe sadece Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egânî*'sinde yer almaktadır. Fakat Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin naklettiği rivayetin bir bölümde ilginç bir husus bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Şöyle ki II. Velîd rivayete göre, dini söylev ve içerik açısından böylesine muazzam bir hutbeyi, bir Cuma günü şarap arkadaşları ile birlikteyken arkadaşlarının kendisine: “Bugün Cuma günü” demelerinin onlara: “Vallahi sizlere bir şiir okuyacağım” dedikten sonra minbere çıkıp okumuştur. Rivayette geçen “şarap arkadaşları ile birlikteyken” ibaresinin, uydurma olduğu rivayete bütünsel olarak yaklaşıldığında açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Muhtemelen II. Velîd'in bilinen kötü şöhretinden dolayı bu ibare bir şekilde rivayete dâhil edilmiştir ve II. Velîd'in kötü şöhretinden dolayı dikkat çekmeyeceği düşünülmüştür. Nitekim II. Velîd'i özellikle dini manada kötü bir şahsiyet olarak sunan rivayetlerin bazılarında kısmen veya tamamen buradakine benzer bir şekilde uydurma ya da abartılı olan ifadelerle sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin daha öncede yer verildiği üzere, II. Velîd'in enest ilişkisi olduğunu ortaya koyan bir rivayeti aktaran Ebü'l Ferec el-İsfahânî, bizzat kendisi bu rivayetin doğru olmadığına kanaat getirdiğini söylemektedir. Yine aynı rivayet üzerinden II. Velîd hakkında genel bir değerlendirme yapan İbn Tağîberdî ise aynı rivayeti aktarmış ve bu rivayet için: “Bazı tarihçiler onun (II. Velîd'in) hakkında olması pek mümkün olmayan şeyler zikrettiler (aktardılar)” demiştir. Sonuç olarak denilebilir ki söz konusu mektup ve hutbe; hangi gerekçelerle kaleme alınmış ya da söylenmiş olursa olsun II. Velîd'in dini umursamayan biri olup dini konularda cahil olduğunu, dini aşağıladığını ve de inkâr ettiğini ortaya koyan rivayetlere karşı en güçlü karşıt argümandır.

⁵¹¹ Judd, a.g.m., s. 444-458.

II. Velîd'i dine karşı olumlu bir tavır içerisinde olduğunu gösteren bir başka rivayete göre II. Velîd'in yüzüğünün üstünde "Ey Velîd ölümden sakın" şeklinde bir ibare bulunmaktaydı.⁵¹² Aksu, bu ve benzeri rivayetlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Zira Aksu'ya göre bu rivayetleri doğru kabul etmek demek II. Velîd'in hayatını yeniden yazmak demektir. Aksu bu şekilde bir yeniden yazım faaliyeti içinde yazacak malzemeyi bulmanın zor olduğunu ifade etmektedir. ⁵¹³ Aksu kısmen haklıdır ancak bu rivayet dışında II. Velîd'in dine nasıl yaklaştığı hususunda benzer temaya sahip, hayli uzun olan mektup ve hutbe gibi iki belgenin bulunması söz konusu rivayetin doğru olma ihtimalini güçlendirmektedir.

II. Velîd'in dini hafife alıp ret ettiğini söyleyen rivayetlere anti tez olma potansiyeline sahip bir başka rivayette şöyledir: "Bir gün Abbâsî halifesi Mehdî'nin yanında Velîd b. Yezîd'in bahsi geçmiş ve o an o ortamda bulunanlardan bir "O zındıktı" demiştir. Bunun üzerine Mehdî bu kişiye şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın katında hilafet, onu bir zındıka vermeyecek kadar yüce bir yerdedir."⁵¹⁴ Rivayetin bir başka versiyonu daha bulunmaktadır. Ancak öncelikle İbn Fazlullah el-Ömerî'nin ve Aksu'nun bu rivayet hakkında birbirinin aynısı değerlendirmelerde bulunduklarını ifade etmek gerekmektedir. Bu değerlendirmelere göre rivayette asıl dikkat çekilmek istenen şey "(II.) Velîd'in zındıklığı" meselesi değil de hilafet makamının yüceliği ve buna duyulması vacip gelen saygıdır.⁵¹⁵ Bu değerlendirmelerde bir miktar haklılık payı vardır. Buna karşın II. Velîd'in zındık olmadığı Emevîler'e siyasi manada antipatileri ile bilinen Abbâsî Devleti'nin bir halifesi tarafından söylenmesi nedenine binaen Mehdînin bu rivayette aktarılan sözleri ile hilafet makamının yüceliğine atıf yapma gayesinin yanında aynı zamanda gerçek anlamda II. Velîd'in zındık olmadığı kanısına da sahip olduğu, çıkarımında bulunulabilir. Rivayetin bir başka versiyonunu İbnü'l- Esîr şöyle nakletmektedir: "Bir defasında halife Mehdî'nin huzurunda Velîd b. Yezîd'in adı zikredildi. Mehdî, II. Velîd için: "Zannediyorum O bir zındıktı" dedi. Bunun üzerine o mecliste bulunanlardan biri olan fakih Ebû Ulâse ayağa kalktıktan sonra şunları söyledi: "Ey Mü'minlerin Emîri! Aziz ve celil olan Allah, halifeliği (nübüvvet hilafetini) ve ümmetin işlerini bir zındığa vermeyecek kadar adildir. Bana onun oynadığı oyunlara, içki içmesine şahit olan birisi abdest (taharet) ve namazı

⁵¹² Nüveyrî, *a.g.e.* C. 21, s. 296; El-'Ulebi, *a.g.e.* s. 78; Aksu, *a.g.e.* s. 151.

⁵¹³ Aksu, *a.g.e.* s. 147-148.

⁵¹⁴ İbn Asâkir, *a.g.e.*, C. 63, s. 335; Ez-Zehabî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 5, s. 372.

⁵¹⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, C. 24, s. 343-344; Aksu, *a.g.e.* s. 151.

konusunda nasıl olduğu hakkında bilgi vermiştir. O (II. Velîd), namaz vakti geldiği zaman kokulu ve boyalı giysisini çıkarıp güzel bir şekilde abdest alır, ardından temiz ve beyaz giysisini getirterek onu giyer ve böyle namaz kıldı. Namazı bitirdikten sonra da bu giysisini çıkarıp diğer elbisesini giyer ve içki ile eğlencesine devam ederdi.” Ebû Ulâse sözlerini tamamladıktan sonra Mehdî’ye: “ Bu Allah’a imanı olmayan birisinin yapacağı bir davranış mıdır?” diye sormuş, Mehdî de: “Tebrik ederim seni (Allah mübarek etsin seni) Ey Ebû Ulâse” demiştir.”⁵¹⁶ Bu rivayette geçen “(II. Velîd’in) Namazını kıldıktan sonra içki ile eğlencesine devam ederdi” ifadesi II. Velîd’in kişiliği ve ruh hali hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu rivayetteki bu ifadeden yola çıkarak II. Velîd’in gerek içki konusunda gerekse diğer menfi davranışları hususunda yanlış yaptığını bilmesine rağmen kendini bunları yapmaktan alıkoyamadığını ifade edebiliriz. Bunun nedeni de diğer başka rivayetlerde bahsi geçtiği üzere II. Velîd’in öz kontrol mekanizmasının oldukça zayıf olması ile yakından ilişkilidir. Esasen bu tespit veya sav şu soruya cevap olma potansiyeli de taşımaktadır: “ Neden II. Velîd hakkında onu büyük çoğunlukla kötü gösteren rivayetler ile sayıca az olmakla beraber II. Velîd’i nispeten iyi birisi olarak resmeden rivayetler gibi iki farklı rivayet türü veya iki farklı yaklaşım bulunmaktadır?” Daha açık bir ifade söylenecek olunur ise II. Velîd her ne kadar bazısı mübalağalı ve uydurma olsa da kendisinin kötü davranışlarda bulunduğunu ortaya koyan rivayetlerdeki söz konusu fiilleri işlemiştir. Ancak bunların kötü ve cahilce davranışlar olduğunun da bilincindedir. Buna rağmen psikolojik veya karakteristik yapısı gereği bu davranışlarda bulunma konusunda kendisini dizginleyememiştir. Bunun en büyük delili de II. Velîd’i, az sayıda da olsa özellikle din hususu başta olmak üzere diğer başka konularda olumlu resmeden rivayetlerin mevcudiyetidir.

II. Velîd’in dini hafife alıp reddettiğini söyleyen rivayetlere anti tez olma potansiyeline sahip bir diğer rivayeti İbnü’l- Esîr şu şekilde anlatılmaktadır: “Bir gün Gamr b. Yezîd’in oğlu dönemin Abbâsî halifesi olan Hârûnürreşîd’in huzuruna girer. Hârûnürreşîd bu kişi ile birtakım bir şeyler konuştuktan sonra ne istediğini sorar. Bu soru karşısında “Ben Gamr b. Yezîd’in oğluyum” cevabını alır. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, Gamr’ın oğluna: “Allah, amcan (II.) Velîd’e (b. Yezîd’e) rahmet eylesin “el-Nâkıs’a da” (III. Yezîd’e/Yezîd b. Velîd’e) lanet etsin. Zira o herkesin kendisine

⁵¹⁶ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 486; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 243-244.

biat ettği halifeyi öldürdü” demiştir.⁵¹⁷ Bu rivayete, Hârûnürreşid’in II. Velîd’i övmesi veçhiyle kısmen benzerlik taşıyan bir başka rivayeti Ebü’l Ferec el-İsfahânî şöyle nakletmektedir: “Mervân b. Ebi Hafsa bir gün Abbâsî halifesi Hârûnürreşid’in huzuruna girer. Ardından Hârûnürreşid, Mervân’a, Velîd b. Yezîd hakkında soru sorar. Mervân bu cevap karşısında Hârûnürreşid’e: “O (II. Velîd) insanların en nur yüzlü (yakışıklı, hoş/güzel yüzlü), en zarif ve şairlik konusunda en iyi olanlarından birisiydi” demiştir.”⁵¹⁸

3.9 II. Velîd’in Fiziki Özellikleri

Bir insanın fiziki özellikleri onun ruh yapısına yani psikolojisine dolayısıyla da karakterine mutlaka belli bir oranda, belli bir biçimde etki eder. Diğer bir deyişle birey ancak zihnen, beden ve ruhen bir bütün olarak ele alınırsa tam anlamıyla anlaşılabilir. Bu nedenle bu bölümün son başlığında II. Velîd’i daha bütünsel idrak etme adına fiziki özelliklerini irdelemek doğru olacaktır.

II. Velîd kaynaklarda belirtildiği kadarıyla orta boylu, iri yapılı, kırmızımtırak beyaz bir tene sahip yakışıklı birisi olup saçlarına aklar düşmüştü.⁵¹⁹ Bir rivayete göre de II. Velîd insanların elleri iri, parmakları ile ayakları uzun ve fiziksel yapı olarak insanların en güçlülerinden birisiydi. Öyle ki II. Velîd için yere demir bir kazık çakılır ve bu kazığa bir halat bağlanır, halatın ucu da ayağına bağlanırdı. Ardından ir binek hayvanı getirilir ve II. Velîd bu binek hayvanının üstüne elini koymadan zıplayıp binerdi. Bu arada da (ayağına bağlı olan) kazığı yerinden sökerdi.⁵²⁰ Bunların yanı sıra II. Velîd’in giyeceği kıyafetlerin türü ve rengi hususunda oldukça titiz davrandığı, ipek, brokar, simli ve (süslü) işlenmiş kumaşları sevdiği, kırmızı ve sarı gibi açık renkleri tercih ettiği, elbiselerini günde bir defa değiştirdiği, başına taç benzeri altın işlemeli bir külah taktığı, parfüm (koku) sürmekten hoşlandığı, (kolye, vb.) mücevherlerle süslendiği bildirilmektedir.⁵²¹

⁵¹⁷ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 4, s. 486; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), s. 243-244.

⁵¹⁸ Ebü’l Ferec el-İsfahânî, *a.g.e.*, C.7, s. 17.

⁵¹⁹ El-Kütübî, *Fevâtü’l-Vefeyât ve’z-zeyl ‘aleyhâ*, C. 4, s. 256; İbn Asâkir, *a.g.e.*, C.63, s. 347.

⁵²⁰ El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 9, s. 162-163; El-Belâzürî, *a.g.e.*, C. 4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), s. 948; Gabrieli, *Dîvânü’l- Velîd b. Yezîd*, s. 9.

⁵²¹ Gabrieli, *Dîvânü’l- Velîd b. Yezîd*, s. 9.

SONUÇ

Gençlik yıllarından itibaren (müzikli ve içkili) eğlenceye, zevkusefaya düşkünlüğü, tutkulu/deli divane bir aşk adamı ve şiire âşık maharetli bir şair olmasıyla ünlenen II. Velîd, Emevî Devleti halifeleri arasındaki en hedonist ve en marjinal şahsiyetlerden birisidir. Hayatı her daim uçlarda yaşamayı tercih etmenin yanında kendi arzularının kölesi olan II. Velîd'in karakterine, idareciliğine ve dönemine ilişkin aktarılan rivayetlerin ezici çoğunluğu oldukça kötü niteliktedir. Örneğin II. Velîd'in; devlet meseleleri gibi ciddiye arz eden meselelere çoğu zaman gereken önemi atfetmeyen beceriksiz bir devlet başkanı, içki bağımlısı bir sarhoş, ahlaksız, arsız, dini aşağılayan hatta dinsiz birisi olduğu şeklinde hayli fazla anlatı bulunmaktadır. Bazı çağdaş dönem araştırmacıları ise bu anlatı veya rivayetlerin birçoğunun uydurma ve abartılı rivayetler olarak nitelendirmektedir. Bu araştırmacılar, söz konusu rivayetlerin II. Velîd'e düşmanlık besleyen kişi ve gruplar tarafından II. Velîd'i kötülemek için uydurulduğunu veya abartıldığını iddia etmektedirler. Tezimizde, bahsi geçen araştırmacıların iddiaları ve görüşleri, ana kaynakların aktardığı bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde çağdaş dönem araştırmacıların "abartılı rivayetler" hususunda sadece birtakım tikel veya özel bazı durumlarda haklı olduğu ancak genel manada ise savlarının doğru olmadığı kanaatine sahip olunmuştur. Rivayetlerin, II. Velîd'in kötülenmesi amacı ile düşmanları tarafından uydurulduğu iddiasına gelince ise ilk olarak şunu belirtmekte fayda vardır: II. Velîd'e düşman olan ve onu sevmeyen birtakım kişiler, II. Velîd'i çağdaş araştırmacıların da söylediği üzere bazı şeylerle suçlamışlardır, bu doğrudur. Fakat bu suçlamalar, II. Velîd bu suçları işlemeyen önce değil işledikten sonra olmuştur. Yani II. Velîd'e yöneltilen suçlamalar suçlayanların gayesi her ne olursa olsun haksız yere değildir. Öte yandan bu iddiayı doğru kabul etmenin, İslam Tarihi'nin en güvenilir addedilen ana kaynakları ile çelişmek demek olduğu belirtilmelidir. Zira İlk dönem tarihçilerinin eserlerindeki rivayetlerin az evvelde ifade edildiği üzere yüzde doksanına yakını (ezici çoğunluğu) II. Velîd'in kötü davranış ve söylemlerde bulunduğu, bundan dolayı da kötü bir kişi olduğu yönündedir. Daha öz bir ifadeyle II. Velîd'in kötü bir kişiliğe sahip olduğu ana kaynakların sunduğu bilgilere istinaden sabittir.

II. Velîd'in böylesi bir kişiliğe sahip olmasında bir takım bazı kişiler ve durumlar etkili olmuştur. Kişi olarak, II. Velîd'in babası II. Yezîd bu hususta ilk

zikredilmesi gereken isimdir. Zira II. Yezîd'in benzer bir karaktere sahip olup benzer bir yaşam sürdüğü anlatılmaktadır. Nitekim II. Velîd'in eğlence, (şiir,) şatafat vb. şeylere düşkünlüğünün babasından kendisine miras kaldığı, birçok kaynakta dillendirilmektedir. II. Velîd'in karakterini etkileyen bir diğer kişi ise babasının II. Velîd'in eğitimi ile ilgilenmesi için görevlendirdiği Abdüssamed b. Abdüla'lâ'dır. Abdüssamed b. Abdüla'lâ'nın zındık ve eşcinsel bir kişi olduğu, II. Velîd'i içki içmeye ve de ahlaksız davranışlarda bulunmaya kendisinin sevk ettiğine dair kuvvetli kanıtlar mevcuttur. Kaldı ki II. Velîd'in amcası Hişâm II. Velîd' e yolladığı bir mektubunda: "Abdüssamed'i içki arkadaşı edindiği ancak Abdüssamed'in Müslüman olmadığını" ifade ederek II. Velîd'den Abdüssamed'i kendisine göndermesini emretmiştir. Aslında II. Velîd'in amcası Hişâm ilk başlarda II. Velîd'e iyi davranmaktaydı. Ancak Hişâm II. Velîd'in zamanının çoğunu Abdüssamed gibi zındıklıkla suçlanan kişiler içki içmekle geçirmesi, dini hafife alması, kendini eğlenceye vermesi gibi nedenlerden dolayı II. Velîd'i veliahtlıktan azledip yerine oğlunu atamak istemiştir. Fakat Hişâm, II. Velîd'i veliahtlıktan azletmeyi başaramamıştır. Hişâm'ın, II. Velîd'i veliahtlıktan azletme isteğinin ardında klasik/ilk dönem kaynakları II. Velîd'in dine mugayir ve gayri ahlaki davranışlarını gerekçe olarak göstermektedir. Buna mukabil çağdaş dönem yazarları ise Hişâm'ın buradaki asıl gayesinin II. Velîd yerine, kendi oğlunu veya oğullarını veliaht tayin etmek olduğunu belirtmektedir. Tezimizde bu konu detaylı ve objektif bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmış bu değerlendirme neticesinde Hişâm'ın, II. Velîd'i büyük ölçüde kötü karakteri ve davranışlarından dolayı veliahtlıktan azletmek istediği görülmüştür. Bunun yanında söz konusu değerlendirmede mesele hayatın doğal dinamikleri bağlamında da telakki edilmeye çalışılmış bunun sonucunda da Hişâm'ın, II. Velîd'i veliahtlıktan azletme çabasının altında az bir miktar da kendi oğlunu ya da oğullarını veliaht tayin etme arzusu bulunduğu müşahade edilmiştir. Diğer bir biçimde ifade edilecek olunur ise Hişâm'ın, II. Velîd'i azletme isteğindeki önem ve etki sırasına göre birinci dereceden etken II. Velîd'in kötü söylem ve davranışlarıdır. Önem ve etki sırasına göre ikinci dereceden etken ise Hişâm'ın kendi çocuklarını II. Velîd yerine veliaht tayin etme isteğidir.

II. Velîd'in karakterine etki eden kişi bağlamında bir diğer önemli şahsiyet hocası Ebû Nahîle et-Temîmî'dir. Ebû Nahîle'nin özellikle de II. Velîd'in şairane bir kişilik özelliğine sahip olmasında önemli bir payı olduğundan söz edilmektedir.

II. Velîd'in karakterine etki eden durumlara bakıldığında ise Emevî Devleti toplumu içerisinde o dönemde eğlenceye ve sanata duyulan yoğun ilgi ve şiddetli sevginin II. Velîd'in kişiliğine önemli ölçüde tesir ettiği ifade edilebilir.

II. Velîd'in karakterine, devlet adamlığına ve dönemine ilişkin anlatılar az evvelde bahsi geçti üzere büyük oranda olumsuz nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte nicelik olarak az sayıda olmasına rağmen nitelik olarak büyük bir önemi olan bazı rivayetler/belgeler, II. Velîd hakkında olumsuz şeyler söyleyen rivayetlerin aksini ortaya koymaktadır. Bu rivayetleri/belgeleri kabaca üçe ayırabiliriz. Bunlardan ilki çocuklarını veliaht tayin edeceği vakit, ilgili yerlere gönderilmek üzere kaleme aldığı hayli uzun olan mektuptur. İkincisi, mektup kadar uzun olmasa da yine hacimli bir içeriğe sahip olan ve II. Velîd'in dine karşı olumlu bakışının adeta bir manifesto olan şiir vari hutbesidir. Üçüncüsü ise gecesini gündüzünü müzisyenlere müzik dinleyerek geçirmesine karşın şarkılar veya müzik hakkında söylediği menfi mahiyetteki sözlerdir. Bu tez çalışmasının ilgili yerlerinde II. Velîd hakkında olumlu ve olumsuz olan bahseden iki farklı türdeki rivayetlerin kapsamlı ve derinlemesine bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu analiz sonunda II. Velîd'in gayri ahlaki ve dine uygun olmayan davranışlarda bulunduğunu öne süren rivayetlerin her ne kadar bazılarının uydurma ve abartılı olsa da, reddedilmesinin mümkün olmadığı kanısına varılmıştır. Zira İslâm Tarihi'nin güvenilir ilk dönem kaynaklarının tamamına yakınında II. Velîd'i olumsuz bir şahsiyet olarak sunan bu tarzdaki rivayetlere oldukça çok yer verilmektedir. Bundan dolayı da söz konusu eserlerin yazarları hemen hemen ittifak halinde; II. Velîd'in başarısız bir halife, ahlaksız bir şahsiyet olduğu yönünde görüş bildirmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu analizin sonunda II. Velîd hakkındaki olumsuz rivayetler karşısındaki olumlu rivayetlerin mevcudiyetine ve önemine binaen II. Velîd'in esasen yaptığı davranışların kötü ve toplumun değerlerine zıt davranışlar olduklarının bilincinde olduğu ancak buna rağmen "öz kontrol" (öz denetim) eksikliğinden dolayı bunları yapmaktan kendisini alıkoyamadığı neticesine de ulaşılmıştır. Ulaşılan bu netice tez çalışmamızın aynı zamanda en önemli çıkarımı ve savıdır.

II. Velîd'in öldürülmesine hangi nedenin veya etmenlerin etki ettiği hususunda da farklı rivayetler ve görüşler olduğu görülmüştür. Kaynaklarda daha ziyade II. Velîd'in; dine uygun olmayan ve gayri ahlaki davranışları, eğlenceden başını alamaması ve de sefih bir yaşam sürmesi gibi faktörler nedeniyle halkın tepkisini topladığı bunun

neticesinde öldürüldüğü zikredilmektedir. Diğer yandan II. Velîd'in Horasan ordusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Yemenîler ile amcaları Hişâm b. Abdülmelik ve Velîd b. Abdülmelik'in çocuklarına (ailelerine) yaptığı kötülükler neticesinde, bu kişileri veya grupları karşısına alması, böylelikle de ölümüne neden olduğu da aktarılmaktadır. Son olarak Kaderriyeciler'e yönelik menfi bir tutum benimsemesi ve böylelikle onları karşısına alması nedeniyle öldürüldüğü de belirtilmektedir. II. Velîd'in hayat serüveni, kişiliği, öldürülmesine giden süreç ve öldürülmesine etki eden etmenler bir arada düşünüldüğünde onun öldürülmesinin tek bir nedene indirgenemeyeceği aksine öldürülmesinde bahsi geçen etmen veya nedenlerin hepsinin bir ölçüde payı olduğu ifade edilmelidir. Diğer bir ifade ile II. Velîd'in öldürülmesi meselesi içinde birçok farklı dinamiği ve nedeni/etmeni barındıran son derece komplike bir olaydır. Öte yandan II. Velîd'in öldürülmesine etki eden nedenleri daha iyi kavrayabilmek adına şöyle bir metefora başvurmak faydalı olacaktır: "II. Velîd'in öldürülmesine etki eden nedenler/etmenler bir masanın ayaklarıdır. II. Velîd'e karşı isyan hareketine önderlik edip onun öldürülmesini sağlayan III. Yezîd'in buradaki tek rolü hali hazırda bulunan ayaklar üzerine bir tahta parçasını eklemek ve nihayetinde masayı meydana getirmek olmuştur." Bu durum aynen Birinci Dünya savaşının başlaması için bütün ana nedenlerin veya etmenlerin o dönem vücuda gelmesine rağmen savaşın Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi olayı bahane edilerek başlamasına benzemektedir. Yani II. Velîd gerek sefiş yaşantısı sebebiyle gerekse de siyaseten aldığı yanlış kararlar neticesinde kendisine karşı olan ve zamanla genişleyen bir nefret cephesini yaratmış, III. Yezîd ise bu cepheyi oluşturan kitlelerin zaten taşmak üzere olan öfke bardağına sadece bir damla daha eklemek suretiyle bardağı taşırmıştır.

II. Velîd'in öldürülmesi birçok yönden bir kırılma noktası olmuştur. Şöyle ki II. Velîd'in öldürülmesi dar manada Emevîler'in yıkılışının fitilini ateşlemiş, geniş manada ise Emevîler'in yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kurulmasına neden olması çerçevesinde de İslâm Tarihi'ne yön vererek oldukça önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Diğer bir deyişle II. Velîd'in öldürülmesi Emevî Devleti için sonun başlangıcı olurken, İslâm medeniyetine İslam Rönesans'ını yaşattıracak olan Abbâsî devletinin kuruluşunun da müjdecisi olmuştur. Bundan dolayı İslâm Tarihi araştırmaları çerçevesinde II. Velîd'in kişiliğini, dönemini, öldürülmesine giden süreç ile öldürülmesine etki eden nedenleri ve

öldürölmesinin neticelerini tam anlamıyla idrak etmek oldukça büyük bir ehemmiyete haiz olan bir zarurettir.

KAYNAKÇA

Abdullâh, b. Hüseyin eş-Şerîf, *Ed- Devleü'l Emeviye Fi Ahd el-Halîfet Yezîd b. Abdülmelik*, 1. Baskı, Dârü'l-Kâhire, Kahire 2005.

Acar, H. İbrahim, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 466-471.

Adıgüzel, Osman, *H. Peygamber'in Dedesi Abdülmuttalib ve Halalarının Hayatları*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018.

Ağırakça, Ahmet, “Tedmür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 264-265.

Ağkuş, Yusuf, *Ehl-i Sünnet Tefsir Geleneğinde Zındıklık ve Zenâdika Algısı*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Adana 2019.

Ahmed B. Hanbel, Ebû Abdillâh, *el-Müsned*, C.1, Muhammed Abdülkâdîr Atâ (Ed./thk.), Dârü'l-Kütüb el-‘İlmiyye, Beyrut 2008.

Aksu, Ali, *Sıra dışı Emevî Halîfesi Velid b. Yezid*, Kitabevi (Yayınları) , İstanbul 2009.

Aktan, Hamza “İstîlâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 361-362.

Alajmi, Abdulhadi, “Ascribed vs. Popular Legitimacy: The Case of al-Walîd II and Umayyad ‘ahd’”, *Journal of Near Eastern Studies*, S. 1, C. 72, <https://www.jstor.org/stable/10.1086/669096?searchText=> (25.04.2024), s. 25-33.

Altınay, Ramazan, “Emeviler Döneminde Müzik Sanatı/Zanaatı ve Buna İlginin Nedenleri”, *İslâm ve Sanat Tartışmalı İlmi Toplantı (Antalya, 7-9 Kasım 2014) (İstanbul, b.y. 2015)*, C. 2, https://isamveri.org/pdfdrgr/D237891/2015_ALTINAYR.pdf, s. 577-606.

Altınay, Ramazan, “Erken Dönem İslâm Topluluklarında At Yarışları”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 23, 2006, https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/4301/2006_23_ALTI NAYR.pdf?sequence=1&isAllowed=y (13.04.2024), s. 129-144.

Âmidî, Hasan b. Bişr, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, Abdü's-Settâr Ahmed Ferâc (thk.), Dâr-ü İhyâi'l- Kütüb el-'Arabiyye, Kahire 1961.

Apak, Âdem, “Hadis-Siyer İlişkisi ve Hadisin Siyere Kaynaklığı Üzerine Değerlendirmeler”, Siyer Araştırmaları Dergisi, S. 7, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1112849> (29.05.2023), s. 63-74.

Âşıkkutlu, Emin, “Cerh ve Ta'dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 394-401.

Atalar, Münir “Emîr-i Hac” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 131-133.

Atçeken, İsmail Hakkı, “Velîd II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 31-33.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Hişâm b. Abdülmelik'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 1997.

Atvân, Hüseyin, *Sîretü'l-Velîd b. Yezîd*, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire 1980.

Aycan, İrfan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.427-428.

Aycan, İrfan, “Mervân I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 225-227.

Aycan, İrfan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 330-332.

Aycan, İrfan, “Musiki”, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 155-204.

Ayyıldız, Erol, “Ma‘rûf er-Rusâfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 69-71.

Baktır, Mustafa, “İçki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 458-462.

Bek, Muhammed Hudari, (*Muhâdarât fi Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye*) *Ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Muhammed el-Osmânî (thk.), Dârü'l-Kalem, Beyrut [t.y.].

Beksaç, Engin, “Hırbetü'l-Mefcer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 326-327.

Bilge, Mustafa L., “Maan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 270.

Bilge, Mustafa L., “Yemâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 399-400.

Blachère, Régis “Le prince umayyade al-Walîd [II] Ibn Yazîd et son rôle littéraire”, *In Analecta*, Beyrouth: Presses de l'Ifpo, 1975, <https://doi.org/10.4000/books.ifpo.6268/> <https://books.openedition.org/ifpo/6268> (11.05.2024), s. 379-399.

Bozkurt, Nebi “Nedim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 509-510.

Bozkurt, Nebi, “Hurma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 391-393.

Bozkurt, Nebi, “İçki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 455-456.

Bozkurt, Nebi, “Spor”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 418-421.

Bozkurt, Sedat Seçkin *Tarihu'l-Ya'kûbî'nin Tercüme ve Değerlendirmesi (Kitâbu't-Târîh II)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2015.

Bölükbaşı, Mehmet, “Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 13, 2020, https://www.uyasad.com/FileUpload/as907385/File/69-mehmet_bolukbasi-cahiliye_devrinde_araplarda_sosyal_ve_iktisadi_hayat.pdf (09.04.2024), s. 88-95.

Brockelman, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3. Kısımlar)*, 2. Baskı, Neş'et Çağatay (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

Cengiz, Lütfü, “Emeviler Döneminde Kader Problemi”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, C. 1, S. 2, 2001, <http://marife.org/tr/download/article-file/2840551> (19.02.2024), s. 107-127.

Coşkun, Ebrar, *Beliren Yetişkinlikte İnternet Bağımlılığının Siber Zorbalık Ve Riskli İnternet Davranışları Üzerindeki Etkisinde Öz Denetimin Düzenleyici Rolü*, Maltepe Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.

Çağrıçı, Mustafa, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 453-455.

Çetin, Osman, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 234-241.

Demir ve Özafşar, Mahmut ve Mehmet Emin, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 157-160.

Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi III (Emeviler Dönemi)*, 1. Baskı, Sadık Armutlu (Ed.), Fenomen Yayınları (Eser Ofset), Erzurum 2012.

Demircan, Adnan, “Emevî Halifelerinin Evlilikleri”, İstem Dergisi, S.18, 2011, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260877> (25.01.2023), s. 243-261.

Demircan, Adnan, *Emevîler*, 3. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2018.

Demirci, Mustafa, “Emevilerin Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 2, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52577>, s. 61-74.

Duman, Abdülaziz, *Emevi Halîfesi Yezid b. Velid’in Hayatı ve Hilafeti*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2024.

Duman, İsmail Serdar, *Emevîler’de Sosyal Hayat*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004.

Durant, Will, *İslâm Medinîyeti*, Orhan Bahaeddin (çev.), Tercüman gazetesi yayınları, İstanbul [t.y.].

Durmuş, İsmail, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 144-154.

Ebû’n-Nasr, Ömer, *el-Eyyâmü’l Âhira li’l-Devletü’l Ümeviyye*, 1. Baskı, Mektebetü’l-Ehliyye, Beyrut 1962.

Ed-Dâkûkî, Hüseyin Ali, “Hîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 122-124.

Ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe *Ahbârü’t-Tivâl*, 1. Baskı, Muhammed Sa’îd er-Râfi‘(Tashih), Matba‘atü’s-Sa‘âdet, Mısır 1330/1912.

Efendioğlu, Mehmet “Sahih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 523-525.

El- ‘Uveys, Abdülhalîm, *Benû Ümeyye Beyne’s-Sukût ve’l- İntihâr*, 1. Baskı, Dârü’s-Sahve, Kahire 1987.

El- Kütübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Fevâtü’l-Vefeyât ve’z-zeyl ‘aleyhâ*, C. 4, , İhsân Abbâs (thk.), Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.].

El- Kütübî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *‘Uyûnü’t-tevârîh*, Feyzullah (efendi koleksiyonu), mikrofilm nr.: 1694/3-cd arşiv nr.:553 (eski) kayıt nr:1487, Millet Genel Kütüphanesi.

El-‘Îş, Yusuf, *Ed-Devletü’l- Ümeviyye*, 2. Baskı, Dârü’l-Fikr, Dimaşk 1985.

El-‘Ulebi, Ekrem Hasan, *el-Velîd b. Yezîd el-Halîfetü’ş-Şâ’ir*, 1. Baskı, Dârü’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dimaşk 1987.

El-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü’l-edeb*, 4. Baskı, C. 2, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk.), Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1997.

El-Belâzürî, Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 1. Baskı, C.4, Musa K. Yılmaz ve Hikmet Akdemir (çev.), Adnan Demircan (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.

El-Belâzürî, Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud, *Ensâbü’l-Eşrâf*, 1. Baskı, C.3, Mehmet Vehbi Şahinalp ve Musa K. Yılmaz (çev.), Adnan Demircan (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.

El-Belâzürî, Ebü’l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Davud, *Kitâb Cümel min Ensâbü’l-Eşrâf*, 1. Baskı, C. 9, Süheyl Zekkâr ve Riyâd Zirkelî (thk.), Dârü’l-Fikr, Beyrut 1996.

El-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *Kitâb el-Burşân ve’l-‘Urcân ve’l-‘umyân ve’l-hûlân*, 1. Baskı, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk. ve şerh), Dârü’l-Cîl, Beyrut 1990.

El-Ebyârî, İbrahim *el-Velid b. Yezid ve’d-Devletü’l-Ümeviyye*, 1. Baskı, Mektebetü’n-Nahdatü’l-Mısriyye, Mısır 1956.

Elgün, Âdem, “İslam Fıkhnı Göre Nebiz ve Nebize Benzeyen İçecekler İle Sıvı Gıda Maddelerine Bilimsel Yaklaşım”, Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 1, 2023, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3082831> (11.03.2024), s. 1-13.

El-Halebî, Kâmil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Bâlî, *Nehru’z-Zeheb fî Târihi Haleb*, 2. Baskı, C.3, Dârü’l-Kalem, Halep 1998 (1419) .

El-Hârûnî, Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyin b. Hârûn, *Kitâbü’l-İfâdet fî Târîhi’l-Eimmeti’s-Sêdet*, 4. Baskı, Mektebetü Ehlü’l Beyt (thk.), Mektebetü Ehlü’l Beyt, [y.y.] 2014.

El-Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdülmun'im, *Er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Akâtâr*, 2. Baskı, İhsân Abbâs (thk.), Mektebet Lübnân, Beyrut 1984.

El-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. El-Hüseyn b. Muhammed, *el-Egânî*, C. 1, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1952.

El-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed, *Meḳâtilü't-Tâlibiyyîn*, 4. Baskı, Seyyid Ahmed Sakr (thk ve şerh), Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbu'ât Beyrut 2006.

El-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. El-Hüseyn b. Muhammed, *el-Egânî*, C. 7, İhsân Abbâs vd. (thk.), Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.].

El-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Me'âsirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-hilâfe*, C. 1, Abdü's-Settâr Ahmed Ferâc (thk.), 'Âlem el-Kütüb, Beyrut [t.y.].

El-Mes'ûdî, Ebî el-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, C. 2, Abdullah İsmâîl es-Sâvî (Tashih), Mektebetü't-Târîhiyye, [y.y.] 1938.

El-Mes'ûdî, Ebî el-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 3, Kemal Hasen Mer'î (Redaktör), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2005.

El-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhü'l-Ya'Kûbî*, C. 2, Abdülemir Muhnâ (thk.), Mektebetü's-Sadduk, Beyrut 2010.

En- Nehrevânî, Ebü'l- Ferec el- Muâfâ b. Zekerîyyâ b. Yahyâ, *el-Celîsü's-sâlih'ül- kâfî*, 1. Baskı, C. 2, Muhammed Mursî el Hûlî (thk.), 'Âlem el-Kütüb, Beyrut 1993.

Enginar, Mahmut, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

En-Nassûlî, Enîs Zekerîyyâ, Ed- Devletü'l- Emeviyye Fî's-Şâm, Müesseset Hindâvî, Kahire 2012.

Erbil, Kadir, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014.

Erkoçoğlu, Fatih, “İmar Faaliyetleri”, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 205-295.

Erkoçoğlu, Fatih, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Eryiğit, Adem, *el-Câhız'ın İmamet Anlayışı*, Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır 2014.

Es-Sallâbî, Ali Muhammed *Ed-Devletü'l- Emeviyye*, 2. Baskı, C. 2, Dârü'l-Mağrifeh, Beyrut 2008.

Es-Süyûtî, Celâlüddîn, *Halifeler Tarihi*, 2. Baskı, Onur Özatağ (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 2015.

Et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed Cerîr, *Târihu't-Taberî (Taberî Tarihi)*, , 1. Baskı, C. 7, Cemalettin Saylık (çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2023.

Et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed Cerîr, *Târihü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, 2. Baskı, C.6- 7, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır [t.y.].

Ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nübelâ*, 11. Baskı, C. 5, Şü'ayb el- Arnavût (thk.), Müsesetü'r- Risêlet, Beyrut 1996.

Ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm*, 1.Baskı, C. 3, Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (thk.), Dârü'l Garb'ül-İslâmî, Beyrut 2003.

Fayda, Mustafa “Zübeyr b. Bekkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 524-526.

Fayda, Mustafa, “Halîfe b. Hayyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 301-303.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Abdullah b. Ali b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 82-83.

Fidan, M. Akif, “Yezid b. Abdülmelik ve Dönemi Üzerine”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 49, S. 2, 2008, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582702> (10.01.2023), s. 339-355.

Francesco, Gabrieli, “Al-Walīd Ibn Yazīd Il Calıffo E Il Poeta”, Rivista Degli Studi Orientali, C. 15, S. 1, 1934: 1–64. <http://www.jstor.org/stable/41863792> (10.05.2024), s. 1-64.

Gabrieli, Francesco, *Dîvânü'l-Velīd b. Yezīd*, Halil Mürdem Bek (neşr.), el-Mecmau'l- 'İlmiyyü'l Arabî, Matba'atü İbni Zeydûn, Dımaşk 1937.

Gezici, Çiğdem Öz *denetim becerileri ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rolünün incelenmesi*, İstanbul Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022.

Gezici, Muammer, *Mes'ûdî'nin Murûcu'z-Zeheb ve İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'sine göre Emevî halifelerinin kişilikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

Gündüz, Şinasi, “Maniheizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 575-577.

Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 279-284.

Günel, Fuat, “İbn Âişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 299.

Günel, Fuat, “Ma'bed b. Vehb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 283.

Günel, Fuat, “Mâlik b. Ebü's-Semh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 506.

Hacıoğlu (Hacıhasan), Gülnar, *Alkol Kullanımı Kişilik Ve Zeka Üzerine Etkisi ve Alkoliklerin İşledikleri Suçlar*, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi)*, Abdulhalik Bakır (çev.), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

Harekât, İbrahim, “Mağrib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 314-318.

Has, Kenan, “Mezdekiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 523-524.

Hawting, Gerald. R., *The First Dynasty of Islam*, Southern Illinois University, Carbondale 1987.

Hillenbrand, Robert, “La Dolce Vita in Early Islamic Syria: The Evidence of Later Umayyad Palaces”, *Art History*, C. 5, S. 1, 1982, <https://www.academia.edu/38022750/> (12.05.2024), s. 1-35.

<https://hadithprophet.com/hadith-4694.html> (22.04.2024).

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C4%B0br%C3%A2h%C3%AEm-suresi/1765/15-17-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/258/251-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/37/30-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4229/11-ayet-tefsiri> (29.07.2024)

Işık, Hidayet, “İslam Bilginlerinin “Seneviyye” Adı Altında Dualist Dinlere ve Mezheplere Yaklaşımları”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 18, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51775> (19.04.2024), s. 149-172.

İbn ‘Inebe, Ebü’l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. ‘Inebe ed-Dâvûdî el-Hasenî, *‘Umdetü’l-tâlib fî ensâbi âli Ebî Tâlib*, 2. Baskı, Muhammed Hasan et-Talkânî (Tashîh), Menşûrâtü’l- Matb‘atü’l- Hayderiyye, Necef 1961.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd*, 1. Baskı, C. 5, Abdülmecîd et-Terhîna, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1983.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu Medînetü Dimaşk*, C.63, Muhibbiddîn Ebî Saîd Ömer b. Gurâmet'ül-Amrevî (thk.), Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-İştikâk*, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk ve şerh), 1. Baskı, Dârü'l-Cîl, Beyrut 1991.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 1. Baskı, C. 24, Kâmil Selmanel-Cebbûrî (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2010.

İbn Hacer El-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn, *Lisânü'l-Mîzân*, 1. Baskı, C. 5, Selmân Abdü'l- Fettâh, Ebû 'Gudde (thk.), Mekteb el-Matbu'âtî'l- İslâmiyye, Beyrut 2002.

İbn Haldûn, Abdürrahman, *Târîhu İbn Haldûn*, C. 3, Halil Şehâde (Redaktör, fihrist ve dipnotları ekleyen), Süheyl Zekkâr (Redaktör), Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000.

İbn Hallikân, Ebî 'Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 2, Yusuf Ali Tavîl ve Meryem Kâsım Tavîl (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut [t.y.].

İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 5. Baskı, C. 1, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır 1962.

İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l Hulefâ ve Fütuhu'l İslâm)*, 1. Baskı, Şaban Öz (çev.)-Bediusseyid el-Lahham (thk.), İlâhiyat Yayınları 2004.

İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed Es-Sîretü 'rî -Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ (Hz. Peygamber ve Halifeler), 1. Baskı, Harun Bekiroğlu (çev.), Mehmet Azimli (Ed.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbu's-Sikât*, 1. Baskı, C. 2, Dâiret el-Ma'ârif el-Osmâniyye, Haydarâbâd(Hindistan) 1975.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b., *Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî*, 1. Baskı, Süheyl Zekkâr (neşr.), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1978, s. 13.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ ed-Dimeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslâm Tarihi)*, C. 10, Mehmet Keskin (çev.), Çağrı Yayınları, İstanbul [t.y.].

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ ed-Dimeşkî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 8. Baskı, C. 9, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut 1990.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1. Baskı, C. 2, Ali Şiyârî (tkk.), Dârü'l-Edvâ', Beyrut 1990.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *el-Ma'ârif*, 4. Baskı, Servet 'Ukêşe (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Kahire [t.y.].

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, 2. Baskı, Mustafa Efendi el-Seka (Tashih), Matba'atü'l-Mu'âhed, Kahire 1932.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Kitâbü'l-Eşribe*, Muhammed Kürd Ali (nşr. ve thk.), Mecmau'l-İlmiyyü'l Arabî, Dimaşk (Matba'atü't-Terkî) 1947.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim, *Uyûnü'l-ahbâr*, 1. Baskı, C. 2, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1928.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecâribü'l Ümem ve Te'akübü'l-Himem*, 1. Baskı, C.2, Seyyid Keservi Hasan (thk.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbn Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, 1. Baskı, Ramazan Şeşen (çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

İbn Tabâtabâ (İbnü't-Tıktakâ), Muhammed b. Ali, *el-Fahrî*, Dâr-ü Sâder, Beyrut [t.y.].

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1. Baskı, C. 1, Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1929.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf, *Mevridü'l-letâfe fî men veliye's-saltana ve'l-hilâfe*, Muhammed Abdülazîz Ahmed (thk.), Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, Kahire 1997.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 1. Baskı, C. 2, Abdülkâder el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût (thk.), Dâr-ü İbn Kesîr, Beyrut 1988.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec *el-Muntazam*, C. 7, Muhammed Abdülkâdîr Atâ ve Mustafa Abdülkadîr Atâ (thk.), Naim Zerkûr (Tashîh), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut [t.y.]

İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasan Ali el-Cezerî, *el-Kâmil Fî't-Târîh*, 1. Baskı, C. 4, Muhammed Yusûf er-Rakkâk (Tashîh), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasan Ali el-Cezerî, İslâm Tarihi: *El-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, C. 5, Yunus Apaydın (çev.), Mertol Tulum (Red.), Bahar Yayınları, İstanbul 1986.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn, *Târîhu muhtasari'd-düvel*, 1. Baskı, Halil Mansûr (şerh.), Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1997.

İpşirli, Mehmet, “Kalkaşendî” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001 s. 263-265.

İstemi, Fuat, *Hadis ve Tarih Metodolojilerinin Karşılaştırılması (Hicret Rivayetleri Örneği) Hadis ve Tarih Metodolojisinin Karşılaştırılması*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dicle Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Diyarbakır 2016.

İzgi, Cevat, “Heysem b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 290-291.

Judd, Steven, “Reinterpreting al-Walîd b. Yazîd”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 128, S. 3, 2008, <https://www.jstor.org/stable/25608405> (12.05.2024) s. 439-458.

Kallek, Cengiz “Rıtl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 52-55.

Kara, Cahid, “Yahyâ b. Zeyd İsyanı ve Horasan’daki Etkileri”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi”, S. 2, 2020, <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/1264510> (22.12.2023), s. 765-787.

Karan, Cuma “Abbasi Sarayında Ümmüveledlerin Yönetime Etkisi: Hayzürân, Şağab ve el-Kahramâniye Örneği” İlahiyat Tetkikleri Dergisi, S. 54, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1109866> (29.04.2023), s. 379- 402.

Kays b. Zerîh, Ebû Zeyd, *Dîvân (Kays b. Zerîh)*, Abdurrahman el-Mustavi (tetkik ve şerh), Dârü’l- Mağrifeh, Beyrut 2004.

Kelpetin, Mahmut, “Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri”, İslam Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2004, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2280490>, s. 153-156.

Kennedy, Hugh *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 3. Baskı, Routledge, London and New York 2016.

Kılıç, Mustafa “İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki. Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 31, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2569327>, s. 399-453.

Kılıç, Ünal “Yezîd I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 513-514.

Kılıç, Ünal *Yezid b. Muaviye*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora tezi, Konya 1999.

Kılıç, Ünal, “Yezîd II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 515-516.

Koyuncu, Mevlüt, “Velîd I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 30-31.

Köse, Saffet, “Zeyd b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 313-316.

Köse, Saffet, “Hülle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 475-477.

Muhammed Şa‘bân, Muhammed Abdülhay, *Sadru’l-İslâm ve’d-Devletü’l Emevîye*, [yay.y.] Beyrut 1987.

Nüveyrî, Muhammed b. Kâsım, *Nihâyetü’l-ereb fî fûnûni’l-edeb*, 1. Baskı, C. 21, Dârü’l-Kütüb el-‘İlmiyye, Beyrut [t.y.].

Odabaşı, Fatma, “Yezîd b. Mühelleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 522-523

Onat, Hasan, “Ebû Hâşim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 146.

Öz, Mustafa, “Ma‘bed el-Cühenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 281-282.

Özaydın, Abdülkerim, “Av”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 101-104.

Özaydın, Abdülkerim, “Hâlid b. Abdullah el-Kasrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 281-282.

Özaydın, Abdülkerim, “Müktefi-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 533-535.

Özcan, Azmi, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 242-244.

Özcan, Murat, “Cahiliye Döneminde Arap Edebiyatında Şiir Sanatı”, *Eskiye Dergisi*, S. 5, 2007, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/485472>, (06.04.2024), s. 107-111.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Sistân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 274-276.

Özkuyumcu, Nadir, “Hişâm b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 148-150.

Özkuyumcu, Nadir, “İfrîkiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 515-516.

Parlak, Nizamettin, “Emeviler Döneminde Sanat”, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, 1. Baskı, İrfan Aycan (Ed.), Otto Yayınları, Ankara 2017, s. 129-153.

Sarıçam ve Aycan, İbrahim ve İrfan, *Emevîler*, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 2020.

Sürme, Yeliz, “Stres, Stresle İlişkili Hastalıklar ve Stres Yönetimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, 2019, <https://www.researchgate.net/publication/334124313> (11.01.2023), s. 525-529.

Şahin, İsmail, *Emevîler Döneminde Kaysî ve Yemenî Kabileler Arasındaki Mücadeleler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2021.

Şanverdi, Yusuf, *Emevî Halifelerinin Günlük Hayatları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

Şeşen, Ramazan, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 509-511.

Taş ve Dadan, Sema ve Ali, “Endülüs Emevîleri Döneminde Hâciblik Kurumu”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C.23, S. 1, 2023, <http://marife.org/tr/download/article-file/3023717> (14.03.2024), s. 53.-79.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Recez”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 509-510.

Tuna, Sedat, *Şair el-Ahtal ve Divanı*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2020.

Tunç, Cihat, “Gaylân ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 414-415

Turabi, Ahmet Hakkı, “Yûnus el-Kâtib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 607-608.

Tural, Hüseyin, “Kays b. Zerih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 93-94.

Uğur, Mücteba “Hasen” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 374-375.

Uslu, Recep, “Herat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 215-218.

Üçok, Bahriye, “İslâm’da Musiki Üzerine” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1-4, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2552362> (21.03.2024), s. 83-94.

Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları LXXXIV/Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

Üzüm, İlyas, “Kaderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 64-65.

Wellhausen, Julius *Arap Devleti ve Sukutu*, Fikret Işıltan (çev.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları/Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu‘cemü’l-büldân*, 1. Baskı, 2. Cilt, Muhammed Emîn Hâncî (Tashih), Matba‘atü’s-Sa‘âdet, Mısır 1906.

Yazıcı, Tahsin, “Cûzcân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 96-97.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 31-48.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebû Müslim-i Horasânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 197-199.

Yılmaz Gömbeyaz, Melek “Bir Emevî Valisi: Hâlid B. Abdullah el-Kasrî”, *İstem Dergisi*, S. 8, 2006, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/260700> (04.12.2023), s. 237-254.

Yılmaz, Hasan, *Emeviler ve Emevi Halifeleri*, 1. Baskı, Yasin Topaloğlu (Ed.), Elips Kitap, Ankara 2016.

Yılmaz, Saim, *Emevîler’de Veliâhtlık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

Yiğit, İsmail “Ömer b. Abdülazîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 53-55.

Yiğit, İsmail, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 87-104.

Yiğit, İsmail, “Kınnesrîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 419.

Yiğit, İsmail, “Süleyman b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 80-81

Yiğit, İsmail, “Yezîd b. Ebû Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 519.

Yiğit, İsmail, *Emeviler (651-750)*, 4. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (İsam), Ankara 2019.

Yooldooz, Mohammad Asef, *Abbâsî Dâ’vet’i Süreci ve Abbâsî İlk Asrında Mevâlî*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2012.

Yüksel, Mücahit, “Süleyman b. Abdülmelik Dönemine İlişkin Bazı Tespitler”, *Mütefekkir Dergisi*, C. 3, S. 6, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266801> (29.03.2024), s. 427-444.

Yüksel, Mücahit, “Emevî Halifesi Velîd b. Yezîd ve Halifeliği Üzerine Bazı Tespitler”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi (TİMAD)*, C. 14, S. 27, 2019, https://isamveri.org/pdfdrq/D02907/2019_27/2019_27_YUKSELM.pdf (09.05.2024), s. 207-226.

Yüzügüldü Önder, Büşra, *Ebû Hanîfe'ye Göre Alkollü İçkilerin Mahiyeti ve Hükümleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2020.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b., *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 3. Baskı, C. 1, Évariste Lévi-Provençal (thk.), Dârü'l-Ma'ârif, Mısır 1951.

